

BIBLIOTHECA BUDDHICA. IV.

मध्यमकावृत्तिः

MŪLAMADHYAMAKAKĀRIKĀS

(MĀDHYAMIKASŪTRAS)

DE

NĀGĀRJUNA

avec la PRASANNAPĀDA Commentaire de CANDRAKĪRTI

PUBLIE PAR

Louis de la Vallee Poussin,

PROFESSEUR A L'UNIVERSITÉ DE GAND MEMBRE DE LA SOCIÉTÉ ASIATIQUE
ET DE LA ROYAL ASIATIC SOCIETY

III.

ST - PETERSBOURG; 1906.

Commissionnaires de l'Academie Impériale des Sciences

J. Glasounof, M. Eggers & Cie et C. Richer	N Karbasnikof à St. Pétersbourg, Moscou, à St. Pétersbourg,
M. Oglebline à St Pétersbourg et Kief,	N Kjummel à Riga Varsovie et Vilna,
M. Klukine à Moscou,	Luzat & Cie à Londres,
E. Raspopov à Odessa,	Voss' Sortim (G W Sorgenfrey) à Leipzig

Prix 1 Rbl = 2 Mk 50 Pf

Imprimé par ordre de l'Académie Impériale des Sciences.
Juin, 1906 S d'Oldenbourg, Secrétaire Perpetuel

Imprimerie de l'Academie Impériale des sciences.
Vass Ostr, 9 ligne, A. 12.

योऽपेह्य सिध्यते भावः सोऽसिद्धोऽपेतते कर्वते ।

यथाप्यपेतते सिद्धस्तपेतात्थ न पुण्यते ॥ ११

यो कृष्णाज्ञयो भाव इन्धनाज्ञयं गावमपेह्य सिध्यति सोऽसिद्धो वेन्धनमपेतते सिद्धो वा । यद्यसिद्धस्तदासिद्धवात् एव विपाणावन्धनमपेतते । यद्य सिद्धः [Tib. 82a] सिद्धवात्किमस्येन्धनापेतपा । न किं सिद्धं पुनारपि साध्यते वैष्णव्यात् । एवमिन्धनेऽपि ५ वाच्यं ॥ तस्माधारोन्धनयोः परस्परापेतपा यौगेयमेन वा सिद्धिरिति ॥ यतश्चैवं तस्मात् ।
योऽपेह्येन्धनमग्निर्न ।

यथ स्यादनपेत्याग्निस्तर्कुं भविष्यतीति । एतदपि न पुक्तमित्याहु ।

नानपेह्याग्निर्न्धनं ।

अन्यत्वप्रतिपेधादेतुकदप्रसङ्गात् ।

10

यद्या चाग्निरपेह्य वानपेह्य वेन्धनं न संभवति । एवमिन्धनमवोत्याहु ।

योऽपेह्येन्धनमग्निं न नानपेह्याग्निर्न्धनं ॥ १२

एतच्चाभत्तस्मेव गतीर्थतात् पुनरुच्यते ॥

अत्राहु । किमनयास्माकामतिसूक्ष्मेतिक्षया प्रयोजनं । ये⁽⁵⁾ वयं बूमो पत्मादग्निनेत्य-

1) द्वृत्तश्च यं यत्कृश द्वृशुय यद्य घीर्ण्या द्वे माशुय द्वे द्वृश्च यत्कृश ।
तेऽप्त्वे शुय यत्कृश मेश दा द्वे द्वे यत्कृश यद्य में रेश्च अश्च ॥

2) मेन्य यत्कृश में मे लेन्द्र॒। मेन्य माश्चत्कृश मे यद्य लेन्द्र॒ मेन्य
यत्कृश यद्य मेन्य मेन्द्र॒। मे य माश्चत्कृश यद्य मेन्य यद्य लेन्द्र॒] Variantes aux
pādas impairs: me med-de en med-na.

3) *gata* = गृ-प्रसव्यन्यः.

4) Voir ci-dessus p. 68, n. 5. — द्वृश्च मेन्द्र॒ यद्य लेन्द्र॒.

5) Mais *ye bñātanī vayam*. Le tibétain a seulement विश्वरूपा के॑ = va-
yam eva ...

मात्रमिन्धने प्रत्यक्षत उपलभ्यते लस्माते एवापीन्धने इति ॥ उच्यते । स्थारेतदेव [६३१] पर्याप्तिन्धनं देहत्^{१)} । पदोन्धनेऽग्निः संभवेत्स इन्धने देहत् । न तु संभवतीत्याह ।

यागव्यक्त्यन्धने नाप्तिन्धनेऽग्निर्विद्यते ।

इन्धनव्यतिरिक्तातावत्कुतश्चिद्न्यतो ग्रामपर्वते नाप्ति तस्यादृष्टात् । नितिन्धने ६ नस्य चाकेतुकस्थापेशं गमनाभावात् । मैन्धनस्य चागमने प्रयोगानाभावात् । तत्रापि घेन्धने तुल्यपर्फुयोगात् । अनवस्थाप्रसङ्गात् । यागव्यक्त्यन्धने नाप्तिः [T. १८. ६२६] ॥ तयेन्धने अग्निर्विद्यते संभवति तत्रानुपलभ्यमानवात् ॥

यद्य स्याद्विद्यमानस्यापि पूर्वोदकादिवद्भिव्यज्ञकप्रत्यपवैकल्यात्पूर्वमनुपलभ्य-
मावत्वं । यद्युपानिवर्षणाद्भिव्यज्ञग्रप्रत्यपसंभवात् पश्चाडुपलभिव्यरिति । इमेत्र सावत्स-
१० प्रधार्यते ॥ किं पुनर्मूलोदकादीनामभिव्यज्ञकैः प्रत्ययैः क्षिपत इति । तत्र स्वद्वयं
तावत्र क्षिपते विद्यमानवात् । यमिव्यक्तिः क्षिपत इति चेत् । केगमभिव्यक्तिनाम ।
प्रकाशते ति चेत् । एवं तर्द्दृष्टे चेत् क्षिपते पूर्वमयिद्यमानवादस्याः । मत्ताप्तिवादत्यग्नेव
ज्ञापते भिव्यतेः पूर्वमयिद्यमानवात्यग्नेभावात् । स्वद्वयस्य चोत्पत्तिप्रत्ययनिर्घेत-
वात्यपुण्यवद्भिव्यक्तिप्रत्यपसापेतापि न स्यात्^{२)} ॥

११ यद्यि चेपमभिव्यक्तिर्भिव्यतात्य वा भावस्य परिवल्पयेतानभिव्यतात्य वा । तत्र
तावद्यद्भिव्यते तमाभिव्यते तस्याभिव्यक्तिवैपर्यात् । यनिष्ठद्योपप्रसङ्गाद्य । पन-
भिव्यतामपि नाभिव्यताते खपुण्यवद्भिव्यक्तिर्भिव्यतावित्येवमभिव्यक्तिर्विद्यते संभवति ॥

1) Ajouter d'après le tibétain: [na tu dahali, tathā] yadindhane ...

2) यक्षयद्विद्यः यद्विद्यायामद्विद्ययः

3) छन्दक्षुद्विद्ययः

4) Voir la discussion de Palihryakti (ब्रह्मद्विद्यायामद्विद्ययः), Dabbles-
tryat. IX. 183 et suiv.

5) ब्रह्मद्विद्यायामद्विद्ययः

स्थापि स्थादिग्यमानस्यैव प्रत्ययैः स्थौल्यं क्रियत इति ॥ एवमपि यदेव [६३६] स्थौल्यं पूर्वं नास्तीति तदेव क्रियत इति [Tib ६३८] कुतः स्थौल्यापाद् नमभिव्यक्तिः । सौहस्यस्य च निर्कृतुकस्यासंभवात्कस्य स्थूलतापाद् नादभिव्यक्तिः स्थादिति । तदेवं सर्वथा इन्धनेभ्योर्न संभव इतीन्धनेभ्योर्न विषयते । न चाविग्यमानाग्निनेन्धनस्य द्वृनमुपज्ञायते । इत्यसत्यमेवैतदुपलभते भवान् ॥

घणि च यथा पूर्वं गतागतगम्यमानानां हूयणमुक्तं ।

घत्रेन्धने शेषमुक्तं गम्यमानगतागते ॥ १३

घग्निनेन्धनं द्वृनमानमुपलभ्यत इत्यत्रेन्धनप्रस्तावे शेषं हूयणं गम्यमानगतागत-हूयणेन समेवितव्यं । उक्तापाठविषयेण ।

दग्धं न दृश्यते तावदग्धं चैव दृश्यते ।

दग्धादग्धत्रिनिर्मुक्तं द्वृनमानं न दृश्यते ॥^(५)

इत्यादिना । यत एवमसो नास्त्यग्निनेन्धनस्य द्वृनमिति विदितव्यं ॥

इदानीं यथोपपादितमर्थं निगमपन्नाह ॥^(६)

इन्धने पुनर्ग्निर्न नाग्निरन्यत्र चेन्धनात् ।

नाग्निनेन्धनवाद्याविन्धनात्ति न तेषु सः ॥ १४

1) स्थापि मादिग्यमानः.

2) Les Mss portent *sthādīgasya*, mais le tibétain स्थौल्यम्.

3) *āpādana* = अपादनः.

4) मे दै षद्वापश्च मे निन्द्वत्ते । मैदापश्च वे दै षेद्मप्पेत् । नेष्वैद् मैद्यै ष्वैद् मैद्यै ष्वैद् मैद्यै । वैद दै षद्वापश्च मैद्यै ष्वैद् मैद्यै ॥

5) Voir Chap. II. 1.

6) Voir Chap. VII. 15.

7) मैद्यै ष्वैद् मैद्यै ष्वैद् । मैद्यै षद्वापश्च वे यद्व नेद् । मे दै मैद्यै दै षद्वापश्च मैद्यै । मैद्यै मैद्यै दै दै मैद्यै ॥ — Cité ad XVI. 2.

मानपिन्धने प्रत्यक्षत उपसम्भवे तस्मात् एवामोन्धने इति ॥ उच्यते । स्यदेतदेव [63a]
पश्यितिन्धने देहेत्⁽¹⁾ । पटीन्धनेऽग्निः संभवेत्स इन्धने देहेत् । न तु संभवतीत्याह ।

धागच्छृण्यन्यतो नागितिन्धनेऽग्निर्विद्यते ।

इन्धनव्यतिरिक्तात्तावलुतश्चिन्धन्यतोऽग्नेगमनं नास्ति तस्यादप्यवात् । नितिन्ध-
५ नस्य घोक्तुकस्थाप्नेऽग्नेगमनाभावात् । सेन्धनस्य धागमने प्रयोजनाभावात् । तत्रापि घेन्धने
तुत्त्वयर्थनुपोगात् । धनवस्थाप्नेऽग्नेऽग्निः [Tib. 82b] ॥ तयेन्धने
अग्निर्विन संभवति तत्रानुपत्ताभ्यमानवात् ॥

३६ वय स्यादिग्मानस्यापि मूलोद्वादिवदभिव्यज्ञकप्रत्यपवैकल्यात्पूर्वमनुपत्तम्भ-
मानवै । धर्मिनिधर्मणादभिव्यज्ञकप्रत्यपसंभवात् पद्धाडुपलिङ्गिरिति । इमेव तावल्सं-
१० प्रधार्यते ॥ तिं पुनर्मूलोद्वादिनामभिव्यज्ञकेः प्रत्यपैः क्रियत इति । तत्र स्वद्वपे
तावव्र निष्पत्ते वियमानवात् । धभिव्यतिः क्रियत इति चेत् । केयमभिव्यतिनामि ।
प्रकाशतेति चेत् । एवं तर्हि सेव क्रियते पूर्वमधिगमानवादस्याः । सत्कार्यवादत्यागश्चेवं
व्याप्तेभिव्यतेः पूर्वमधिगमानवादपद्माज्ञ भावात् । स्वद्वपस्य चोत्पत्तिप्रत्यपनिरपेत-
वात्खण्डप्रवदभिव्यक्तिप्रत्यपसापेततापि न स्यात्⁽²⁾ ॥

१५ अपि चेपमभिव्यतिरभिव्यतात्त्वा भावस्य परिकल्पयेतामभिव्यतात्त्वा या । तत्र
तावद्वभिव्यतेः तत्राभिव्यत्यन्यते तस्याभिव्यक्तिवैपर्यात् । अनिष्टदोपप्रसद्वाग्म । धन-
भिव्यक्तामपि नाभिव्यत्यते खण्डप्रवद⁽³⁾भिव्यक्तादिवेवयभिव्यतिर्व संभवति ॥

1) Ajouter d'après le tibétain: [na tu dahati, tathā] yadindhane ...

2) यक्षभृत्यं यक्षणायामकुद्याय.

3) ठं-८९-कु-ल-श्चेष्यशः.

4) Voir la discussion de l'abhiprāyakī (अभिप्रायकी), Bodhīcaryākt. IX. 183 et suiv.

5) अन्तक्षय-स्वर्णवस्त्रम-शुद्धये-स्त्रीः।

यथापि स्थाद्विग्यमानस्यैव प्रत्ययेः स्थोल्यं क्रिपत इति ॥ एवमपि यदेव [६३६] स्थोल्यं पूर्वं नास्तीति तदेव क्रिपत इति [Tib. 83 a] कुतः स्थील्यापा^(१) नमभिव्यक्तिः । सीहृष्ट्यस्य च निर्क्षतुकास्थासंभवात्कास्य स्थूलतापादनादभिव्यक्तिः स्थादिति । तदेवं सर्वधा इन्धनेऽग्नेर्संभव इतीन्धनेऽग्निर्विश्वते । न चाविष्यमानाग्निनेन्धनस्य दक्षन्मुपज्ञापते । इत्यस्त्वयमेवैतदुपलभते भवान् ॥

यथापि च यथा पूर्वं गतागतगम्यमानानां दूषणमुक्तं ।

यत्रेन्धने शेषमुक्तं गम्यमानगतागतिः ॥ १३

यग्निनेन्धनं दक्षमानमुपलभ्यत इत्यत्रेन्धनप्रस्तावे शेषं दूषणं गम्यमानगतागत-
दूषणेन समेवेदितव्यं । उक्तपाठविषयेण ।

दग्धं न दक्षते तावद्दग्धं नैव दक्षते ।

दग्धाद्गधविनिर्मुक्तं दक्षमानं न दक्षते^(२) ॥

इत्यादिना । यत एवमतो नास्त्यग्निनेन्धनस्य दक्षनमिति वेदितव्यं ॥

इत्यनो पथोपवादितमर्थं निगमपञ्चाह ॥^(३)

इन्धने पुनरग्निर्वायिरन्यत्र चेन्धनात् ।

नायिरिन्धनवाचाग्नाविन्धनानि न तेषु सः^(४) ॥ ५४

10

15

1) स्थील्यापा^(१).

2) Les MSS. portent *sīhaulyasya*, mais le tibétain स्थील्यापा^(१).

3) *āpādana* = मुख्यम्.

4) ने॒ दे॑ न॒ य॒द्व॒य॒श॑ ने॑ त॒द्व॒ष्ट॑ । म॒द्व॒य॒द्व॒य॑ ने॑ दे॑ य॒द्व॒य॒य॑ । दे॑ य॒द्व॒य॑
म॒द्व॒य॑ य॒द्व॒य॑ दे॑ । त॒द्व॒य॑ य॒द्व॒य॑ य॒द्व॒य॑ य॒द्व॒य॑ ॥

5) Voir Chap. II. 1.

6) Voir Chap. VII. 15.

7) म॒द्व॒य॑ ने॑ दे॑ य॒द्व॒य॑ । म॒द्व॒य॑ य॒द्व॒य॑ ने॑ य॒द्व॒य॑ ने॑ । ने॑ दे॑
म॒द्व॒य॑ य॒द्व॒य॑ य॒द्व॒य॑ । ने॑ य॒द्व॒य॑ म॒द्व॒य॑ दे॑ य॒द्व॒य॑ ॥ — Cité ad XVI. 2.

तत्र ।

यदिन्धने स घटपितृकावै कार्तुर्गमणोः ।

भयेदिन्धनेनापीन्धनपोर्तुकवप्रतिपेधादिन्धने पुनर्द्यिन् ॥

अन्धयेदिन्धनादिपितृन्धनादप्यते भवेत् ।

६ इत्यादिनान्यवस्थ प्रतिपेधामापिन्धने चेन्धनात् ॥

तद्वान्धनोभपपत्तप्रतिपेधेत्रे तद्वत्पत्ताधाराधेष्यपत्ताणामप्यर्थतः [Tib. 836] प्र-
तिपिद्वत्तात्तात्तिपि [निगमयवाक्⁽²⁾] ।

नापि[64.] इन्धनवामापाविन्धनानि न तेषु सः ॥ इति ।

तत्रापितृन्धनवाच भवति । इन्धनमस्यादिन् वा विवरत इति व्यतिरेकेण
१० वा व्युत्पदेनाव्यतिरेकेण वा । तत्र व्यतिरेकेण तद्वया गोमान् देवदतः । अव्यतिरेकेण
बुद्धिमान् देवदतो द्वयवानित्यादि । यद्योन्धनपोद्य पतदपस्याविप्रतिपिद्वत्तादिन्धनवा-
नग्निरिति प्रतिपेधो विलितः ॥ अन्यद्य कुण्डं दग्ध याधारातां प्रतिपद्यते । न इन्धनादिन्ध-
नमप्यरस्तीति नापाविन्धनानोति युद्यते ॥ नापीन्धनेष्ट्यविद्यवप्रतिपेधादिनि ।
एवमाधाराघेपत्तप्रतिपेधोऽप्यर्थत उपपादित एव ॥

१५ यदा चापि: पश्या विचार्यमाणो न संभवति । एवमात्मापीत्यतिरिद्विश्वाल ।

यदीन्धनाभ्यां व्याख्यात यात्मोपाद्यनपोः क्रमः ।

सर्वा निरुवशेषेण ।

तत्रोपादीपत इत्युपादानं पत्तोपादानस्त्वन्धाः⁽³⁾ । यस्तानुपादाय प्रश्नयते म उपा-
दाता मल्लीता निष्पादक यात्मेत्युद्यने । यक्षकार्यविषयतादाहृतिः⁽⁴⁾ उत्पादितोऽप्स्त्वानो-

1) *tadvat* = दै दू दूङ्. *ādhāra* = हेदै. *ādheyā* = एहेदैय.

2) *Mss. tām api gamayan.* दै दू गुह्यं यशु यदि दै दू.

3) D'après le tibétain. Les *Mss.* portent *my upādānam*. *yag copādānaslañ- dhāns tān upādāya.*

4) *Mss. āduta.* एहेदै = *nūśipta*, *āhūta*.

उस्मिति ॥ तदस्यात्मन उपादानस्य च घः क्रमः^(१) सिद्धिः । स सर्वोभ्यान्धनाभ्यां व्याख्यातोऽवगतव्यो निरूपेणा ॥

कः पुनः सर्वस्य निरूपेष्टये^(२) च भेदः । सर्वप्रकृणैव [Tib. 84a] पश्च पत्ताः समन्तरप्रकाशा घणिसंबद्धते । सर्व एते पश्चापि पत्ता ग्राहीन्धनवदात्मोपादानपोरूपविकल्पा छौकन्तोयाः । यशोपां प्रतिपादन उपपत्तिधर्मः प्रागुपवर्षितस्तेन निरूपेष्टेणात्मोपादानपयोः प्रतियेधो वेदितव्यः । इत्यनेन सर्वात्मना प्रतियेधसाम्यमध्योन्धनाभ्यानात्मोपादानपयोर्वेदितव्यमित्युपदृश्नर्थं सर्वो [४५] निरूपेष्टेणेत्याह ॥ तत्र पैदेवोपादानं स एवात्मेत्येवं वार्त्यर्मणोरेकत्वप्रसङ्गात् पुण्यते । नाव्यन्यदुपादानमन्य उपादाता स्कन्धव्यतिरेकेणाप्यात्मोपलब्धिप्रसङ्गात् । परत्र निरूपेत्वादित्यादिप्रसङ्गात् । एकत्वान्यत्प्रतियेधाच्च स्कन्धवानप्यात्मा न भवति । अन्यत्वाभावाच्च नात्मनि स्कन्धा न स्कन्धेत्वा- 10 त्मा । यत एवं पश्यु प्रकारेष्वात्मनो न सहौ । तस्मात्कर्वकारूपेवात्मोपादानयोः परस्परायेतिको सिद्धिरिति स्थिते ॥

पश्यापमात्मोपादानयोः क्रमः स नानपोर्त्वे किं तर्क्षि ।

सार्व घटपदादिभिः ॥४५

निरूपेष्टेः पदोर्वेः सर्ववा व्याख्यातो वेदितव्यः । घटादयो हि कार्यकारणभूता घव- 15 यवावयविभूता लत्तणालह्यभूता [Tib. 84b] गुणगुणिभूता वा स्युः । तत्र मूदपडचक्रसूत्रसिंसुत्तालकरव्यापानादयो घटस्य कारणभूताः । घटः कार्यभूतः । कपालादयो

1) Sic MSS. — शुद्धमैर्ज्ञेयम् = siddhikramab.

2) MSS. niravacēṣaç ca. — शुद्धं द्वयं माप्युष्मायभ.

3) शुद्धपदसु = sambandhanīya.

4) क्ले द्वयं मैद्यैष यद्वा द्वयं क्ले । ते पदस्त्रद्यैषवै तैषम शुद्धा शुमा शुमा शुमा द्वयं शुद्धैषम् । वा शुमा यद्वयं क्ले क्लमा यद्यमद् ॥ — Mdo XVII.
ke-bar-len-pai.

5) MSS. °calilakulalakala° शुद्धमैर्ज्ञेयम् विषयद्वै शुद्धव्याप.

नीजादपे या धवपक्षभूगः । धटो इवावी । पूर्वुप्रत्येक्तदीर्घ्येवत्तारीनि लतणानि ।
पटो लद्यः । स्थामत्वादपे गुणाः धटो गुणो । इत्येत्र व्यवस्थाप्याद्योन्धनवत्त्रमो योद्यः ।
एपी च धटारीनामात्मोपादानयोद्य मध्यमतावत्तारप्रकरणाद्याद्यानमवसिये ।

तदेव कर्मकारणवद्यमोपादानयोर्घटदीना घ परस्परोभेतिक्षा सिद्धी व्यवस्था ५ तापा तथागतवचनाविपरीक्षार्थः [अ] वो^३ भिमानिलपा तोर्ध्यमतोपकत्तिपत्तिपदार्थव्यवस्था सौगतप्रवचनावद्यवेनोपनीयातिशब्दतपा ।

यात्मनद्वय सतर्थं ये भावानां च पृथक् पृथक् ।

निर्दिशति न तामन्ये शासनस्थार्थकोविदान् ॥ १६

तत्र [६५४] सहृ तेन वर्तत इति सतात् । सत्यतो भावः समव्याप्त्यक्तमनन्यत्वम्-
१० काव्यगित्यर्थः । तदेतत्सत्यं पे वर्णपत्ति न तानार्थार्थः शासनार्थपृष्ठतान् [T.८. ८५४]
मन्यते ॥ तथाचाऽग्रात्मा उपादनेन प्रशास्यते येन सहृदय तेजोपादनेन संभवति । स न
पृथग्ब्यतिरेकेषैव भवतोत्यर्थः । एवं येन कारणेन मूर्हगदिना घटः प्रशास्यते तद्व्य-
तिरेकेषैव स भवति न पृथक् । एवमात्मनो भावानां च सत्यं पे वर्णपत्ति न ते परम-

1) MSS. ^a*ariparitärthabādhā* अरिपरितार्थबाधा कृष्णस्मीदुक्तेऽन्वेष्यम् यिन्यस्त्रिक्षेष्यस्त्रियः
प्रेष्य = *ariparitärtha-abhimānityayā*.

2) ພຸລັນ-ສະພາບ ປິດຮູ້ຕູກ່າຍໃນ ດົກທີ່ກົງ ພັນຊະວັດ = "pravacana-adhicata-arthaeca upanaya.

4) Tib = *tad alia eatalitram.*

5) *Mss. tadyatirekha*. ສົວິຫຼຸມທີ່ຫຼຸ:

गम्भीरस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य शास्त्रतोच्छ्रेष्ठत्वितस्योपादापप्रश्नस्यभिधानस्य) तत्रं प-
स्यति ।

पृथक् पृथक् च ये निर्दिशति । पृथगित्यात्मानं पृथगुपादानं पृथक्कार्यं पृथक्कारण-
भित्यादिनान्यत्रै पश्यति । अमूर्तयि न शासनस्यार्थकोविदानार्थो मन्यते ॥ पद्मोहनं ।

एकाकान्यत्वरन्तिं प्रतिभुत्वोपमं श्रगत् ।

मंक्रात्तिमासाय गतं बुद्धवास्त्वमनिन्दितः ॥ इति ॥

एवं घायोन्यनपृत्याधिगतधर्मतत्त्वपरमस्य योगिनः कल्पेनाकालालिपिस्तैरपि
नैव वर्तुदृश्यते रागद्वयमोक्तुताशनेरपि वेति ।
यथोक्तं भगवती ।

पव गगणु न जातु दग्धपूर्व

मुष्कुपि कल्पशतिर्द्धि दृश्यमानं ।

गगनसम विजानमानं धर्मान्

सोऽपि न दृश्यति जातु साध्यमव्ये ॥

1) एकेकान्य यद्याक्षयाने वैद्यन्तव्याग्ने — Ci-dessus (187, n. 3) प्रह्लादाय = *prajñapti*, voir XVII. 2.

2) Sic Ms. — दृश्यं दृश्यं दृश्याय दृश्यं श्रवयत् = *samkrāntivayayarakhītam*, °*vayayavigatam*; ou, plus exactement दृश्याय = *ucceda* opposé à *sam-krānti* (passage de l'être d'une existence dans une autre, ou d'un *ksapa* à un autre *ksapa*).

3) Le tibétain donne une lecture plus intelligible: दुश्यमस्ति मे'द्यन्यम् = *yugāntajrālābhīr vā*. — Ms. Calc *kalpenākālālipisūtaḥ*, Paris °*lapisitair*, Camb. °*lātmanair*. — *kalpāntakālāgnijvalanair??*

4) Mètre Puṣpitāgrā. — Voir Ed. Müller, Der Dialect der Gāthās des Lalitavistara, p. 31.

5) Ms. *dharmaṇas te....* दृश्यं यद्यायद्यं मे'द्यन्यं दृश्यं मै'प्रक्षेप | = *kra-
cana na dāhyati jātu so 'gnimadhye*.

सर्विहि व्यजगाणि युद्धते त्रे
 प्रणाथि कारोति समाप्ते स्त्विहिता ।
 इवात् शबु पदाच्छासनेष
 पूर्विविविनाश्य [पि] नैवस्यान्ययात् ॥

५ तथा ।

घरणि^(१) पव चोत्तरारणि [Tib. ८५१]
 दहस्तव्यायाग्नि त्रिवेमि संगतिः ।
 इति परयपतोऽपि शाष्टते
 शास्तु कृतुकार्य लद्यू निरुच्यने ॥

१० यव परित्तु काचि मार्म[६३५]ते
 वुत्पम्पीग्नु कुत्र पाति वा ।

1) MSS. *sache*. — *sarvihī* = *sartimhi*, *sartasvin*.2) MSS. *samādhīhi*.3) MSS. *fralanta* — «Que toutes ces champs de Bouddha enflammés s'éteignent sans exception!»4) MSS. *tinaqci*. — *ys* d'après le tibétain རྒྱ — *nairā 'sya*. — MSS. *nairāsyā* — नैरास्या दैष उन् दैष नैरास्य मेन्।

5) Les stances qui suivent sont-elles extraites du Lalitavistara? Voir p. 211 de Rājendralāl, Bodhicaryāv. ad IX. 108 (p. 312), Qikṣā. 240. 1. — Mître Vaitallya [वैटल्या ।] [वैटल्या ॥]

6) Il est difficile d'expliquer ces accusatifs.

7) लौक्याम् लौक्याम्. — *hastaryāyāmu* doit être scandé ——.8) MSS. *laghu*. — Voir la note de N. C. Kendall.9) MSS. *kuta ayam* *a*².

विदिशो दिशं सर्वं मार्गतो
नागतिनास्य गतिश्च लभ्यति ॥

स्कन्धायतनानि धातवः
शून्य शाश्यात्मिक शून्य बाहुराः ।
सर्वात्मविविक्ता ज्ञालया
धर्म शाकाश्रामभावलतयाः ॥

इम इदं धर्मलक्षणा
बुद्ध दीपंकारदर्शने त्रया^(३)
यनुबुद्ध यथ लिपात्मना^(४)
तय वोधेन्हि सदेवमानुषान् ॥

विपरीत घूर्णकल्पतै
रागदेवैः परिदृशते ब्रह्मत् ।
कृपमेघशमास्युगोतलां
मुख धाराममृतस्य नायक ॥ इति विस्तरः ।

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोर्तिपादेष्टरचितापां प्रसन्नपदापां मध्यमकावृत्तौ घण्टीन्धनपरोता 15
नाम दृश्यम प्रकरणे ॥

1) छुंगश्च द्वयं छुंगश्च मङ्गलश्च गुरुश्च ।

2) नदैप्पि नद्यः द्वयं क्वदः युक्तं नेत्रः यवेन् : Nos MSS. *na gatir nāsyāgatiç ca*, mais voyez les leçons indiquées par M. Bendall.

3) मङ्गलेभृद्यमङ्गलश्च छुंगश्च हुंगश्च = *dīpanikaradarśanāt teayā jñātātah*.

4) REJendral 81, 212. 11 *anubuddha svayam yathātmanā*.

XI.

पूर्वापरकोटिपरीका नानैवन्देशनं प्रकरणं

घत्रालु । विष्णु एवात्मा संसारसदावात् । पर्दृ त्यत्वा न स्यात्कस्य याद्यगी-
तिके संसार ग्राहिवंशवेभावेन इन्द्रमहस्यावर्पया संसरणे स्यात् । उत्तमं हि भगवत्ता धन-
वधार्यो हि भिन्नवो व्रातिवरामणसंसार इति । अविष्यानिवरणानां महानां तृष्णासंपौ-
ज्ञानानां तृष्णागण्डुरुचक्षानां संसरतो संधावतो पूर्वा कोटिर्व प्रशायत इति ॥ यदा च भग-
वडुपदेशात्सारोपित तदा संसराव्यस्ति स वात्मोच्यत इति ॥ [Tib. 86a]

1) MSS. *pañca*°.

2) MSS. *ājāraṇyabihābhātēna*. — M. Vyat. § 224, 24 *ājāraṇyataśamāpanna*
et variante *ājāraṇy* j°. — अजारण्यः द्वद्विद्यर्द्विद्यं शुभ्यः द्वद्विद्यः शुभ्यः
द्वद्विद्यः शुभ्यः द्वद्विद्यः = *gāmāgāmībhātēna* — M. J. S. Speyer compare
Jāt. m. 90 10 (*āmajjato nīmajjataq ca*) et il conjecture *ājāraṇyabihābhātēna*. —
M. F. W. Thomas compare *Hārṣacar.* (Bomb. 1892), p. 286 s, transl.
p. 255. 2s.

3) Voir Saṃp. N. II. 178. 193, III. 144. 151; *Divya* 197. 5; *Kathār.*
I. 1. 159. — *anatarāgrāfūnyatā*, M. Vyat. 37. 10; Dh. 2 41. — *anatarāgra*
— 33. 17). — Comp. — Voir cependant
ibid d'exemples et

croit à une dérivation de *Vnam*, dessen Anfang sich nicht wegbeugt = sich nicht
verändert = endlos.

4) MSS. "gārdūra" — P. W. *gāndu*, *gāndula* = "Kueten — शुद्धिर्द्विद्युत्तुमु-
द्विद्युत्तुमु शुद्धिर्द्विद्युत्तुमु" — *In-gu-brgyud*, "rope to which the lambs are fastened, or
strung". — "Attachés comme des moutons...". — Voir P. W. *gaddārūkā*.

5) *saṁsartar*, mot nouveau.

उच्यते । स्यादात्मा यदि संसार एव स्थात् । कथं । पस्मादस्य ।

पूर्वा प्रजापते कोटिर्नेत्युवाच महामुनिः ।

संसारो जनवरायो हि नास्यादेनापि पश्यन्म ॥ १

कोटिर्नागो देशे⁽²⁾ इति पर्यावाः । पूर्वा कोटिः पूर्वो देश इत्यर्थः । यदि हि संसारो नाम कार्यात्स्यात् । निष्पते तस्य पूर्वमयि [66a] स्यात्पश्यमसपि घटादीनामिव । उत्तमं च भगवता । ५ ग्रनवरायो हि भितव्यो ज्ञातिज्ञरामरणसंसार इति । पदेव [घवराये⁽³⁾ नै] स्तः संसारस्यानव-रापवचमात्संसार एव नास्तीति ननु स्पष्टमादेशयामास भगवान् । तस्माच्चाहित संसारः पूर्वापरकोश्यनुपलभात् [घल्लात] चक्रवदिति स्थिते ॥

धत्रेदं विचार्यते । यदि पूर्वे चापरं च संसारस्य निषिद्धं भगवता कथं पुनरिदमाहू । १० तस्मात्तर्हि संसारनयाप प्रतिपत्स्यामहू इत्येवं वो भितव्यः शिक्षितव्यमिति ॥ उच्यते । धविष्यामिवरणानां सद्वानामित्यादिविशेषणोपादानातेषामेवायमनवरुपः संसार इति प्रतीयते । न पुनस्तत्त्वसानामिलबलात्समुन्मूलिताविष्यामिवरणतत्त्वणां । तेषां तु लोकोत्तरमार्गज्ञानामित्वा दग्धशेषयज्ञेशवासनामूलनिःशेषपादपानां भवत्येवात् इति विज्ञेयं ॥

1) शूद्रमश्च शूद्राद्मा देश दुष्कैः । शुष्यम्क्लेद्येष्वा भेदं देशं यशुद्वा । पर्वत्यस्य शेषामा अश्वा भेदन्ते । देशं शूद्रं भेदं दुष्कैम् भेदं ॥ Mdo XVII, troisième pada शेषामा शामा भेदं ।

2) *bhāga* = देश; *deṣa* = देशम्.

3) Miss. *yad ete catalāḥ, ... satāḥ*. — Voir ci-dessous p. 220. 12. — Le tibétain ne confirme pas la conjecture; il porte *yasmād etam samsāro 'narakarāgra uktas tasmāt samsāra etat.....*

4) नष्यत्यभेदं त्वच्चन्त्वा यद्वैक्षेण ।

5) Miss. *upādānās teṣām*. — देशपद्यन्त्वायसः.

6) Miss. *oññānenaita ea na balāt*. — भेदमेष्वात् त्रुद्योः शुग्रात्तिष्ठ.

वर्य [Tib. 86b] पुनरादिरक्षितानामतोपेश इति पावत् ॥ दद्मेतदास्येषु धीस्त्रा-
दिव्यायागविभिः पुनरादिसंर्क्षादत्तसदावः ।

पथोक्तमापिदेवभैः ॥

यदा वीडस्य ददोभ्यो न चादिस्तस्य विद्यते ।

६ तथा कारणवैकल्यान्वयोग्ये न संभवः ॥ इति ॥

स चात्मोपेशो लौकिक एव व्यवहारे स्थिता संसारचारकावद्वासानुत्साहनावै
सम्भारा देशितो लौकिकादानपेत्तया । वस्तुतुक्विजायां तु संसार एव नात्ति । तत्कुतोऽस्य
परित्तपः प्रदीपावस्थायां रम्भूरुगपरित्तपवत् ॥⁽⁵⁾

यत्राहु । यद्येव लौकिकक्षानापेत्तयात्तवदादिरपि रिक्तं नोद्यते ॥ उद्यते । घोरेतु-
१० कदोप[८६८]प्रसङ्गात् । लौकिकक्षानापेत्तयापि संसारस्यादेवाभ इत्युभयाप्यादेवाभ
एवेति विद्येयं ॥

यत्राहु । यद्यप्यवराप्ये न स्तः संसारस्य तयापि मध्यनस्त्यप्रतिपेद्यात् । तत्त्वा-
स्ति संसारो मध्यसङ्घावात् । इह यत्वास्ति न तस्य मध्यमस्ति तत्त्वा कूर्मरीमप्रावृण-
स्येति ॥ क्लास्यः खल्वस्ति । ननु च मोः ।

१५ नेत्राद्य नावर् यस्य तस्य मध्ये कुतो भवेत् ।

1) MSS. *rakhiñāñm ekopadeça* iti. — शब्दं पैर्वायाम् दृश्यः.

2) Qataka, VIII. 25. (Voir Muséon, N. S., I, p. 239.)

3) *sameñāracāraka*, Bodhicaryāv. p. VII. 21; *bhavacāraka*, M. Vyat. 245. 224, Bodhicaryāv. I. 9, Rūtrapālap. 21 ss.

4) MSS. *avastuka*०. दृक्षाद्यै शेषमाय दैदृशः.

5) N'est pas représenté dans le tibétain. — Le serpent-corde n'est pas détruit quand on voit à la lumière que c'est une corde.

6) C'est-à-dire: pourquoi ne pas admettre que le *samṣāra* a eu un commencement comme on admet qu'il peut avoir une fin, pourquoi ne pas dire de l'*ādi* ce qu'on dit de l'*anta*?

घपमित्यादि: पूर्वं प्रवममुच्यते । घवरमित्यवसानमसो व्यवद्वेद् उच्यते । पस्य संसारस्यादिरस्य प्रतियहस्तस्य कुतो मध्यं भविष्यति । ततस्य संज्ञामात्रशमेव विष-र्यासपूर्ववशमानसानां संसार आदिमध्यावसानविरहितवादाकाशवदलातचक्रादिवदिति भावः [Tib. 87a] । संसारभावाच्च नास्त्यात्मेति ॥

यत एवं संसारस्यादिमध्यावसानानि न सति । एत एव संसारभावालातिग्रहा- 5
मरणादीनां पूर्वापरस्फुक्तमा अपि नैव सप्तीत्याहु ।

तस्माच्चात्रोपद्यते पूर्वापरस्फुक्तमाः ॥ २

यथा च नोपपद्यते तथा प्रतिपादयन्नाहु ।

पूर्वं ज्ञातिर्यदि भवेत्तरानरणमुत्तरैः ।

निर्वरामरणा व्यातिभवेत्तरायेत धामृतः ॥ ३

पदि पूर्वं ज्ञातिभवेत् । तदा मरणरहिता स्याम च ग्रादिरहितः [1] ज्ञातिर्पुरुषते गतेस्तृतवप्रसङ्गात् । ग्रानरणरहितस्य भावस्य ज्ञानौ परिकल्प्यमानापामन्यत्रामृतस्यिव हेवदतस्य प्रवमिण ज्ञातिः परिकल्प्यमाना स्यात् । तस्यादिमान् संसारः स्यादेत्तुग-दोपश । अभूद्यमतीतमधानमित्येवं पूर्वापवल्प्यना च य [67a] स्यात् । अभूद्या च पूर्वं पश्यादिरहोत्पादः स्यात् ॥

1) गुद्यवं शेषं न व्यवद नेत्रं या । त्रिवं न्युषं कृ गुद्यवं पैद्य । त्रिवं द्विवं द्विवं शूं त्रिवं द्विवं । शुद्धिर्छेषं नेत्रं या व्यवद् ॥ — Mdo XVII गुद्यवं शेषं शं न नेत्रं या ।

2) नवदे त्रिवं शूद्ध व्युद्यवं । कं मे त्रिवं या पैद्यद् कृ । त्रिवं कं मे नेत्रं यं द्विवं । नमेवद् पैद्य त्रिवं व्युद्यवं ॥ — Cité ci-dessous p. 12. 2.

यद्य स्याद्यादीनो यद्य पूर्वं विनायि ग्रामस्तंवन्धात्प्रथमेवोत्पादो दृष्ट एव-
मात्मनोऽपीति ॥ नैव । साध्यमवात् । यद्यादीनामयि लिं स्वत्रोऽनिरुद्धे समुत्पद्यमा-
नतावान्यत्राविनष्टानामुत्पाद् श्रुति समेतत्पर्येण ॥

यद्य स्यादन्येदेव वृत्तादीवमतोऽन्यज्ञ[१] विनाशपूर्वक एव वृत्तस्योत्पाद इति ॥ नैव ॥
 ५ वार्यकारण्योऽन्यवस्थ[Tib. 87b] सिद्धतात् । तथा च वद्यति^३ ।

प्रतोत्य पश्चद्वयति न किं सावत्तदेव तत् ।

न चान्यरूपि तत्समावीच्छवे नापि शाश्वते ॥ इति ।

न च वोद्यादृत्यान्यत्रमतः साध्यसमेतत् । पत्तद्यान्यत्रामृतस्येकोत्पादो नास्ति
न पर्वे शासिरतोभ्युपेषा ॥

१० यद्य पर्व इतामर्णी पश्यान्तातिः । एवमपि ।

पश्चात्तिर्पदि भवेत्तरामरपामादितः ।

यदेतु वक्तम् जातस्य स्याद्विरामरपो कथं ॥ ४ ॥ ८

ज्ञातिप्रत्ययं वरामरणमिति वदन्नज्ञातिलेखुके वरामरणमुक्ते भगवता । पश्चेत्पूर्व
स्थात् त्रा निर्देक्तकं स्यात् । तस्माव युक्तमेतत् ॥ पतोऽप्यहं ।

१६ यद्य उक्तिखसे लोडमिम उक्तखेचे घट्टिय कारपी।

पठुने कारणे प्रतिव्र अपर्णे उक्तवेचकारुणात् ॥ इति ॥

1) *Msv. amra, asra, agra* — Transcrit dans le tibétain སྡମ୍ର = ñmra (QKD^r).

୨) ଯାତ୍ରାକୁ ମହିଳାମୟଶୈଳୀକୁ ପରିଚୟ କରିବାକୁ

3) Chapitre XVIII. 10.

४) यथां श्रुत्य वस्तु वस्तु वस्तु। कुमी श्रुत्य पैदवरी। श्रुत्य वेदवरी कुमी
कुमी वेदवरी हिमालय वस्तु॥

5) Restitution conjecturale. — ପଦ୍ମବାଣୀ ଯଦ୍ରିଷ୍ଟ ସନ୍ତୋଷପୁରୁଷଙ୍କୁ।

यथाप्यत्र त्रेषः पतनकारणं नान्यत् । एवमिद्यापि ब्रातिमेव कारणेन विनाशस्य वर्णयामो नान्यत् । इति भास्त्यरेतुकता विनाशस्य । ब्रातिरेतुकताभास्त्यौ^{१०} मनमेव [विनाशस्य] रेतुरिति कृत्वा एषापि गाया सुनोता भवति ।

एवमेसैखताध्माः संभवत्तिसकार्याः ।

स भाव एव धर्माणां पे विभोत्ति समुद्दत्ताः ॥ इति^(२) ॥

इदानीं सकृभावेनापि ब्रातिः [६७६] गरुदमरणानामसद्वावे प्रतिपाद्यव्राहुः ।

न ब्रह्मरणेनैव व्रातिश्च महु पश्यते ।

स्थिष्ठेत ग्रामपानश्च स्थाच्छालेत् वक्तोभयोः ॥ ५

षट्टेष्यम् दि॑ कु॒ घ॒द्धु॑। षट्टेष्य॑ तु॒ द्विष्य॑ कु॒प्यम् दि॑। एक्कराम॑ तु॒ न्य॑ मे॑
यत्तिं॑॥ = *utkṣipyamāne hi loṣṭe syād utkṣepa era kāraṇam | patane nāsty anyad*
utkṣepakāraṇād. — *Mis yatrāpy uktam | yathā utkhittire tra (tru) sti utkhēg
ea ni kāraṇam ne tis | amkastrile vathe (a ekattvilkhe the) ca kārapād iti ||*
atrāpy atra. — J'ai surtout tenu compte de la citation de Kumārila (*Mimāmp-
sātantravārt*, Ben. S. S., p. 171.9) dans le curieux passage où il tire argu-
ment, contre l'autorité des Écritures bouddhiques, de la langue incorrecte dans
laquelle elles sont rédigées (*prasiddhāpabhrasṭadecabhāsābhyo 'py apabhrasṭa-
tarāṇi.* .) Voir J. R. A. S. 1902, p. 370. Le lecteur qui se reportera au J. R.
A. S. voudra bien noter les corrections suivantes qui m'ont été indiquées par
M. A. Barth, p 370, note 2, ligne 2 *pratiyate*, ligne 10 *tāñjītā*, ligne 11 *era*
viplутam La récente édition du livre de Kumārila sera, le cas échéant, utilisée
dans une note finale. — *yatha* appelle le *etiam* de la strophe ci-dessous 223.4 — *pa-*
dane et *loḍhamms* sont justifiés par Pischel §§ 218, 304.

i) *Mes. āgamanam*, *°odgamanam* — ଶ୍ରୀନାୟକ ଦିଲ୍ଲିଷ୍ଟାମିତ୍ରି ଶ୍ରୀ — Voir ci-dessous, l. 5 *samudgaatāh*.

2) *Mss. eea me samlyāta° et samkhatau* — དྲ୍ଵେଷ གୁଣ୍ୱସ ཆସ རྒྱྱ

— *gam* = *yad*. — Un des Mss. donne *dharmaṇā tiḍharanti*. — La première ligne est citée par Kumārila, loc. cit., *ime salkādā dhammā sambhāranti sakāraṇā, akāraṇā tīrasanti anupyatti kāraṇāt* (?). — Voir Pischel § 76 (*sallada*, etc).

पदि सर्वावो ज्ञातिनामसृष्टानां स्थात् । तदा ग्रावमानस्य [Tib. 88a] मरणे
स्थात् । न चेत्युक्तं । न घ परस्परविरुद्धवादलोकान्यकार्येकालता पुक्ता । न चेत्व
लोके दृष्टे पक्षापमान एव चिपत इति ॥ यदि थोक्तुक्त्वं ज्ञात्यादीनां सर्वावकल्पनामा
स्थात् । न हि सहस्रयोः संव्येतरगोवियाणायोरन्योन्यक्तुक्ता देष्टि न युक्तमेतत् ॥
६ तदेव ।

पत्र न प्रश्वस्येते पूर्वापरसरूक्तमाः ।
प्रश्वस्यत्ति तो ज्ञाते तत्त्वान्तर्णो च किं ॥ ६

यस्यां ज्ञातो पत्र व्रामणा एते पूर्वापरसरूक्तमाः न सति तो ज्ञातिनुपलभनाना
शार्पाः किं प्रपश्यति । किंशब्दोमांसे । नैव प्रपश्यतोत्तर्यः ॥ यद्य विमविष्यमानेषु
१० ज्ञात्यादिषु तो ज्ञातिमविष्यनाना वालाः किं प्रपश्यत्ति तत्र व्रामणां यम संविष्टते ।
तस्माद्यस्तुक् एव वालाना प्रपश्य इत्यमिप्रायः ॥

पदा च संसारस्य पूर्वा कोटिर्नास्ति । एवमन्योपासनिभावानामित्याश ।

ज्ञार्प च ज्ञात्यां चेत्प लक्ष्यं लक्षणेत्र च ।

वेदना वेदकशीव मत्त्वर्वाये च नो यन ॥ ७

पूर्वा न विचरते कोटिः संसारस्य न नेत्रतः ।
सर्वेषामात्रे भावाना पूर्वा कोटो न विचरते ॥ ८

१) एवं शू उि छुर्णिन् दी । रेव दृश्य वै श्रियं श्रुयं दृश्य
क्षमी दी । डेप्पेत्तु दृश्य श्रुयं दृश्य ॥

२) एवं दृश्य दृश्य दृश्य दृश्य । एवं दृश्य दृश्य दृश्य दृश्य । एवं
दृश्य दृश्य दृश्य दृश्य । एवं दृश्य दृश्य दृश्य । एवं दृश्य दृश्य । एवं
दृश्य दृश्य दृश्य । एवं दृश्य दृश्य । एवं दृश्य दृश्य । एवं दृश्य दृश्य ।

तत्र पदि पूर्वे कारणे पश्चात्कार्ये स्थादकार्यकं कारणां निर्हेतुकं स्थात् । यथा [Tib. 88b] पूर्वे कार्ये पश्चात्कारणमेवमपि कारणात्पूर्वे कार्ये निर्हेतुकमेव स्थात् । यथा पुगपत्कार्यकारणे स्थातमेवमुभप्रयत्नेतुकं स्थात् । एवं लक्ष्यलक्षणे वेदनावेदकौ च योग्यौ ॥ न च केवलं मंसा[68a]रस्य व्याख्यानेन कार्यकारणादिकं व्याख्यातं वेदितव्यं । यथा च येऽप्यन्ये पदार्थं ज्ञानत्तेष्ठमाणप्रमेयसाध्यावपवावपविगुणगुणादपस्ते- 5 पासपि पूर्वा कोटी न विद्यत इति पोऽप्यं ॥

यत एवार्थरूपमेवैसत्रे आर्यसर्वनीवरणविज्ञामिष्णा महाबोधिसहैन भगवान् स्तुतः ।

आदिशात्ता स्वनुत्पन्नाः प्रवृत्तयैव घ निर्वृताः ।

धर्मास्ते विवृता नाय धर्मचक्रप्रवर्तने ॥ इति ॥

10

तथा ।

आदित शून्य अनागत धर्मा

नो गते⁽¹⁾ धस्त्वित धानविविक्ताः ।

नित्यप्रसारया मायसभावाः

शुद्ध विष्णुद नभोष्यम सर्वि ॥

15

यान्⁽²⁾ च प्रभाषति धर्म त्रिनेत्य

तत्र च पश्यति नोऽन्तपताये⁽³⁾ ।

1) Voir Cléksās. p. 7, n. 2 et Index p. 370, Ed. Huber, Itinéraire de XJ Ys, Bulletin des Missions Françaises, II, p. 258. — Notre attache est gitée, sans indication de source, Subhāśitasamgraha, Muséon, N. S. IV. 394. 13.

2) MSS. nāgata, anāgata. — शैद्य मेदः.

3) MSS. yan ca — यन्नयः.

4) MSS. janasya — कुरुष्यते क्षेत्रं क्षेत्रं यन्नयः यन्नयः।

5) MSS. tam ca na manyati so 'kṣayatāyāḥ. — तद यद मित्रयसः द्युमित्रयसः।

ग्रादिनिरात्मनिभवित्वाम् ॥ धर्मा
स्तारु च प्रभायति नो तपत्वाये ॥

कल्पित युच्चति वल्पितमात्र
प्रत्यु न लभ्यति ममरूपाणे ।
योटि धरक्षण ^(६) पा पुरि आसी ॥
देति धनागति प्रत्यपत्तापे ॥

वर्म किया घ परत्ति एव
सून^(५)उत्कृष्टपा ममुद्धति ।
जडुक^(६)धर्म सह प्रवृत्तोपे
शून्य निरात्म विद्वान्य सर्वान् ॥ इत्यादि ॥

॥ स्थायार्थचन्द्रवीर्तिपादेष्वर्धितापां [Tib 89a] प्रसन्नपदाणं मध्यमशृङ्खौ पूर्वापिकोटियोत्ता नमिवद्युष्मने प्रवर्षणे ॥

1) *Mas nisarani* — କେଣ ଦେଖି ଶୁଣ୍ଟ ଯତ୍ନ ହେଲା ଶେଷର ଠକୁମ୍ବା — *admiralma nisarantva iing*

2) དྲ୍ଯୁ ཡ୍ୱ ཕ୍ୱେ རୁ ག ག ག ག ག ག | — Mes no ex ksayets — ksayat
faye = ^otay = ^oayat

१०) यन्मास्त्रस् = *halpitā, succati* = यन्मास्त्र = *deciduate*

4) *Maa tyāpuri asa | deli — ଯାନ୍ତ୍ରୀ ଶୁଦ୍ଧ ସୁନ ନଶି ଦେଇ ମହନ୍ତିନ୍ଦେନ୍ଦ୍ରିୟରେ*
*ଯନ୍ତ୍ରଶୁଦ୍ଧ ଶୁନ ମେଷ ପରମ୍ପରା ଯାନ୍ତ୍ରୀ ଯାନ୍ତ୍ରୀ || yān̄ (ଯାନ୍ତ୍ରୀ) pūrṇam kōtir era akalāsand anāgā
 takāle 'pi pratyāyanaratham*

5) ସମ୍ମଦ୍ୟାତ୍ମକା = madhyama ulkresta. — Pour le mètre *hina ulkresta*^a.

6) *Maa jaḍuka, jadḍuka.* — जड़ी = *jada*

7) = prakrtisanya = ପ୍ରାକ୍ତିଶୟା

XII.

डःखपरीक्षा नाम द्वादशमं प्रकरणं

घन्त्राह । विघ्नत एवात्मा तत्संबन्धिडःखसद्वावात् । इह हि पशोपादानस्कन्धा
 डःखमित्युद्यते सच्चास्ति । सेन च डःखेन कस्य चिद्वितद्यं न निराशयेतेति । यतो
 विघ्नत एव डःखस्याश्रयः । स चात्मेति ॥ उद्यते । स्यादत्मा पदि डःखमेव स्यात् । तद्वि
 भवत्स्वयं कृतं वा भवेत्प्रकृतं वा उभ[68b]यकृतं वा रेतुर्द्वितं वा । सर्वथा चेत्यमाणं
 तत्काप्नेव नास्तीति प्रतिपाद्यवाह ।

स्वयं कृतं परकृतं दाख्यां वृत्तमरेतुकं ।

डःखमित्येव इव्वक्ति तज्ज कार्यं न पुद्यते⁽¹⁾ ॥ १

तत्रैको वादिनः स्वयं वृत्तं डःखमिति प्रतिपन्नाः । घपरे पुनः परकृतं । ग्रन्थे चोप- 10
 पकृतं । केचिदरेतुसमुत्पन्नमेव डःखमिति प्रतिपन्नाः । सर्वथा च तद्वःखमित्यमाणो कार्यं
 कर्तव्यं न पुद्यते । तदेतत्प्रतिज्ञामात्रकमिति । तत्प्रतिपाद्यवाह ।

1) *pāñcopādānaskandhāḥ* = *upādānam*, ci-dessus p. 212 ss. — Pour la définition du *dullha*, voir Bcp. IX. 350. 4, M. Vyut 112 *samkṣepena pāñ-*
copādānaskandhaduhkhīham, et ci-dessous XXIV. 1 (fol. 149b).

2) नैर्ठेणा शुश्राष्ट्य एवाशीष इष । गृह्णात्तुषा शुश्रा दद्य एति शाश्व
 इष । शुश्रेष्ट्याप्ता दशुत्त्वम् लहौ । नैर्वै शुश्रा वैदुदद्य ॥ — Voir ci-dessus
 p. 55. 8

sayamkata, *paramkata* *dullha*, *śukha*, Saṃ. N. II, p. 19, *Udāna*, VI. 5
 (p. 70), *Kathāv*, VII. 6. 1 et XVI. 8 — Voir l'opinion des *Mahāsāṃghikas*,
 d'après *Vasumitra* (Wass. 242, n. 4; Mdo, XC, fol. 172 a).

स्वप्नं कृतं यदि भवेत्प्रतीत्य न ततो भवेत् ।

स्वान्धानिमानमी स्वान्धाः संभवति प्रतोत्य हि॥२

⁽³⁾ यस्मादिदमान् ⁽³⁾ मरणात्तिवान् स्कन्धान् प्रतीत्येम श्रीपत्त्यादिवाः स्वन्या उत्प-
यते तस्मात्स्वर्पं कृतं दुःखमिति नोपपद्यते ॥

— Mais *skandhān imān*, ami *skandhāh* et à la ligne suivante *skandhān imān* — J'hésite à corriger *skandhān amān* *ims skandhāh*, *skandhān amān*; car, au troisième sūtra, ami désigne les nouveaux skandhas, ebhīr les anciens.

2) Le tibétain présente ici un passage qui n'est pas représenté dans nos MSS. Par le fait, ceux-ci ne fournissent pas le commentaire de la première ligne de la Kārikā. Voici le texte tibétain et un essai de traduction.

၁၃၂၈ မြန်မာ ပို့ဆေ

শিক্ষার পুর্ণ দৈনন্দিন উচ্চাধিকার প্রতি।

tatra etyam sūtmanā ity arthah , yadi etyam dubham kṛtam bhavet

इदानों परकृतमपि डुःखं पथा न संभवति तथा प्रतिपाद्यनाशः ।

पद्ममीम्ये इमेन्ये स्थुरेभ्यो वासो परे परि ।

भवेत्परवृत्तं डुखं परेरेभिर्मी कृताः ॥ ३

पद्ममीम्यो मरणात्तिवेभ्यः स्वन्धेभ्य [इम] ग्रीष्मपत्त्याशिकाः स्वन्धा अन्ये स्थुरेभ्यो
वा ग्रीष्मपत्त्याशिकेभ्य ग्रीमी मारणात्तिकाः स्वन्धाः परे स्थुः । स्वातदानों परवृत्तं डुःखं । ५
न चैपामन्यते इष्टं हेतुफलसंबन्धावस्थानात् । वर्त्यसि लिं ।

tenaiva duhkhasvarūpena tad era duhkhasvarūpam kṛitam syāt. lasmāt pratīlya-
samutpannam na syāt, hetupratyayanirapekṣanī na syāt(?). ity arthaḥ. svarūpa-
sadbhāvāt. abhāvād era svarūpam na lārakam asti. tat pratīlyasamutpannam eva
tadyathā: skandhān amān īme skandhāḥ sambhavanti pratīlya hi, yasmāt. ma-
raṇakālīkān amān.....

* मीं doit être supprimé.

3) इमान् = इमेन्ये = amān; voir la note 1.

4) मक्षेयन्ते त्रुश्चौ त्रुदये (= marañakālīka). — Comparer marañāntika (Gīks.) — marañāntika duḥkha, Bodhicaryāv. p. ad II. 41.

5) त्रुश्चौ त्रुष्णिश्चयन्ते त्रुदये et aussi, plus simplement, मक्षेयन्ते

— Nos MSS. donnent ci-dessous °āmçīla, lecture du Gīksās. — Voir ce livre, p. 226 et les mêmes fragments du Gālistamba dans Bodhicaryāv. t. p. 811, IX. 78 (mauvaises lectures). — M. Vyut 223 २२३, २७० marañāmçīla, upapati-
tyamçīla.

6) MSS. nōpapadyante.

7) ग्रहनं त्रुष्णिश्च द्वे ग्रहनं द्वे त्रुष्णिश्च त्रुष्णिश्च त्रुष्णिश्च त्रुष्णिश्च
ग्रहनं ग्रहनं त्रुष्णिश्च त्रुष्णिश्च त्रुष्णिश्च त्रुष्णिश्च ॥ — Plus
correctement Buddhapālita (243 a 2) grhan-de-dag-gis hdi byas-pas | sdug-
bsñal gshan-gys byas-par hgyur.

8) MSS. aupapattyamçīka.

9) MSS. īme

10) ग्रहनं त्रुष्णिश्च त्रुष्णिश्च = sambandha-sthāna-abhāvāt.

11) Chap. XVIII. 10.

प्रतीत्य पद्मद्वयति न हि तायतदेव तत् ।

न चान्यदृष्टिं ततस्माद्वोक्तिव नापि शास्त्रं ॥ इति ।

घरः परमात्मणि दुःखं न संभवति । यदि गृह्यते स्यात् । तदा सत्यन्यव-
र्त्तैः परमूर्तैः स्वान्येत्यग्नी⁽¹⁾ परमूर्ताः वृत्ता इति युक्ता वहुं स्यात् । न चेतेदेवमिति परमृत-
ः मापि दुःखं न संभवति ॥

यद्य स्यात् व्यूमो वस्माद्वैतेनैव दुःखे कृतमतः स्वर्णं कृतमिति । यिं तर्द्दि [69 a]
स्वपुद्गलेन पस्मात्स्वप्नेत् [Tib. 90 a] कृतं नाप्तेण कृत्वा दत्तमित्यतः स्वर्णं कृतं दुःख-
मिति घूमः ॥ उच्यते ।

स्वपुद्गलकृते दुःखे पदि दुःखे पुनर्विना ।

स्वपुद्गलः स कालमो पेन दुःखं स्वर्णं कृतं ॥ ४

⁽¹⁾ पैदेतन्मनुश्यदुःखं पद्मोपादानस्कन्धलकृतां स्वर्णं पुद्गलेन वृत्तमिति पौरीकल्प्यते
बालप्यतामती फुड्लो पेन तदुःखं स्वर्णे कृतं । पैदि ताधेन दुःखेन स्वपुद्गलः प्रवृप्यते
तदेव दुःखे तेन कृतमिति ⁽²⁾ भेदेन काव्यतामिदं तदुःखमप्यमस्य कर्त्तव्यं ॥ अथापि मनुश्य-
दुःखोपादानेन पुद्गलेन तदेव दुःखं कृतं स्यात् । न तर्द्दि स्वपुद्गलकृते तत्यपुद्गलकृतमेव

1) Tib. दे = me.

2) गृद्वन्नं श्वस्यार्थः.

3) MSS. *nāspareṇa* — Le texte est altéré — गृद्वद्वैश्च श्वस्यार्थं मर्त्याम
द्वैश्च = *nāstvai pareṇa kṛtā dattam*.

4) गृद्वं गृद्वन्नं श्वस्यार्थः दै। श्वस्यार्थं श्वस्यार्थं गृद्वन्नं श्वस्यार्थः
श्वस्यार्थं श्वस्यार्थं गृद्वन्नं दै। श्वस्यार्थं श्वस्यार्थं गृद्वन्नं श्वस्यार्थः

5) *yad* = *yadi*.

6) MSS. *sa hedena, sa dehena* — द्वैश्च द्वैश्च श्वस्यार्थं = *vidhajya tat
kaitiyatām*.

स्थात् ॥ घयोपादानभेदेऽपि पुद्गलभेद इष्यते । एतच्च मास्ति । उपादानव्यतिस्तिस्त्वस्य भिन्नत्वं पुद्गलस्य दर्शयितुमशब्दवात् ॥ एवे तावत्स्वपुद्गलवातं डुःखं न भवति ॥

घन्तारु । क एवमाह स्वपुद्गलवातं डुःखमिति । किं तर्हि परपुद्गलज्ञं डुःखं । अन्य एव देवदुःखान्मनुष्यपुद्गलः । मनुष्यपुद्गलाद्य देवदुःखं कृत्वा परमाद्वपुद्गलाय ददाति तेन च देवदुःखेन देवपुद्गलः प्रशम्यते तस्मात्स्य पुद्गलस्य तदुःखे परपुद्गलज्ञमेव भवति ॥ ६ उच्यते ।

परपुद्गलज्ञं डुःखं पर्दि परमै प्रदीपते ।

परेणा [११६ ००८] कृत्वा तदुःखे स डुःखेन विना कुतः ॥ ५

परिदेवदुःखं मनुष्यपुद्गलवातं । तेन च मनुष्यपुद्गलेन तदुःखं कृत्वा परमै देवपुद्गलाय प्रदीपत इति स देवपुद्गलो देवदुःखविनिर्मुक्तः कुतो परमै प्रदीपेतेति । एवं ता- 10 वदपरपुद्गलवास्य डुःखस्य प्रतिप्राकृक एव नास्ति [६९६] ॥

इतानीं पश्य ददात्यसावधि नास्तोत्याह ।

परपुद्गलज्ञं डुःखं पर्दि काऽपरपुद्गलः ।

विना डुःखेन पः कृत्वा परमै प्रकृष्णोति तत् ॥ ६

1) लूपैःशुग्मैःशूभैः।

2) लैपैःशूभैः।

3) यावत्ते याद्वच्छागद्वायस्य दै । शुग्मैशूभैः नशुद्व व चद्वद्विषयैः । शुग्मैशूभैः दै शुश्व याद्व शैवैः दै । शुग्मैशूभैः माशृष्टिश्व ठैलूद्व नुद्व ॥ — Mes. kṛteā yad duḥkham; mais voir le commentaire. — ci-ltar (ci-Har) = Katham.

4) Mes. pudgalyayasya, ऋक्षाया । — याद्वच्छागद्वायः ।

5) यावत्ते याद्वच्छागद्व शुग्मैशूभैः नशुद्व व याद्वयैः दै शुश्वया याद्वयैः शैवैः याद्वयैः याद्वयैः । शुग्मैशूभैः माशृष्टिश्व गद्वद्विषयैः दै ॥

पेनोमादानेन स [मुन्य]युद्धल प्रश्नव्यापे स मनुष्योमादानव्यापिरिक्षण रत्नो ये
देवयुद्धनाय देवदृढं ही कृता प्रहेत्यनि । तत्त्वान्यपुद्धलग्रनविदुःही न संभवति । तत्त्व ।

स्वयं वृत्तचाप्रसिद्धं द्वं परात् वुत् ।

पतो हि उ लं पत्तु यांतस्य स्वात्म्ये तुन् ॥६॥

६ यदै देवयुद्धदृढं ही मनुष्ययुद्धनेन एतवाप्तिरात् भगवनि । ननु मनुष्ययुद्धनाय
स्वयं वृत्तमेव तद्वयनि । एतत्त्वं नास्तीत्युक्तं । तत्त्वं स्वयं एतत्त्वाप्रसिद्धं द्वं परात् वुत्
स्वयं तदु ही न वृत्तं तदा वुा परपुद्धलात् देवाप्तात् तदु ही परात् भविष्यतीतो ।
पतोपिप पृथक् तु ही न संभवति ॥

इतनो प्रश्नरात्मतेत्यायि पतदानेनवे प्रतिगाद्यगाल ।

१० न तात्पत्त्वात् तु तेन न क्षितिनेरत्त्वात् ॥ (१९ ११) ॥

पतो नात्पत्त्वयेत्यत्त्वात् एवत्त्वे त्वा ॥८॥

इत्थ त्वप्याप्ता उ लात् त्वात् न पुण्ड्रे परात्म लात्पत्तरते उत्ति । ८५
यामात् । यत्त्वात् तेतो हि तात् त्वात् वित्तिगिरोपात् । एवत्त्वे वासित । ८६
परात् तात् । यत्त्वात्योग्मी वह । त्वोत्तमि परित्यागो च दूर लात्पत्तरात् त्वो

१) नेत्र वा गुणदाता — नेत्रैर्गुणा द्विः पृथक् च

२) नेत्र वा द्विजित्तम्

३) एवं एव इत्यमद्वन्तु त्वा । शुद्धदृढं एवाद्यै एव त्वा ।
एवाद्यै शुद्धदृढं एव त्वा द्वै द्वये पृथक् वृत्तये वृत्तया

४) एवं शुद्धदृढं वृत्तया द्वै द्वये पृथक् वृत्तये द्वै द्वये वृत्तया
एवाद्यै न वृत्तया द्वै द्वये एवाद्यै एव वृत्तया ॥ नेत्र वा द्विजित्तम्
यत्त्वा यत्त्वा यत्त्वा यत्त्वा यत्त्वा यत्त्वा ॥ वृत्तये पृथक् वृत्तये वृत्तया

नात्मना निष्पन्नः । तस्यापि हेतुतरपित्तणात् । यथा स्वात्मनां न निष्पन्नः स कथमवि-
च्छमानस्वभावः सन् परं करिष्यतीति न पुक्षमेतत् ॥

इदानीमुपकृतमपि डुःखमसद्वित्याहु ।

स्याङ्गभाष्यां कृतं डुःखं स्थादेवैकवृत्तं यदि ।

यदि चौकैकेन डुःखस्य का[७०४]रणं स्थात् । स्थातदानीमुभाष्यां कृतं डुःखं । न ५
चैकैकवृत्तं तडुक्तादोषात् । न चैकैकेन प्राणातिपाते ज्वृते^(१) शास्यां कृत इति व्यपदेशो
दृष्टः ॥

झानो निर्झुतुकमपि डुःखं पथा नास्ति तथा प्रतिपादयन्नाहु ।

पराकारास्वयंकारं डुःखमहेतुकं कुतः ॥ इति ॥ ६

परेणाकारोऽकरणमस्येति पराकारं । [न] स्वपंकारोऽस्येत्यस्वयंकारं । यदि डुःखं 10
स्वयंकृतं नास्ति परकृतमपि नास्ति यथोक्तेन न्यायेन । तदिदानो कुत एव निर्झुतुं
भविष्यति वा[Tib. 91 b]पुष्पसौगन्ध्यवत् । डुःखभावात्कुतस्तस्याशयभूत आत्मा ॥

पथा च चतुर्धा विधार्यमाणं डुःखमसदेवं बाल्या धर्षि बोझाङ्गुरघटपटादयो भावा
वेदितव्या इति प्रतिपादयन्नाहु ।

न वेवलं हि डुःखस्य चातुर्विधयं न विद्यते ।

15

सर्वपाणी

बाल्यानामपि भावानां चातुर्विधयं न विद्यते ॥ १०

1) Mass. °pātēna kṛtēnakṛtam iti.

2) षष्ठ्यं द्वे द्वेष्ये मुशं शुद्धा शुश्यं पश्यत्वं शुश्यं शुश्यं पश्यत्वं शुश्यं पश्यत्वं । शुश्यं पश्यत्वं शुश्यं पश्यत्वं शुश्यं पश्यत्वं । शुश्यं पश्यत्वं कुम्भेदं शाश्वं शुश्यं ॥

3) Tib. = *parena akaranam*.

4) Mūlamadhyamaka. शुश्यं पश्यत्वं त्वयत्वं द्विषा द्विषा द्विषा द्विषा । षेषां म-

पूर्ववत्सर्वं समे पोद्येण ॥ पदि खल्वेषां दुःखादीनां चातुर्विद्यासंभवस्तत्त्वतमेन
तत्त्वीदीनों प्रकारेषीयां सिद्धिरिति ॥ उच्यते । स्वगावतो यवेतानि दुःखादीने स्मु-
र्निष्पत्तमेषां चतुर्णां प्रकाराणामन्यतमेन प्रकारेण सिद्धिः स्थात् । न वस्ति । तस्मात्स्व-
भावतो न सति दुःखादीनीत्यवसीयते । यथ विष्ण्यासमान्नलब्धात्मसत्ताकाया^(१) दुःखा-
दि संवृत्तेः प्रतोत्पासमुत्पादव्यवस्था मृग्यते तदा कर्मकारैकपरीक्षाप्रकार्यविकृतिविधिना
यद्योदितपत्तधतुष्टपत्तिरस्कारेषेऽपत्त्वपतामान्नार्थप्रतीत्यसमुत्पादसिद्धा सिद्धिरुद्युपेवा ॥
यद्योक्ता ।

स्वयं कातं परकातं हाम्या कृतमेतुके ।

ताविकैरिष्यते दुष्क्षेत्रप्रतीत्यन्न ॥ इति ।

10 - [उक्ते^(३) च मावतार्पणलिप्चकाया ।

..... [70b]

१४५

ཡිදු ය බඳු හි | ව්‍යුහ දේශීයෝගය යන | කුමර තැං යදායි ||
 Dans notre Commentaire, au deuxième pâda බඳු හි | දේශීයෝගය තුළුණාය
 යන | ... = sarvesām api bhāceśānām...

¹⁾ Voir ci-dessus 68, 8, 73, 2.

2) Tib. = *“samutpādasiddhir abhyupeyā”*

3) Les Ms. reproduisent ici quatre stances, citées ci-dessus pp. 53, 7—54, 4 et 191, 2-3. — La version tibétaine les omet, ainsi que la mention: *ultam ca....*

4) Au lieu de la mention *sathā*, nous avons 命持者 (mìngchí zhě) ...
... (क्षेत्रप्रभावसंगतम् विशेषं उक्तम्) = *bhagatāś ca ityādy uktam.*

संवृति^{१)} भाषितु धर्म विनेन
 संस्कृत [संस्कृत] पश्यत एव ।
 नास्तिकृ भूतैतु धात्म नहो चा
 एतकु लक्षणा सर्वव्यगस्य ॥

कृष्णपुर्वं च न नश्यति कर्म
 धात्मन कृत्व च वेदयितव्यं [Tib. 92a] ।
 नोऽपि तु संकम कर्मफलस्य
 नो च घटेतुक प्रत्यनुभोति ॥

सर्वि भवा अलिका वसिकाश
 इक्का हुच्छक फेनसमाश ।
 नायमरीचिसमा सद शून्या
 देशितु सेवतु ते च विविक्ताः ॥

1) शुर्वृद्द्यन् दे = *samvrititab.*

2) न्दुश्चात्मा न्दुश्चात्मा यिन् दैत्यन् त्यैश ।

3) यद्द्वाग्निद्वा एवा द्वा यद्मेद्दो। *nara est omis*

4) Mass. *etuku*; voir Mhv. L 384 (ad 18. 1). Le tibétain porte नदि' नदि' = *idṛga*.

5) Mass. *pacyati*. Tib. मै' यैश' शै ।

6) श्वर्पिष्य एवं उद्द द्विन्दा द्विन्दा यिन् । = *cabdona dectā api te viriktaḥ*.

शेलगुहागिरिडुर्गनदोपु
 पद पतिभुक धायि प्रतीत्य॑।
 एविमु संस्कृत मर्वि विव्वान
 मायमर्हीचिसमं शागु सर्वं ॥ इत्यादि ।

5 ॥ इत्याचार्षधन्दकीर्तिपादोपरचिताया प्रसन्नपद्मां मध्यमकथृतौ डृष्टिपरीक्षा
 नाम दादशमं प्रकरणं ॥

1) *yadeat pratigrutilā jāyate.*

2) ईग्नप्रस्तुतिः।

XIII.

१ संस्कारपरीक्षा नाम त्रयोदशमं प्रकरणं

यतश्चैव समनज्जरातिक्रातप्रकरणविधिना स्वपरोभपवृत्त[त]मेहेतुसमुत्पन्नं च
निकृष्ट्यमाणं भावानामस्तन्यशोत्पादको विधिसन् । [718] उत्पन्नद्रव्येन चैते भावा
श्चविद्यातिभिरोपहृतगतिनप्यनार्न बालपृथग्गनानां द्वयाति । तस्माच्चिःस्वभावा एव सत्तो 5
बालानां विसंवादका मापाकारितुरगादिवत्तदभिज्ञानां न तु विज्ञानां । अत एव सर्वध-
र्मस्वाभाविक्यापरोद्घोनवनः समुन्मूलितायेषाविद्यावासनश्चतुर्विषयासविष्वर्षस्तात्राणसत्त्व-
परित्राणापाविपरीक्षैःस्वाभाव्योपदेशतपरो द्वुष्टो जगद्विवोधको महाकारुणिकः ।

तन्मृषा मोषधर्म यद्गवानित्यभाषत ।

सर्वे च मोषधर्माणः संस्कारास्तेन ते मृषा ॥ १

10

सूत्रं उक्ते तन्मृषा मोषधर्म पदिदे संस्कृते [Tib 92b] । एतद्वा अलु भित्वः
परमं सत्यं यद्दिव्यमोषधर्म निर्वाणं सर्वसंस्काराश्च मृषा मोषधर्माणा इति । तथा । [नास्त्यन्न

1) *Mss. ०stabhātyaparolśādhinayanah श्वेष्मृषा क्षेष्मश्च ठद्ग्री इदं
सदेत् श्वेष्मृषा तु मृषा इति।*

2) *यर्हमात्युद्याद्युष्मा क्षेष्म षद्देषा। षमुष्मा देष्म क्षेष्म देष्म
षमुष्मा। देष्म क्षेष्म षमश्च ठद्ग्री षमुष्म देष्म क्षेष्म। देष्म ठद्ग्री देष्म षमुष्म देष्म॥* —
Cité ci-dessus p. 42. 10.

3) Voir ci-dessus p. 41. 4 et suiv.

4) *yad uta a°, p. 41. 4.*

तथता वा अवित्तता वा] मोदर्धमकमयेतत् । प्रलायर्धमकमयेतदिति ॥ तदनेन न्यापेन
यमोपर्धम्^(३) तमृपेत्येते पस्मादुक्तवान् तद्यागतो भगवान् । सर्वे च मोदर्धमाणः सस्कारा
स्तस्मान्योपर्धमकलेन से संस्कारा मृषा भरति ।^(४) घित्रकृप्यत्वद्यारिकापत् । लक्षणोपेत-
पत्तमप्यवाह्यमचितोरपनवत्सराजनत्^(५) । तत्र विस्त्रित्वा कीपर्धमके वित्तयप्यात्यालात्-

यतो [नि] स्वभावते न मृदा सर्वतस्कारा मोषपर्मगत्तात् । परीचिकादिसलगत् ॥
 पतु मत्य न तत्प्रोपर्मका । तपदा निर्वाणमेके⁽⁵⁾ तत्प्रविस्तपेषपत्त्यागमाचारमा-
 तिसद्वं सर्वभावाना नैस्वभाव्य । शून्या सर्वपर्मा नि स्वभावपेषनेति च प्रतापात् भिता-
 धर्घशस्तिकापाठात्⁽⁶⁾ ॥

१० यत्राण् । पञ्चेव मोयर्धमकत्वेन सर्वसंस्ताराणां मृप्या॥७॥ अते प्रतिपादितं भवता ।
नन्वेव सति न मति सर्वे भावा इति सर्वपदार्थपादिनो मिष्ठादिष्टेव स्यात् ॥
उच्यते । मत्प्रभावान् सर्वसंस्तारां येऽप्यापि गवत्त मुखाति । क्वच गोः ।

तम्यपा मोपद्धर्मे पद्यादि कि तत्र शुद्धते ।

1) Masque dans les Miss et dans le Tibétain

2) Le tibétain porte དྲྡྷ ། ན དྲྦ ། ཙ ཉ ཕ ཁ ག ང བ ཁ ཁ ཁ ཁ = vishvapradharma-kam etat

၃) ရန် ဖန္တာ မိန္ဒီဘဏ် အောင် ပြန်လည် ပေါ်လဲ

4-4) Manque dans la version tibétaine. MSS. "mantrasabharārana", "mabka" — Mabksena s'empara d'Udayana au moyen d'un éléphant artificiel, voir Kathās, XII, int.; Harsacarita, VI sub fin Schieferer, Mabkātyāsna und König Tschagga Pradyota, pp 30-7 (*māyāmālāngā*, H.-t. = kapatakuhyāra, Comm. = *gantrahastī*, X 4). — Communiqué par M F W Thomas.

Il y a un manque dans la version tibétaine

6) Sic Mas — *Cer-phyin*, VI, 8 (A. M. G. II, p. 201) — Même citation, ultam bhagavatā, ei decessus XXII, 11, *gravāpāramitābhidhānāt*, XXIV, 18 *dvayādīpataitīyām*, XXIV, 18 — Voir l'édition de Rājendralal, p. 405.

यद्युस्माभिस्तन्मृपा मोषधर्मकमित्युक्तं तदा किं तत्र मुच्यते । किं तत्राभावो भवति । कश्चिद्यदि [Tib. 93 a] पदार्थो भविष्यत्स्यात्स्यापवादाद्भावदर्शनान्मित्यादृष्टिः । पदा सु पदार्थमेव कं चित्र पश्यामस्तदा किं तत्र मुच्यते । मेव किं चिद्भावो भवतीत्युक्तोऽप्यमुपालभो भवतः ॥

यत्राहु । पश्यभावदर्शनमपि न प्रतिपाद्यते । किं पुनरनेनागमेन प्रतिपाद्य[त] 5 इति ॥ उच्यते ।

एततूक्तं भगवता शून्यतापरिदीपकं ॥ २

पदेतदुक्तं भगवता तत्र भावानामभावपरिदीपकं । किं तर्क्षं शून्यतापरिदीपकं स्वभावानुत्पदपरिदीपकमित्यर्थः ॥ यथोक्तमनवत्सक्रदृष्टिप्रकाशम्^(१)त्रे ।

यः प्रत्यपैर्दीपति स क्षमातो

नो तस्य उत्पादु ममावतो ऽस्ति ।

यः प्रत्यपैर्दीपति स शून्य उक्तो

यः शून्यतां ज्ञानति सोऽप्रमत्तः ॥ इति ॥

1) नाप-दु-ष्णु-क्तेष्व नद- फिद्या । दु-हु-द-य- दु-द्विग- ष्णु । एठेम-
ल्ल-द्व-द्व-श-उष्ण- दु- ष्णु-द्व-य- श्व-द्व-ष्णु-य-ष्णु-य- फिन ॥

2) Le tibétain a supplément भूद्व-य-ष्णु = *sūtrāt*. — Voir Kandjour, Mdo XII, foll. 317—390 (Ann M. G. p 253), Nanjio, N 487, traduit A. D. 808, Anavataptanagarajapariprcchāsūtra, qui est nommé par Wassilieff, Bouddhisme p. 827, comme un des sūtras «des ausschleesshch echten Staves» au point de vue des Mādhyamikas. — Sur Anavatapta, lac ou *nāga*, voir notamment Burn, Intr. 171, 330, 336 et Lotus 8; Fujishima, Bouddh. japonais, 55. — Notre stânce est citée (sans indication de source et avec variantes) Bodhicaryāv. p. IX 2 (Bibl. Ind. p. 355.10 et Bouddhisme p. 241, n. 1), Subbâs agr. (Maséon, N.S IV, 295.22), et ci-dessous, trois fois, au chap. XXIV.

3) MSS. °dīnu.

४) ध्याहु । नापमगमो भावस्वभावानुत्पादे परिदीपयति किं तर्हि निःस्वावदं
स्वभावस्थानवस्थायिवे विनाशितमिति^{१)} कुल एतदिति चेत् ।

भावानां निःस्वभाववलमन्यवभावदर्शनात्^{२)}

विचार्यमणानामन्यवात् विपरिणामदर्शनादित्यर्थः ॥ एतदुक्तं भवति । परि भावानां
५ स्वभावो न स्यातदानी नैव्यामन्यवावदुक्तसम्बेद्यात् ॥ २४ ॥ उपलभ्यते य वरिणानः । तस्मा-
स्वभावानवस्थायिवमेव सूत्रार्थं इति विज्ञेयं ॥

इत्यैतदेवं । पत्तमात् ।

३) वस्त्वभावो भावो नास्ति भावानां शून्यताः यतः ॥ ३

ये ह्यस्वभावो भावः स [Tib 93 b] नास्ति । भावानां च शून्यता नाम धर्म इष्यते ।
10 न चासति धर्मिणि तदाप्यनो धर्म उपलभ्यते । न शून्यति बन्ध्यात्मने तद्व्याप्तेष्यप्यत
इति । तेऽप्यादस्तयेव भावानां स्वभाव इति ॥

1) L'adversaire prend la parole.

2) Ce sūtra définit le *nihastabhaṭṭata* (ou *cānyatā*) comme étant le *stabhaṭṭa-*
rasya rinācitra.

3) == On dit que les êtres n'ont pas de *stabhaṭṭa* parce qu'on voit que leur
stabhaṭṭa est sujet au changement. — Par le fait, le changement prouve l'existence
du *stabhaṭṭa*.

4) *vicāryamāṇānām* n'est pas représenté dans le tibétain.

5) घृनस्त्वुप्सुम्यः.

6) D'après le tibétain; Msa. *nihastabhaṭṭa*

7) Le *sūtra* cité p. 237. 11.

8) Msa. *nāstabhaṭṭa* ca bhāvo nāsti — Voir ci-dessous 245. v.

७) དུས་ནླྡିଲྡྱ དྲྲྟྟ୍ରୀଙྔ ༌ୟୋ རୁତୁନୁୱୁରୁ རୁଦ୍ଧୁସ୍ତୁରୁ དྲྟྟ୍ରୀଙྔ དྲྟ୍ରୀଙྔ
ହ୍ୟୁୱୀନ୍ଦ୍ରୀମ୍ବୁ ମେନ୍ଦୁ ଶ୍ରୀମ୍ବୁ ନ୍ରୀଶ୍ରୀମ୍ବୁ ଶ୍ରୀମ୍ବୁତ୍ରୀନ୍ଦ୍ରୀମ୍ବୁ ॥ — Notre commentaire
au troisième pada དྲྟ୍ରୀଙྔମେନ୍ଦୁ = *bhāvastabhaṭṭo nāsti*

घपि च ।

कस्य स्थादन्यथाभावः स्वभावशेषं विश्वते ।

यदि भावानां स्वभावो न स्थाप्तेष्यं विपरिणामलतणोऽन्यथाभावः स कस्य स्य-
दिति ॥

घत्रोद्यते । एवमपि परिकल्प्यमाने ।

कस्य स्थादन्यथाभावः स्वभावो यदि विश्वते⁽¹⁾ ॥ ४

इह यो धर्मी ये पर्यायं न व्यभिचरति स तस्य स्वभाव इति व्यपदिष्टते । यदप्र-
तिवद्वात् । घट्रीष्यं हि लोके तद्व्यभिचारिवात्स्वभाव इत्युद्यते । तदेवीष्यम-
सूक्ष्मलभ्यानं परप्रत्ययसंभूतवात्कृत्रिमवाव स्वभाव इति । यदा चैवस्व्यभिचारिणा
स्वभविन भवितव्यं तदास्याद्यभिचारित्वादन्यथाभावः स्थाद्गावः । न श्वेषः शैत्यं प्रति- 10
पद्यते । एवं भावानां सति स्वभावाभ्युपगमेऽन्यथालभेव न संभवेत् । उपलभ्यते चैषामन्य-
धावमतो नास्ति स्वभावः ॥

घपि चापमन्यथाभावो भावानां नैव संभवति पद्मर्शनात्स्वभावसा स्थान् । यदा च
न संभवति तदा प्रतिपद्यत्वाह ।

तस्यैव नान्यथाभावो नाप्यन्यस्यैव पुच्छते ।

यवा न ब्रीष्टते पस्मायस्माङ्गीर्णा न ब्रीष्टते⁽²⁾ ॥ ५

1) गृष्म-ते दंश्य-ते न मेद-वा । गृष्म-ते दंश्य-स्य गृष्म-वी पीदा । गृष्म-ते दंश्य-
ते न पीदा । हि दंश्य-स्य वा गृष्म-ते दंश्य-स्य ॥

2) दंश्य-ते वी गृष्म-स्य-स्य मेदा । गृष्म-ते दंश्य-स्य पीदा पीद-म-पीदा । गृष्म-
स्य-स्य गृष्म-ते वी क्षम्ये । गृष्म-स्य-स्य क्षम्या पीदा मै क्षम्ये ॥

[Tib. 91a] तथा हि पूर्वो युवा[११८] वस्थायनेव वर्तमानस्य नास्त्यन्यवाचं नोपपत्ते । यद्याप्य-
वस्थात् प्राप्तस्थैवान्यवाचं पौरीकल्पयते । तदृषि नोपपत्ते । यन्यवाचं नाम द्वाषाः
पर्याः । तथादि पूर्वो वेष्यते अन्यस्थैव शीर्णस्य भवतीति । तदृषि न पुच्छते । एस्माच्च हि
६ शीर्णस्य पुनर्जृणा संवन्धो निःप्रयोगनवात् । किं हि शीर्णस्य पुनर्जृणा संवन्धः
कुर्पत् । तदृग्मनात्तरेणी शीर्णतभावात्तीर्णी शीर्णत इति न पुच्छते । यद्य पून एवा-
न्यवाचावस्तद्युक्तं । यप्राप्तज्ञावस्थ्य युक्तेति व्यपदेशाद्वस्थाहयस्य च परस्परविरु-
द्धत्वात् ॥

अधिकारी

१० तस्य चेदन्यवाभावः दीर्घमेव भवेदधि ।

अथ स्यात्^(२) क्षीरावस्थापदित्यगेन दध्यवस्था भवति । घटो न कीर्मेव दधि
भवतोति ॥ उच्यते । पदि क्षीरं दधि भवतीति नेत्रयने परम्पराविरोधात् ।

स्त्रीरादन्यस्य कस्य चिदधिभावो भविष्यति ॥६॥

किमुदकस्य दधिभावो भवतु । तस्माद्संबहमेव तदन्यस्य दधिभावो भविष्यती-
ति ॥ तदेवमन्यथावासंभवात्कुतस्तद्वर्णनात्मास्थभावता भावानां प्रसेत्यतीति न पुङ्ग-
मेतत् ॥

1) Le tibétain porte དྲྷྱେତ୍ୟମ୍ ଶ୍ରୀଯତ୍ତିତ୍ ପ୍ରେତ୍ୟମ୍ = *tadantarepa jīr-*
natāvā bhārat.

2) *Maa, alhāsyālśīra.*

अ) शब्द-के द्वारा यजूद् यजूद्। देव-त्रिदं द्वे चैव यजूद् ते देव-यजूद्
यजूद् यजूद् दी। चैव त्रिदं प्रयत्नं यजूद्॥ — *Mss au troisième pied:*
Iṣṭād anyasya kasyūrtha d°.

यथोत्तमार्थरूपाकारमहापानसूत्रे⁽¹⁾ ।

पो न पि द्वायति नो चुपचारी ।
 नो व्यवते न पि द्वीर्यति धर्मः ।
 तं ग्रिनु दर्शपतो नरसिंह-
 स्त्र निवेशपि मत्त्र मरुर्पा⁽²⁾ ॥

5

पस्य स्वप्नात्र⁽⁴⁾ न निव्यति कम्भि
 नो [अ]परभावतु केन चि लब्धः । [Tib. 94b]
 नात्तरतो मणि धाहिरुतो धा
 लभ्यति तत्र निवेशपि नाथः ॥

शत्र गती वादिता सुगतेन
 नो च गती उपलभ्यति का चि ।
 तत्र च व्योरुत्सो गतिमुक्तो
 मुक्तकु मोच[73b]पसी बछसद्वान् ॥

10

1) Voir ci-dessus p. 90, n° 2 — Les trois premières stances, p. 91, 2-7

2) MSS. *deçayati*.

3) Sic MSS. — Tib. ལྚྙྙ རྩྙ རྩྙ རྩྙ རྩྙ རྩྙ = *tatra nivēyati salitracatāni*.

4) Pour le mètre *yasya sabhāvū*

5) ພାଦଦ୍ୱାରା ଅଧିକ ସୁଷ୍ଠୁ ହୁଏ ମେ ହେବୁଥାଏ । Même version, p. 91, 4.

6) Lire *upalabhyat* ହେବୁଥାଏ ।

7) Pour le mètre *voharasi*. — ହେବୁଥାଏ ହେବୁଥାଏ ହେବୁଥାଏ ହେବୁଥାଏ ହେବୁଥାଏ = *tāc ca gatimuktā eyākhyātāḥ*.

सर्व⁽¹⁾ वदेसि निरात्मक धर्मान्
 सत्रतु⁽²⁾ पालतु मोघसि लोकं ।
 मुक्त स्वयं गतितो गतिमुक्तो
 तेन सि पार्गतो न च तीर्णा⁽³⁾ ॥

5 पार्गतो सि भवार्पवतीर्णः
 पार्गतो न च लभ्यति कश्चि ।
 पार्ग न विद्यति नायि यथार्
 पार्गतोगस्मि वदेसि च वाच्ये ॥

वाच्ये⁽⁴⁾ न विद्यति पां च वदेसि
 पै पि वदेसि न विद्यति ते पि ।
 पश्य वदेसि न विद्यति सोऽपि
 यो पि विज्ञानति सोऽपि यसतो ॥

10 तत्र प्रणाद्य तार्ग शुभर्व
 वित्यविकल्पनिवेशवदेन ।

1) MSS. *tadāmi*.

2) MSS. *sarvatu* शेषवाच्य लैट्वैद्याश्व = *sattvegrābhāt*.

3) पार्गवान्मेषाः.

4) वाच्याः.

5) श्वर्ष्णकेन्द्रे श्वर्ष्णपीय वर्ष्णमुद्दु = *pāragato 'si maharṣi bhācasya*.

6) MSS. *vāra na*.

7) लैद्याः = *labhyati*.

8) उत्तमशम = *Uttanta*. — Voir p. 248, n. 5.

9) निरेष = लैषाः. — Le mètre est irrégulier.

शात् विज्ञानस्ति यो नरौ धर्मा-

स्तेषु तथागतु दृष्ट स्वर्णे ॥

शात् प्रव्वानस्ति धर्मप्रणालीन्

प्रीति स विन्दति तोषिति सज्जान् ।

सो भवती गिरु गिरिन लोकान्

शात्मा ॥²⁾

तेन विज्ञानितं वोधि विजाना

बुद्धियं वोधपते स ब्रगं पि । इत्यादि ॥

पद्मोहितस्वभावो भावो नैवास्ति शून्यता च भावानामिष्यते । तत्पादस्ति शून्य-
ताभयो भावस्वभाव इति । एतदपि न पुञ्यत इत्याकृ ।

यद्यशून्यं भवेत्यिं वित्याकृन्यमिति किं चन ।

न किं चिद्वित्यशून्यं च कुतः शून्यं भविष्यति ॥ ७

1) *Mes. ye na ca. शुश्रावः गृन्दिनः*.

2) *लोकान्दिनः*.

3) *Mes. लोकान्, लोकतः*.

4) *Mes. जिता ca. शृङ्खेन्द्रा तु भवेत् देविन् तु भवेत् देवुन्*

5) *Mes. एव्यामिनो ca. arād(o)mā(e) एव्यामिनः ca. — यद्यपि देव तु भवेत् देवुन् एव्यामिनः एव्यामिनः*

6) *Mes. पुरुषिया लाभः. शृङ्खाशृङ्खाद्याद् देव एव्यामिनः तु भवेत् देवुन्*

7) *Voir ci-dessus p. 240. n.*

8) *एव्यामिनः शृङ्खेन्द्रा तु भवेत् देवा शृङ्खेन्द्रा तु भवेत् देवुन् एव्यामिनः तु भवेत् देवुन् एव्यामिनः शृङ्खेन्द्रा तु भवेत् देवुन् एव्यामिनः शृङ्खेन्द्रा तु भवेत् देवुन् ॥*

यदि शून्यता नाम ता चित् [Tib. 95a] स्थातदाश्रयोभावस्वभावः स्थात् । न वेदेः । इह किं शून्यता भावेति सर्वधर्माणां सामान्यलक्षणमित्यभ्युपगमादशून्यधर्मभावादशून्यतैव नास्ति । पदा चाशून्याः पदार्था न सत्ति । अशून्यता च नास्ति । तदा प्रतिपत्तिनिर्येत्वा अशून्यतायि अपुष्टमालावास्तीत्यवसीयता । पदा च शून्यता नास्ति तदा तदाभ्या 5 घण्ठि पदार्था न मत्तीर्ति स्थितमविकले ॥

घटाकृ । ब्रीणि विमोक्षमुद्दानि शून्यतामित्ताप्रणिकृता [73b] अथानि विमुक्तये विनेयेभ्यो भगवता निर्दिष्टानि सर्वतीर्थकमात्मस्तीत्ताधारणानि सौतत एव प्रवचने समुपलभ्यते । येषामुपदेशार्थमेव बुद्धा भगवत्तोपेषतीर्थ्यवादमहमोक्तुन्यकारानुगतत्र-
गति ब्रगदेवप्रदीपा नैतत्प्योपदेशाविच्छिन्निद्वा उत्पद्यते । स भवत्तीत्यगतप्रवच-
10 नव्याद्यानव्याद्येनेदानो तामेव शून्यतां प्रतितेसुमात्रध्यानित्यलं भवता स्वर्गावर्ग-
मार्गसमुच्चेदवेनेति ॥

उच्यते । अहो वत भवानत्युन्मुख इवात्यस्तविपर्याप्ताचिर्वाणपुरुगमिन शिवमनु-
पर्म पन्थानमवधूय भावाभिनिवेशव्याकुलितं संसारात्तानुगमेव मार्त्त मोक्षपुरुगमि-
तेन [Tib. 95b] समाधितो³ निर्मुक्तुः सन् संसाराट्योकात्तारः⁴ सद्विहृपालस्य एव सम-
15 शिमानाभिनिवेशमहृपृथ्येत्पात तामेवोपालभते । ननु भो निर्वदेपज्ञेशव्याधिचिकित्स-
कैर्मकृतिव्यरुते ।

1) Voir ci-dessus p. 43, n. 4 — Dh-s. LXXIII, Dh. 823, § 248; Atthas. § 474; Nettip. 90, 119, 126; Vis. magga (J. P. T. S. 1891) p. 155 — simoleś nāma dharanī pratilabdha, Rāṣtrap. 50, 4.

2) शु'स्त्रेष्वाश्वने' शुद्धुद्धुन्यश्व = sartafirthūlasamaya⁵. — Mas. firthūla-
māra-mata, lecture peu admissible.

3—3) Ces mots ne sont pas représentés dans la version tibétaine.

4) Mas. ऋत्तरादद्धिर. — नन्न'स'न्न'नीक्ष' शुद्धुमद्धुन्यश्वद्धुन्यश्वद्धुन्यश्वद्धुन्यश्व-
= Alors que vous devez être réprimandé par les bons.....

5) abhimāna = अद्वद्यमद्वद्यकुम्भः.

शून्यता सर्वदृष्टीनां प्रोक्ता निःसरणो दिनेः ।

पेणां तु शून्यतादृष्टिस्तानसाधान् वभाष्यिते ॥ ८

इह सर्वपात्रे दृष्टिकृतानां सर्वप्रलग्निवेशानां परमे^(३) सरणमपवृत्तिः सा शून्यता । न च दृष्टिकृतानां निवृत्तिपात्रं भावोऽपे तु तस्यामपि शून्यताणां भवाग्निवेशानस्तान् प्रत्यवाचका वपमिति^(४) कुतो म्स्तु दृष्टिसात्त्वालक्षणाद्याद्यत्या नोतो भविष्यति । पो ५ न किं चिदृपि ते पण्यं दास्यानोत्युक्तः सिघदेहिः भोस्तेवं मर्त्यं न किं विजाप धण्य-

1) कुप्रभाकृप्तश्चैषं शूद्यते । त्वं तु देवं प्रदद्युद्यतं शूद्यतश्च
शूद्यतश्चत्वं त्वपि देवं प्रभाकृप्तेद्यतं शूद्यतश्च ॥ — Notre commentaire, *egrub-tu-med-par*. — Cité Subhāgītā, Muséon, IV, 897. 33 et Bcp. IX. 33 qui traduit *nūṣarana* par *nī-par-hdyin-pa* et *asādhya* par *g̊o-byā-min-pa*. — देवः भू = *nī*, *nūs*, *prati* (Foucaux, Grammaire p. 191). उत्तुद्यत = to emit, to remove (*nī-sārayati*), est le *etransitif de उत्तुद्यत* — Pour la doctrine du vide, ci-dessous XXV. 10 et Bodhic. p., IX, 83 a. cūnyatātā-*sanādhānād hiyate bhāratāsanā* । *kim cun nāstīti cibhyāsāt sāpi pacet prahiyate* ॥

2) शूद्यतश्चैव

8) Sur la lecture *nīkārana*, Māt. I 433 *pratiwarana*, Bendall, Muséon, IV, p. 899, n. 6. — *apraerita* = विनाय. — Il y a (M. Vyat. 82) six *nūṣaraniyadhātu* à avoir maîtri, karunā, . . . asmi-mānasamudgāha, anumitta, et trois (Itivuttaka § 72, § 43) nellhammam (lāmānam *nūṣaranam*), āruppam (*rūpānam* . . .), ayātam. . . arankhatam (*pātara... sankhataasso*). — Le suffixe *anīya* doit s'entendre comme dans *tayaniya* = तप्यानाका (Abg N. I^e p. 115), *tedaniya*, *vedaniya* (Abhidh. k. v Soc As. 803 b); *Kartary anīyah* Karane ए (Voir Bodhic. p. 16 1, et sources grammaticales citées *in loco*) *nūṣaranaprajña* (*grātakā*), M. Vyat. 48. 31.

4) Sic MSS. — शूद्यतश्चैव द्वयं त्वं देवं द्वयं अन्तिद्यते ॥
शूद्यतश्च = .. उत्तुद्यत . ye tu

5) Met. arācalā rayam. देवं द्वयं देवं द्वयं देवं द्वयं

6) iti = त्वं द्वयं

7) Met. sarva dṛś, es es dṛś

मिति धूपात्म केनोपयेन शब्दः पर्याप्तार्थं प्राकृतितुः । एवं येषां शून्यतायामपि भावा-
भिन्निवेशः केने [७४४] इनों स तेषां तस्यां भवाभिन्निवेशो भिन्निवेशमिति । यतो महा-
मेषद्वयेऽपि देयमस्तिवात्परमचिकित्सकैः महविष्णेस्तिवागतैः प्रत्याष्ट्याता एव ते ॥

पदोत्तमं भगवत्तार्थैल्लक्ष्मित्वेति । यत् शून्यताया धर्मान् शून्यान् करोति । यदि तु
५ धर्मा एव शून्याः । यत्तानिमित्तेन धर्माननिमित्तान् करोति । यदि तु धर्मा एवान्मित्ताः ।
पदाप्रणिद्वित्तेन धर्मानप्रणिद्वित्तान् करोति । यदि तु धर्मा एवाप्रणिद्वित्ताः । [Tib. 96a]
गेवं प्रत्येता इष्मुद्यते काश्यप मध्यमा प्रतिपद्माणां भूतप्रत्यवेता । वे हि काश्यप
शून्यतोपलंभेन शून्यतां प्रतिस्तैरति तानकं नष्टप्रणाष्टानिति वद्यामि । इति^३ प्रवचनात् ॥
वरं छलु काश्यप मुमेहमात्रा पुल्लस्टैरसामिता न तेवभवाभिन्निवेशकास्य शून्यताद-
10 इः । तत्यस्य हेतोः । सर्वदृष्टिकृतानां हि काश्यप शून्यता निःसृण । पस्य छलु पुनः
शून्यतैव दृष्टिस्तमहमचिकित्स्यमिति वद्यामि । तत्यवा काश्यप ग्लानः पुरुषः स्यात्तस्मै
वेदो भैफद्यं दद्यात्तपि तद्विषये सर्वदेहानुद्वार्य स्वयं कोष्ठगतं न निःस्तेत् । तत्क्षे
मन्यसे काश्यप यथि तु स पुरुषस्ततो ग्लान्यानुकूलो भवेत् ॥ नो हीडं भगवन् गाढतरं
तस्य पुरुषस्य ग्लान्यं भवेद्यस्य तद्विषये सर्वदेहानुद्वार्य कोष्ठगतं न निःस्तेत् ॥ भगवा-

1) Voir p. 45, n. 1. — द्वैष्ट्रैन्वेशः पठेणश्यन्वेशः.

2) लौष्ट्रमसायः अन्नामदः लौष्ट्रमहेशम् लौष्ट्रमुर्ते ।

3) शून्यतैर्द्वयं द्वैष्ट्रमायशः = śūnyatālambanena.

4) लौष्ट्रम्.

5) तैर्द्वयं द्वैष्ट्रम् लौष्ट्रमसायः शून्यतैर्द्वयं लौष्ट्रम् अप्तुर्द्वेषः मैष्ट्रम् यम्भुः

हीडं = tān akam asmāt praracanān nastān prahastān iti vadāmi.

नाहु । एवमेव काश्यप सर्वदृष्टिकृतानां शून्यता निःसरणो । पस्य खलु पुनः शून्यतैव दृष्टि-
स्तमकृपचिकित्स्यग्निति धदामि⁽¹⁾ ॥

॥ इत्याचार्यवन्दकीर्तिपादेष्वचितापां प्रसम्पदापा मध्यमकवृत्तौ संस्कारपरित्वा
नाम ब्रह्मदर्शने प्रकारणे ॥

1) Le rapport étroit du Ratnakūṭa et du sūtra de Nāgarjuna est digne de remarque — La théorie de la *durgrahītātā*, des dangers que présente une fausse conception des doctrines bouddhiques, et en particulier de la *gūnyatā*, est développée dans un grand nombre de textes. (Voir Dogmatique Bouddhique, I, p. 26 = J. As 1902, II, p. 258) — La *gūnyatā* est couramment comparée à un serpent, qu'il faut saisir au bon endroit. Cette métaphore (*alagorda* = *alagadda*) est développée dans un sūtra que cite Buddhaghosa, Sum. VII, p. 21; mais il s'agit de la doctrine bouddhique en général, *duggahītātā bhikkhave dhammānam*. — Pour l'école du Kathāvratthu (XIX. 2) les *skandhas* sont vides par l'absence d'*ātman* (*anattolakkhana*), le *nirrūpa* seul est *anismitta*, *aprapṛhita*. Les Andhakas ont tort de ne pas distinguer le sens des expressions scripturales (*avibhūjjarādi-vāda*).

XIV.

संतर्गपरीक्षा नाम चतुर्दशं प्रकारणं

यत्राक् । यस्तपेव भावस्थभावस्तसंसर्गोपदेशात् । इह यवास्ति न तस्य संसर्ग-
स्तथाया अन्ध्यासुतः ॥४४५॥ इति । अस्ति च संस्काराणां संसर्गोपदेशः ॥४५६॥ अतुः प्रतीत्य
इति । त्रिपाणि चोत्पाद्यते चतुर्विष्णायै । त्रयाणां संसिद्धातः [Tib 98b] स्यर्थः । स्पर्शमरुजा
वेदनेति विस्तारः । तथा संक्षेप च वेदना च संसृष्टावितौ धौर्मा न ॥४७॥ संसृष्टाविति [संस्काराणां
संसर्गोपदेशः] । तदेवं संसर्गोपदेशाद्यत एव भावस्थभाव इति ॥

उच्यते । स्यादेतदेवं यदि संसर्ग एवं संवेत् । [न वस्ति] परमात् ।

इष्टव्यं दर्शनं इष्टा त्रीणितानि द्विषो द्विषः ।

सर्वशस्य न संसर्गमन्योन्येन व्यवत्युत् ॥५॥

10

तत्र इष्टव्यं पूर्वं दर्शनं चतुर्दशा विशाने । एषां त्रयाणां द्विषो द्विषः संसर्गो ना-
स्ति । चतुर्थो इष्टव्यं च चतुर्थो विशानस्य च विशानस्य इष्टव्यं च संसर्गो नास्तीत्येवं
द्विषो द्विषः संसर्गो न भवति । सर्वशोभयि त्रयाणामव्येषां पुण्यता संसर्गो नास्ति ॥

1) Sur le *samsarga* de l'œil et de la couleur, etc., *Cikitsa*, 263. *

2) Voir ci-dessus p. 6, n. 5.

3) पदुऽमुदुऽमुद्याद्य कै शद्यद्य मद्यद्य यद्य पीद्यद्य ॥

4) *Mes Bharata bhatat*.

5) यदुऽमुदुऽमुद्याद्य यदुऽमुद्याद्य दैन्य गुरुषागुरुष दैन्य शम्य दैन्य
दैन्य कै शम्यदैन्य ॥ इद्यद्यद्यद्य यद्य पीद्यद्य ॥

यथा च इष्टव्यदर्शनहस्तयां दिशो दिशः सर्वशः संसर्गाभावः ।

एवं रागश्च रक्तश्च रञ्जनीयं च दृश्यतां ।

- रागस्य रक्तस्य च संसर्गा नास्ति । रागस्य⁽³⁾ रञ्जनीयस्य च । त्रयाणामपि पुण्यपत्सं-
सर्गो नास्ति । यद्या चैषमेवं ।

त्रैधेन शेषाः क्लेशाभ्य शेषापाप्यायतनानि च ॥ २

अन्योन्येन संसर्गं न ब्रजति । त्रयः प्रवारात्मिधा त्रिधाभावत्त्रैधं । तेन त्रैधेन
शेषाः क्लेशा द्वेषमोक्षादप्यस्त एते द्वेषद्विद्वेषयोपादिना त्रैधेन घोत्रभोत्सोतव्यादिना
च [Tib 97 a] ॥ कस्मात्पुनरेत्यां संसर्गो नास्तीत्याहु ।

अन्येनान्यस्य संसर्गस्तत्त्वान्यत्वं न विवरते ।

इष्टव्यप्रभूतीनां पत्रं संसर्गं ब्रजत्यतः ॥ ३

यदित्यव्य पस्मादर्थे । यदि इष्टव्यादेनां पास्परमस्यवं स्यात् । तदा तीरोदकपो-
टिकान्येनान्यस्य संसर्गः स्यात् । तत्त्वान्यत्वं पस्मादेत्यां इष्टव्यप्रभूतीनां न संभवत्यतो नैतो
संसर्गं ब्रजति ॥ अति च ।

1) MSS. *rājanīyāc ca*

2) MSS. *rāgasya raktasya rājanīyasya ca*. Il faut ajouter *raktasya rājanīyasya ca.*

3) दृ॒ष्टेन् उद्दृ॑क्षण॑शः क्षण॑शः दृ॒दृ॑शः । क्षण॑शः यस्तु॑शः दृ॒दृ॑शः या॑
क्षु॑शः दृ॒दृ॑शः दृ॒दृ॑शः श्रु॑शः दृ॒दृ॑शः । दृ॒दृ॑शः यस्तु॑शः या॑
क्षु॑शः दृ॒दृ॑शः दृ॒दृ॑शः श्रु॑शः दृ॒दृ॑शः ॥ Dans cette
version (Mūlam), *dr̥gyatām* (2ème pāda) n'est pas traduit. Notre commentaire, au
lieu de *non-moins-pa* porte *Ita bya ste*, *Utegh* n'est pas traduit — Au 4ème pāda,
commentaire: *rnām gsum-śid-lyis-so*.

4) यदृ॒दृ॑शः दृ॒दृ॑शः यस्तु॑शः या॑ यस्तु॑शः । यस्तु॑शः पश्च॑शः पश्च॑शः यस्तु॑शः या॑
यस्तु॑शः दृ॒दृ॑शः यस्तु॑शः या॑ यस्तु॑शः दृ॒दृ॑शः यस्तु॑शः या॑ ॥

न च केवलमन्यनै इष्टव्यादीर्ण विषये ।
गत्य चित्केन चित्सार्थं नाश्वयमुपचये ॥ ४ ॥

न च केवल वार्षिकार् [१५८] यामादस्त्वतानो इष्टव्यादीनानन्यत्वं न संभवति । घट-
पटादीनामपि पश्यतानो मर्त्यां चैव संश्वतीत्यशसोऽप्यतां ॥ यदा चेता इष्टव्यमभूतीनां
६ परस्परस्तोऽन्यवगमनतेवा प्रतिपादयन्नारु ।

ग्रन्थदन्यद्वितीत्यान्यवान्यदन्यद्वते ज्ञेयः ।
यत्प्रतीत्य च पतस्नातदन्यमोषपचये ॥ ५ ॥

इह मैत्रेतद्वाष्ठ्यं वस्तु पदादन्यदिति व्यापादेश्यते । तदेतदन्यद्वितीत्यान्यद्व-
ति । ^(३) अन्यवस्तु [न रहते] रहते अन्यतो विना [न्या] इन्द्रादन्यवभवति । एष पदाष्ठ्यं वस्तु अन्यद-
१० दाष्ठ्यं वस्तु प्रतीत्यान्यद्वयति । तस्माहपदाद्वयादस्तुनस्तद्वाष्ठ्यं वस्तु नान्यद्वतीत्यव-
सीयतां । यस्माद्वतप्रतीत्य वद्वति [१५८, ७८] तस्मातदन्यवभवति । सापेतादाद्वाजा-
क्षुधस्त्रुस्वर्दीर्घयचेति । तथा च वद्यति ।

प्रतीत्य व्यद्वति न हि तावदेव लेत् ।

न चान्यद्वितीत्यान्यवान्यदन्यद्वते चापि शाश्वतं ॥ इति ॥

१५ यत्रारु । यदि घटादन्यः पदः स्यात् च पृथग्भूतं पदमेष्यान्यो घटः स्यात्य चो
द्येय इति ॥ उच्यते ।

१) शृणु व्यञ्जिष्ठ व्यवद्विषय । शृणु तेऽन्यद्वते व्यवद्विषय । शृणु अन्य-
द्वते व्यवद्विषय । शृणु तेऽन्यद्वते व्यवद्विषय ॥

२) शृणु तेऽन्यद्वते व्यवद्विषय । शृणु तेऽन्यद्वते व्यवद्विषय । शृणु तेऽन्यद्वते व्यवद्विषय । शृणु अन्यद्वते व्यवद्विषय ॥

३) *Mes. anyatas tu yie 'nyato à quoi correspond द्विषयं शृणु मेद्यस्त
= anyatcastuna yte.*

४) = XVIII. 10.

पदन्यदन्यदन्यस्मादन्यस्मादप्यृते भवेत् ।
तदन्यदन्यदन्यस्मादते नास्ति च नास्त्यतः ॥ ६ ॥

एकोऽत्रान्यशब्द उपदर्शने । धर्मरश्वार्थात्तरपरामर्शी । अन्यथा प्रसिद्धोऽत्राणामित्य-
न्यशब्द त्रयोपादाने । पदि ज्ञेतहटाष्ट्यं वस्तु पदादन्यस्मादन्यस्यात् । तेहटाष्ट्यं वस्ति-
न्यस्मादपि पदाष्ट्यादतेऽन्यद्वेत् । तदा च पदनिरपेतस्यैव ॥ ४ ॥ एकैकस्य घटस्यान्यत्वं
भवेत् । पद्धि पस्मादन्यतत्तेन विनापि सिद्धति । तद्यथा स एव घटो न स्वद्वृपनिरपत्ता-
वन्यं पदमपेतते । एवमन्यतमापि पदि घटस्यान्यस्मात्पदादते भवेत् ॥ ५ ॥ तदानो पद-
निरपेतस्य घटस्य परवै स्यात् । न वैकैकस्य पदनिरपेतस्य घटस्यान्यत्वं इष्टं । तस्मा-
दन्यद्वयतीति ब्रुवता यद्येव्य यदन्यततस्तदन्यत्वं भवतीति स्फुटमभ्युपेतं भवति ॥

घत्राक् । पदि खल्यम्यवमेवं [Tib. 98a] कुतश्चित्कस्य चिन्नास्ति । न अन्वदमपि 10
तद्य न संभवति वक्तुं । यस्मादन्यतप्रतीत्यान्यदन्यद्वयतीति तस्मादेव तदन्यदन्यत्वं भव-
तीति ॥ उच्यते । यन एव कि परस्परपेतिकी भावानामन्यवसिद्धिरत एवान्यदित्युच्यते
लौकिके व्यवहारे स्थिला । वस्तुतस्तु परीक्षयमाणमन्यत्वं न संभवतीति ब्रूमः ॥

पदि तर्तुवमप्यविद्यमानेऽप्यन्यत्वे लोकसंवृत्या पदादन्यो घट इति व्यष्टिदिश्यते ।
घय कस्माद्विजाङ्गुरुपोरप्येवमन्यत्वं न व्यपदिश्यते ॥ 15

उच्यते । नैव कि लोको घटपर्योरिव बोजाङ्गुरुपोरन्यत्वं प्रतिपद्यते । घटपर्योरिव
अन्यतत्वात्मावप्रसङ्गात् । यौगपद्यमावप्रसङ्गात् । यपि च पस्माद्विजमात्रमुक्ता बोजकार्यं

1) शप्तं शद्दृष्टं कैः शद्दृष्टव्यसः शद्दृष्ट । देक्षेः शद्दृष्टमेद्यसः शद्दृष्ट शशुद्य ।
शद्दृष्टमेद्यसः कैः शद्दृष्ट शशुद्य । एद्यमेद्यसः शद्दृष्ट शशुद्य ॥

2) MSS. *arthākṣara*.

3) MSS. *anyasmāt*.

4) Les MSS. ponctuent.

5) Ci-dessus 252. 6

वृत्तपुण्डर्षपति पुमान् लोकेशं वृतो मयोऽस इति । तस्माल्लोकेशपि कार्यकारणानुगामी
नास्त्येव परवभिति व्यवस्थाप्यते ॥

ग्रन्थाह । परि पदार्थत्तिरे पदार्थत्तिरापेता परवुद्धिः स्यात्त्यदेष्य द्योपः । तस्मा-
त्तदन्यत्वं भवतीति । न त्रेवं धूमः । किं तर्क्षं इहानन्यत्वं नाम सामान्यविशेषोऽपत्तिः । तद्यत्वं
५ ममवेतं स पदार्थः पदार्थत्तिरनिवेतपापि पर इत्युद्यते । तस्मादुक्तश्चोपानवसरोऽस्मत्पत्त
इति ॥ उच्यते । स्यादेतदेवं पदान्यत्वमेव स्यान् । न वस्ति । [Tib. 986] इहानन्यत्वं
कल्प्यमानमन्यस्मिन् वा कार्यात्प्रयोतानन्यस्मिन् वा । उभयदा च नोपगम्यत इति
प्रतिपादयन्नाह ।

नान्यस्मिन् विष्णुतेऽन्यत्वमन्यस्मिन् न विष्णुते ।

१० तत्रान्यस्मिन्यत्वमस्तीति कल्प्यते । किं तद्यनोभान्यत्वपरिकल्पनया । अन्यत्व-
पदेशसिद्धार्थं हि भवतान्यत्वं परिकल्प्यते । स चान्यव्यपदेशो विनाप्यन्यवेन मिह
एव यस्माल्लोकान्यव्यपदेश एव पदार्थं अन्यस्मिन्यत्वं कल्प्यत इत्येवं तावदन्यस्मि-
न्यत्वं न संभवति । इदानोभान्यस्मिन्यत्वात्परं नास्ति । यस्मादनन्य उद्यतं एकतत्त्र
चान्यत्वविरुद्धेकल्पमस्तीति । ग्रन्थो विरोधादनन्यस्मिन्यत्वं न संभवति ॥ पश्चेषानी
१५ नान्यस्मिन्नामन्यस्मिन् विष्णुते तैर्यतिरिक्तस्य पदार्थत्तरासंभवादेतद्यतिरिक्तेऽपि

1) *tasmāt* = तैर्यतिरिक्तः.

2) Tib. ཐ རྒ ཟීලා འ ཁ්සු ພද.

3) MSS. *samacetam*, *samacecdam* — तैर्यतिरिक्तः.

4) MSS. *anyatram apि pari*?

5) MSS. *anyapadege*.

6) गृद्धमपैदृष्ट दै गृद्धपैदृष्ट शुभः.

7) *tad* = तैर्यतिरिक्तः = *anya-ananya*?

पद्यर्थं न संभवति । तत्रैवास्ति । ⁽¹⁾ यदा चेव मन्यवमेव नास्ति तद्यन्यवसमवाप्तिवन्धनो-
⁽²⁾ अन्यवुद्धिविप्रवृत्तिलेतुरन्योऽपि पद्यर्थो नास्तीति तिहं ॥

यत्राहु । पद्याग्न्यवं नास्ति तद्याग्न्यस्तावदस्ति । न घासत्यन्यवेऽन्यो भवितुमर्हति । घतोऽन्यवं भविष्यतीति ॥ उच्यते ।

यविद्यमाने धात्यवे नास्त्यन्यदा तदेव वा ॥ ६

पद्याग्न्यवमेव नास्तीति प्राक् प्रतिपादितं तदा वुतोऽस्त्यन्यवेऽन्यदा तदेव वा भविष्यति । तदेवेति धनन्यवमित्यर्थः । तस्माद्वास्त्यन्यदा तदेव वा ॥

यत्राहु । [Tib. 89a] विद्यत्त एव दर्शनादपः संसर्गसदावात् । इह दर्शनादीनां पद्यव्यन्यवं नास्तीति प्रतिपादितं तथापि त्रयाणां संनिपातः संगतिः स्वर्गं इति संसर्ग-
अस्ति । ततश्च संसर्गसदावाद्विद्यत्त एव दर्शनादप इति ॥ उच्यते । स्युरेवं पदि तेषां संसर्गं 10
एव स्यात्र त्वस्ति । पद्या च नास्ति तथा प्रतिपद्यवाहु ।

न तेन तस्य संसर्गो नान्येनान्यस्य पुण्यते ।

इह पदि दर्शनादीनां संसर्गः स्यात् । न एकवेन वा परिकल्पयेत् । [76b] न्यनेन वा । तत्रैकवे नास्ति संसर्गो । न ह्योकां तीरमुदकनिरपेक्षमुदकेन संसृज्यत इत्युच्यते । पद्यक्वेऽपि संसर्गो नास्ति । न सुदकात्पद्यगवस्थितं तीरमुदकेन संसृज्यत इति वव्यते । 15

1) *Mss. tan nancāsti . dvividyamāne cānyatee yadā.*

2) द्वैःक्लेषं गृद्वात्रैः द्वैः अन्यते शुरुङ्क्लेषं वैद्वत्त्वं शुरुङ्क्लेषं शुरुङ्क्लेषं
द्वैः गृद्वात्रैः अन्यते शुरुङ्क्लेषं द्वैः क्लेषं = *tadā anyatea-samatāyanibandhano*
buddhi°. — Le sens paraît certain: si l'anyatva n'existe pas, il n'existe pas de chose (*padārtha*) «autre» qui soit cause de la création de l'idée et du mot *anyatra*, car cette chose «autre» ne peut être «autre» qu'en raison de l'indépendance de l'*anyatva*.

3) गृद्वात्रैः गृद्वात्रैः अन्यते शुरुङ्क्लेषं गृद्वात्रैः अन्यते शुरुङ्क्लेषं गृद्वात्रैः
द्वैः अन्यते शुरुङ्क्लेषं द्वैः अन्यते शुरुङ्क्लेषं द्वैः अन्यते शुरुङ्क्लेषं ॥

दृच्छनादीमा यथोक्ते सति संसर्गः परिगल्प्यते सोभुप्रयत् एकास्थापि चतुषः संस-
टिप्रसङ्गात् । यथ पूर्वज्ञानेत्रमध्यनुपपत्त एकास्थापि चतुषो द्वापादिभ्यः पूर्वामूलस्य संस-
टिप्रसङ्गात् । धमति संसर्गं नास्ति दृश्यादिकमिति सिद्धे ॥

यत्रार्ह । यद्यपि संसर्गो नास्ति तथापि समृद्ध्यमानं संसृष्टं सम्भाषा घास्ति तदप्र-
5 तिषेधात् । न च संसर्गमत्तरेण समृद्ध्यमानं संसृष्टं सम्भाषा च कंभवति । तस्मात्संतर्गोऽपि
भवित्यतीति ॥ उच्यन्ते । एतदपि न युक्तः । परमायशु संसर्गं एव नास्तीति प्रतिपादितम-
सति च संसर्गं तदा कुतः [T. 6 99.6] समृद्ध्यमानादिके । तत्र वर्तमानसंसर्गक्रियासाधन-
कर्मभूते समृद्ध्यमाने । संसृष्टं निष्पव्यमर्गक्रियेण । सम्भाषा कर्ता क्रियानिष्पत्तौ स्वातन्त्र्येणाप-
स्त्यिः । तदत्र संसर्गाभादेव मस्त्यमानादिव्यमप्यस्तिप्रिषेधे निगमयत्वार्ह ।

१० संसद्यमाने संसद्य मन्त्राच न विद्यते ॥ इति ॥ ८

यथोक्तं भगवत् ॥⁽²⁾

सर्वत्रयोग्या त पश्यति चक्ष-

स्तुत्र न पश्यति प्रत्यपक्षीन् ।

[नैर च] चक्षुं पपश्यति [द्वये]

तेव सपोगविषयोगविकल्पः ॥

15

ग्रालोकसमाप्तिं पश्यति चतुर्

द्वय मनोदम धित्रित्रिशिष्ट ।

ये च योगसमाप्तिं चक्ष-

स्त्रेन न पश्यति चतु वदाचि ॥

୨) ଦୁଃଖ କି ରହି ଅଧିକାରୀ ଥବା କି ଅଧିକାରୀ ରହି ଅଧିକାରୀ ରହି
ଯତ୍ତିରୀ ରହି ଅଧିକାରୀ ରହି ଅଧିକାରୀ ରହି ଅଧିକାରୀ ରହି ଅଧିକାରୀ ॥

2) Dans l'*Upālpariprēchā*, voir ci-dessus p. 53, n° 4 et pour les deux premières stances, p. 121, 4.

११३ परेनवृत्त हीकिवा शूरा
येल्हि [अस्वभावत शातिमि धर्माः । [77 a]

कामगुणोर्हु चरुत्त ग्रसङ्काः
संग विपर्विष सत्त विनेत्ति ॥

नो पि घ मद्य न शीविहू काशि
सलाहृतं च करोत्ति शिनेन्द्राः ।

* * * * *

सत्तु न प्रस्ति करोत्ति च धर्मैः ॥

सहु न विद्यति धन्त्र कदा चि

¹⁷
* * * * * * *
¹⁸
* * * * * * *

तस्य ग विद्यति वेदन लोको ॥

1) Ms. ye. गृद्यां इदं विद्यु मेन्द्र क्षेष एवं सेषाम् । द्युमिं देवाणां
रहेणाहेद् त्रिद्वाप्रद्वा ।

2) laukikaः Tib = folie?

3) Ms. °gumār bhi°

4) द्युप्तमस्त्वेत् ।

5) मौद्यन्दक्षमास = narendriāḥ — Ms. karoti, karonti

६) शेषाण्डु अद्यमौद्यु यदं द्युमहेन्द्राम् । देवाणांकुमाराणि द्यु दे
वाणामङ्के ॥ देवाण्डुष्ट्याभृत्याऽपि उत्तेषु karonti artham, tesām
taid eva mahāustubh — Ms. īmu dresta rule et mohāntam satva na asti karoti
et artham,

७) Ms. devam usagatayo dharmulta, tasya na ridyati. , — tam devam...
गृद्यां क्षेष्ट्रेन्द्रियां मौद्यम् शुद्धय । देवाणां यदु द्यु शुद्धय क्षेष्म मौ द्यु ।
yesām dharmatāyām tasyām adhīmuliti, tesām mano bhate 'saktam.

एव दर्शनादीना क्षेत्रते सति संसर्गः परियत्प्रयत्ने मोक्षुपथम् एकाक्षयापि चतुयः संम-
टिप्रभज्ञत् । यद्य पूर्वामेवमप्यनुपव एकाक्षयापि चतुयो द्वयादिभ्यः पूर्यमूलस्य संम-
टिप्रसञ्ज्ञत् । यस्ति संमर्गं नास्ति दर्शनादिकमिति सिद्धं ॥

धत्रार्ह । यद्यपि संसर्गो नास्ति तथापि संसृयमानं संसृष्टं संविदा धात्ति तद्-
५ तिपेधात् । न च संसर्गमन्तरेण संसृयमानं संसृष्टं संविदा च संभवति । तस्मात्संसर्गोपयि-
भविष्यतीति ॥ उच्यने । एतदपि न युक्ता परमावद्य संसर्ग एव नास्तीति प्रतिपादितम्-
सति च संसर्गं तदा बुतः (२०६ ७७६) संसृयमानगदिकं । तत्र यर्तमानसंसर्गक्रियासाधन-
वर्त्मभूतं संसृयमानं संसृष्टं निष्पत्तसंसर्गक्रियं । संविदा यत्ता क्रियानिष्पत्ती स्वात्मव्येणाप-
स्त्वित । तदत्र संसर्गाभावादेव संसृयमानादिकमण्डस्तत्प्रतिपेधे निश्चयमाल ।

१० संस्कृतानि समृष्ट मन्त्राणा च न पिष्यते ॥ इति ॥

यद्योक्ता भगवत्ता ।

सर्वसंयोगि त् पश्यति चक्षु-

स्तन न पश्यति प्रत्यपद्मोनं ।

{नैर च} चक्र पपश्यति {द्वयं}

तेन सपोगविपोगविवर्त्तयः ॥

16

यालोकतमाभित पश्यति चतुः

कृप पनोरम चित्रविदिष्ट ।

ऐन च पीगम्भामित चक्र-

स्त्रेन न पश्यति धन् वद्याचि ॥

2) Dans l'*Upāñchayavratā*, voir ci-dessus p. 53, n° 4 et pour les deux premières stances p. 121 n° 4.

ते⁽¹⁾ परिनवृत लोकिकं शूरा
पेणि [५] स्वभावत ज्ञातिमि धर्मा । [77a]

वाग्गुणीर्हि⁽²⁾ चर्त्ति घमङ्गा
सग विरिष्यप सत् विनेति⁽³⁾॥

नो पि च सम्ब न द्वीविहृ वायि
सत्यहित च करोति गिनेन्द्रा ।

* * * * *

सद्यु न यस्ति करोति च घर्य⁽⁴⁾॥

सद्यु न विष्यति घन्न कदा चि

⁽⁵⁾
* * * * * * * *
⁽⁶⁾
* * * * * * * *

तस्य न विष्यति वेदन लोके ॥

1) MSS ye एवं द्युष्मा एवं यज्ञिता मेद्यं क्षेष एवं यज्ञम् एवं द्युष्मा
द्युष्मा हेतु त्वं द्युष्मा द्युष्मा ।

2) laukika? Tib = loter

3) MSS °gunaur bhi°

4) द्युष्मयस्तुष्मा ।

5) मेद्यं द्युष्मा = navendriah — MSS karoti, karonti

6) अमास एव यद्यपि मेद्यं यद्य द्युष्मा द्युष्मा द्युष्मा त्रि द्युष्मा
द्युष्मा क्षेष ॥ द्युष्मा प्राप्तव्य । = asutu api sattvesu karonty artham, tenim
tad eva mahatustuh — MSS imu dusta rute ca mahāntam satra na asti karoti
ca artham

8) MSS devam asagatayo dhūmula, tasya na vidyati , — tam devam
द्युष्मा क्षेष द्युष्मा मेद्यं द्युष्मा । द्युष्मा यद्युष्मा क्षेष द्युष्मा त्रि द्युष्मा
यद्युष्मा धर्मात् याम् ताय उम् adhūmūltis les उम् mano ब्लारे 'saltam'

(१) तिवा ।

गावितु मार्ग पवर्तितु शान
 शून्यक धर्म निरात्मक सर्वि ।
 पेन किंगवित गोत्तिमि धर्मा-
 ५ स्तस्य गवेत्प्रतिशानमनतं ॥ इत्यादि ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोर्तिपदोदयचिताणा प्रसन्नपद्युपा मध्यमरवृत्तौ संसर्गपरीक्षा
 नाम चतुर्दशम प्रकाश ॥

॥ देव शुभैः शुभैः ३६ ॥ देवैः ३५ ॥

स्वभावपरीक्षा नाम पञ्चदण्ड प्रकरण

यत्राह । [Tib 100a] विद्यत एव भावाना स्वावस्तमिष्यादकेतुप्रत्ययोपदा
नात् । इह परापृष्ठि न तस्य निष्यादकेतुप्रत्ययोपदानमस्ति यथा छपुष्पस्य । उपा
दीपते च बोडाविद्याद्यो लेतुप्रत्यया घङ्कुरमस्वारादीना निष्यादका इत्यतो विद्यत एव
गावस्वभाव इति ॥ उच्यते । यदि भावाना सस्काराङ्कुरादीना स्वभावोपस्ति किमिदानो ६
विद्यमानाना लेतुप्रत्यये प्रयोजन । यथा वर्तमानीभूतानां सस्काराङ्कुरादीना भूयो निष्य
त्ये नाविद्यावीज्ञादीनामुपादार्थं क्रिपते । एवमन्यदपि तडुत्पत्तये न कर्तव्यं स्थातत्स्व
गावस्य विद्यमानवादिति प्रतिपाद्यनाक ।

न सग्रह स्वावस्य षुक्तं प्रत्यपलेतुग्नि ।

यथ स्यावैवोपादात्पूर्वं कास्य चिद्वावस्य [स्व]भावोपस्ति यतोपस्य विद्यमानत्वा 10
उत्पत्तिपैष्यर्थं स्यात् । किं तर्तुत्पादात्पूर्वमनिष्यमानस्यैत्र स्व[७७b]गावस्य लेतुप्रत्ययान
प्रतीत्य पश्चादुत्पादो भवतीर्ति ॥ एवमपीष्यमाणे ।

लेतुप्रत्ययस्मृतं स्वभाव कृतको भवेत् ॥ १

1) शुद्धात्मक यद् ने शुद्ध मनसु यते शुद्ध त्वद्यस्त्रे तु पर त्वद्य
= etiam anyad api nopalani kartavyam

2) त्वद्यक्तेन शुद्ध द्वय कुरुत्वश कौ त्वद्यस्त्रे रैषस्य मध्येत्तो शुद्ध
द्वय कुरुत्वश मुद्यस्त्रे । त्वद्यक्तेन त्वद्यस्त्रे त्वद्य त्वद्य ॥ Akutobhaya
traduit sevabha par देवेन्द्रेन्

यद स्वादिष्टात् एव रैतुप्रत्यपमभूतत्वात्स्वभावस्य तृतीयं । तस्मात्वृतमसोव
स्वभावस्याभ्युक्तगमान्कृतकथप्रसङ्गो नास्माक्त वाधाद् इति ॥ एतदपि न युक्तमिल्याण् ।
स्वामाप वृत्तो नाम भवित्याति पुन वाच [Tib. 200b] ।

वृत्तमस्य स्वामापद्येति परस्यरविहृद्वादसमताध्येव तत् ॥ इह स्वो भाव
५ स्वभावे इति व्युत्पत्तेऽपि तृतीक परार्थं स लोके नैव स्वभाव इति व्यपदिश्यते तथावा
यापागो^(१) एष धातुपिण्डाचप्रपलनिष्पादित नैकेनार्थिणो पमरागादिगावद्य । यस्य तृतीय
१० स्वभाववृत्तमस्य घोरेणाग्न्य ब्राह्मण्य पञ्चरूपादानो पञ्चरूपादिस्वभावस्य । स हि तेषां
परार्थक्षरसपर्कावनितवात्स्वभाव इत्युच्यते ॥

तदेवमयृतम् स्वभाव इति लोकात्यवलोके व्यापस्यते यद्यमिदानो वृूपो गदेत
१० दीणाय तदप्येति स्वभावो न भवतीति गृह्णता तृतीयतात् । इह पश्चीम्यनादिरूपसमाप्तं
मादरूपिणिर्धर्षणादेशाद्यर्थेरैतुप्रत्यपमापेतत्तेवोपलभ्यते । न चास्त्रिव्यतिरित्तानोपायं सम
वति । तस्मादौपर्यापि रैतुप्रत्यपमनित । काम तृतीय । तृतीयताद्यापामोपर्यगतस्य
गावो न भवतीति स्पृष्टमग्रहीयते ॥

ननु च गोपालाङ्गनावतप्रसिद्धोत्तद्योग्याय स्वाम इति ॥ ५१ घल्वस्मागिरक
१५ न प्रसिद्धमिति । एतत्तु वप्य वृूपो नाप स्वभावो भवितुर्वृत्तिं स्वामवलतण्डिगुप्ततात् ।

1) रूपद्वैत शुश्रावद् देव उप । देव शुश्राव रूपद्वैतुप । — 1a
seconde partie du sutra ci-dessous p. 26-11

2) Celle insérée ici les lignes 9 et 10 depuis l'olla^० jusqu'à stambaro.

3) अप्नानेन यामामृत्यम् — Tib. རྒྱା ༄ རྒྱା ༄ རྒྱା ༄

4) वृूप — वृूप वृूप वृूप वृूप — एहि लोक लोक लोक लोक लोक लोक लोक
मतान् देवतान् (त्रैव वृूप) — La contrefaçon du robe avec le chrysot (try) n'est
pas ment ouverte dans les sources de L. J. Lot, L. apidasses indiens, p. 221
— L'expressio on dh lung en nous confirm e par le titula u teste douteuse

5) गोपेत्प्रदेवप्रथम्

यविद्याविपर्यासानुगमात् लो[78a]को निःस्वभावमेव भाववात् सस्वभावत्वेन प्रतिपत्तिः [Tib. 101a]। यदा हि तैमिरिकास्तिमिरप्रत्यपादमत्तमेव केशादिस्वभावे¹⁾ सस्वभावत्वेनाभिनिविष्टः। एवमविद्यातिमिरोपर्वतमतिनपनतपा वाला निःस्वभावं गाववाते सस्वभावत्वेनाभिनिविष्ट पथाभिनिवेशे²⁾ लक्षणमावतते। घोरैष्टेष्ये स्वलक्षणाः। ततोऽन्यत्रानुपलभादसाधारणत्वेन स्वमेव लक्षणमिति वृत्ता। वालवनप्रसिद्धीव च भगवता³⁾ तदेवैपां साहृतं स्वद्वपमभिधर्मं व्यवस्थापितं। साधारणं जनित्यवादिकं समन्यलक्षणमिति घोर्त्वा। यदा तु विगताविद्यातिमिरावद्वैतप्रज्ञावद्वृष्टा दर्शनमपेद्यते⁴⁾। तदा वित्तिमिरस्तिमिरिकोपलब्धकेशादर्शनवद्वालवनमतिपरिकल्पितानुपलब्धस्वभाविरोपिः पुरुषान्वयोऽपृकृतिव्यापौर्नायं स्विगावो भावानाभिनिति ॥

1) D'après le tibétain: *nihsvabhāvam eva kecūdi sasrabhāvatrena*

2) MSS. *abhinirīstātā . gothābhūnivocāl*⁵⁾. — Sur les *tāmūrikas*, voir ci-dessus p. 80, n. 2; 75, n. 3. — Sur le *svalaksāna*, ci-dessus 60, n. 4. — *lakṣanarikalpa* = *yad uta tasminn evābhidheyce mrgatrsnākhye laksanavacitrīyābhinirīcēṇābhini-*
likale yad uṭoṇadravacalakaṭhinalaksanān sarribhāvān vikalpayati (Lankāv. p. 127, Ms. Dev. 92 Bibl. Nat., fol 39a). Pour les *Vijñānavādins*, il existe quelque chose, mais ce quelque chose est vide de tout *abhidheyatva*, *Bodhi-*
astrabbhāvā I, iv.

3) D'après le tibétain: *tatprasiḍḍhyā*

4) Le *sāṁvṛta stabbhāva*, Bodhic p. 360 10.

5) Définitions ci-dessus p. 60, n. 5. — De même celle de *dāra* (*Abhidh. k. v. 280b*), de *rītarāga* (*Nāmasaṅg. § VI 11*), etc.

6) MSS. *avadata*

7) MSS. *apekṣate*

8) MSS. *āryah sya pūrum, āryasya puram*. — ଅର୍ଯ୍ୟାସ୍ୟ ପୂରମ୍ କୁମ୍ଭୀର୍ୟାସ୍ୟ ପୂରମ୍

ଦେଶ ଏଣ୍ଣା ଏଣ୍ଣା ସୁନ୍ଦର୍ୟ ମଦ୍ଦ୍ୟ ଫିଳ୍ଟି

9) *parahitāyaśārash* (Camb. Calc.), — *Paras parahitāya tais nāyam*, — n'est pas représenté dans le tibétain

10) La *pañyatā* est le *sevalaksāna* de tous les *skandhas*, Madh. avat. fol. 239 a 7, et non pas *Paniyatra*.

पर्योक्तमार्यलङ्घावतारसूत्रे ।

वेणोएडुके पथा मिथ्या गृह्णते तेमिति कैर्तनैः ॥

तथा भावविवरल्पोऽप्यं मिद्या वलीर्वकल्पयते ॥

न स्वभावो ने विज्ञप्तिर्वच वस्तु न चालपः ।

वाहीर्विकालिपंता स्मृते शक्तिः प्रकृतार्विदौः ॥ इति ॥

तथा । स्वामानुपत्ति संघाष महामते गया सर्वधर्मा धनतपुजा इत्युक्ता इति विस्तरः ॥ [Tib. 101b]

श्रीनारायण । यदि खलिल्दमस्यादेरीष्यादिकं केतुप्रत्यासेष्टूतविन् कृतकात्मामःस्य-
भावमित्युच्यते । किमिदानो तत्स्वाकावस्थ लक्षणं यज्ञासौ स्वागत इति वक्तव्यं ॥

यगूत्रिमः स्विगायो हि निरपेतः परत्र च ॥ २

इति स्वो भावः स्वभाव इति यस्य पदार्थस्य यद्यात्मीये द्रूपे [78b] ततस्य स्वभाव

1) Pâda incorrect. — *panah* n'est pas représenté dans le tibétain. — Cp. Lañkäv. 97 *slandhäh* *kyonduñkährah*.

2) *Mss vastur.* — *ñaya*, නියා — Lañkāv 97. *vijñaptir nāmamātredam laksanena na vidyate*

4) Voir la citation, ci-dessous ad XXIV. 18, où *pañya* remplace *anuppanna*. Nos MSS portent *sattvaya*; mais ສັນດහຍ = *samdhāya*.

5) Mdo XVII རྒྱତ୍ତକ୍ଷେତ୍ର དྲྙ' ଦେ ସନ୍ତୋଷମୈନ୍ དྲྙ' | ພ୍ଯାନ୍ୟା ସନ୍ତୋଷମ୍
ମେନ୍ୟା ଫିର୍ଦୁ || Commentaire: རྒྱତ୍ତକ୍ଷେତ୍ର དྲྙ' ଦେ �ce qui donne na pida faux.
ଡ୍ରୀ' = hi (Jäschke 248a, Candra Dūs, 612b) — Akutobhaya et Bud-
dhabhūlita དྲྙ'କ୍ଷେତ୍ର ଦେ ସନ୍ତୋଷମୈନ୍ དྲྙ' | ພ୍ଯାନ୍ୟା.....

इति व्यापदिश्यते । किं च कस्यात्मीय पश्चस्यावृत्रिम् । पतु कृत्रिमं न ततोस्यात्मीये
तपश्चापामौष्ण्य । पश्च पश्यापत्त तदपि तदात्मीय । तपश्चा स्वे भूत्या स्वानि धनाति ।
पतु यस्य परापत्त न ततोस्यात्मीय । तपश्चा तावत्कालिनायाचितवमस्यतत । पतश्चैव
कृत्रिमस्य परमापेक्षस्य च स्वभावेव नेष्ट । यत एवौष्ण्यमर्थेर्स्तुप्रत्यप्रतिवदत्तात्पूर्वग-
भूत्वा पश्चाङ्गत्पोदेन वृतकत्वाज्ञ न स्वगाव इति युच्यते । पतश्चैतेवमतो फेवायोः ॥३०॥

1) *ayacitaka* = *yicataka*, eine geborgte Summe ein zum Gebrauch entlehnter Gegenstand (P W, d'après Jolly) — *tatatkalika*, mot nouveau — ରେଣ୍ଟିଙ୍ ସାହି ସନ୍ତୁଷ୍ଟି

2) ମୁକ୍ତ ମଧ୍ୟ ଯେଷ ପ୍ରୀତି ମଧ୍ୟ ସହ — La formule *abb itva bhava* (M

Vyut § 109 ss) est caractéristique du Bouddhisme elle joue un grand rôle dans la controverse du *sarvastivāda* Voir notamment Majj N III, 25 ss Mil p 52 sqq (Oldenberg, Bouddha (Foucher)², p 388, Walleser, Phil Grundlage, p 128), Kathav I 6, Çikṣas 248 ss abhūta bhāti, bhūta ca pratīvyaechati svabharahitattat, Abhidh k v (Soc As) 232a 1 utpadaç ca namabhūtābhāvalaksanah sautruntikanayena — Les Sarvastivadins croient qu'il y a quelque chose de permanent (*aryabhairavī*) Le passé, le présent l'avenir constituent un *anyatthatva* constitué par des différences d'arasthu, de bhasa, de laksana non de dravya (*dravyantaratah*) Le commentateur de l'Abhidh k ren contre les diverses nuances de cette opinion résumées par Bhavya (Rockhill, Life of Buddha p 195) et aboutit, ce semble, à la thèse orthodoxe *atitam yad bhutapuram iti na stalalsanenastiti darcayati anagatam yat sati hetau bhari syatity avidyamanam api hetusadbhāvūd vyavasthāpyata iti darcayati* On ne peut pas parler d'une situation (*avasthā*) dans laquelle le *dharma* est inactif (*karitram na karoti*) sans tomber dans l'hérésie des Samkhya (A k. v fol 283, 285, 360) — Voir ci dessous ad XXV 3

3) ལୁଦ୍ଧ གୁଣ དେ བୁଦ୍ଧ ພିତ ස୍ଵର୍ଗ වିଦ୍ୟା କୁଶ ଗୁଣଙ୍କ କୁ ଯଦ ଏବଂ
ମେତ୍ରାଚ୍ୟ ପ୍ରକ୍ରିୟାକାରୀ ହେବ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟମାତ୍ର ଗୁଣଙ୍କ ଶୁଦ୍ଧ ଅଶୁଦ୍ଧିତ ପ୍ରକ୍ରିୟା କୁଶ ପ୍ରକ୍ରିୟା
ଏ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଗୁଣଙ୍କ ଶୁଦ୍ଧ ଅଶୁଦ୍ଧିତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟମାତ୍ର
ଗୁଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟମାତ୍ର = On entend par *svabhava*, cette essence
innée (*nava*) naturelle (*akritrima*) qui appartient en propre au feu dans le passé
dans l'avenir, qui n'existe pas après ne pas avoir existé, et qui n'est pas dépen-
dante de causes et de relations, comme le sont la chaleur de l'eau, la rive en deçà
et au delà, le long et le court

ज्यव्याभिचारि निश्च द्रुपदमकृत्विम् । पूर्व[प]भूता पश्चायम भवति । पञ्च ईतुप्रत्ययपासपेत्त
न भवत्यपामौषधप्रवृत्पाराधारवदीर्घक्रुत्वदा । तत्स्कागव इति व्यापादिष्टते ॥ किं
खतु [ध्येयः] तदित्वे स्वद्रुपगस्ति ॥ न तदस्ति न चापि नात्ति स्वद्रुपतः । यद्यप्ते
तथापि [Tib. 102a] श्रोतुणामुक्तीसपरिवर्तनार्थं संवृत्या समारोद्य तदस्तीति ध्रगः ।

पश्चोक्तं भगवता⁽³⁾ ।

अनन्तरस्य धर्मस्य भूतिः वा देशना च वा ।

मूर्यते देश्यते धारि समारोधानन्तरः ॥ इति ॥

इहापि च वस्त्यति⁽⁴⁾

शून्यमिति न वक्षाव्यमशून्यमिति वा भवेत् ।

उभयं नोभयं देति प्रजात्यर्थं सु कथ्यते ॥ इति ॥

परि पलु तेष्यारोऽपौद्वदिरस्तीत्युच्यते कोदृशं तत् । या सा धर्माणां धर्मता नाम सैव तत्स्वद्वृपं । यद्य केऽप्य धर्माणां धर्मता । धर्माणां स्यग्रावः । कोऽप्य स्यावः । प्रकृतिः । का चेऽप्य प्रकृतिः । वेष्य शून्यता । केऽप्य शून्यता । नैस्वाभाव्य । विगिदं नैस्वा-

2) Sur le thème qui inspire la *śāṅgatā*, voir Bodhic IX. 63. — Ce thème est fréquemment développé dans les sūtras de la Prajñāpāramitā.

4) == XXII. 11.

5) *Maa tadaadhyāñropel so bha^o, ḍyopel so — adhyāñropa =* ^{३४}_{३५} अद्यान्ता = sa-
māropa

भाव्यं । तथता । केवं तथता । तथाभावो अविद्याहृतं सदैव स्थापिता । सर्वदा⁽²⁾ [79a] नुत्पाद एव साक्षादीना परनिरपेक्षाद् कृत्रिमत्वात्स्वभाव इत्युच्यते ॥

एतदुक्तं भवति । अविद्यात्मित्स्वभावोपलब्धं भावतात् पेनात्मना विगताविद्या-
तिगिराणां⁽³⁾ पर्याप्तसर्वशनयोगेन विषयत्वमुपपाति तदेव स्वद्वप्नेयां स्वभाव इति व्यव-
स्थापयते । तस्य चेद् लक्षणं ।

घृत्रिमः स्वभावो हि निरपेक्षः परत्र च ।

इति व्यवस्थापयाप्यभूत्वाचार्था इति विशेषं ॥ म चैष भावानामनुत्पादात्मकः [Tib. 102b]
स्वभावो अक्षिचिद्वेनाभावमात्रतादस्वभाव एवेति कृत्वा नास्ति भावस्वभाव इति विशेषं ॥

पदोक्ते भगवता ॥⁽⁵⁾

भावानभावानिति यः प्रज्ञानति

स सर्वभावेषु न ज्ञातु सञ्ज्ञते ।

[यः सर्वभावेषु न ज्ञातु सञ्ज्ञते]

स आनिमित्तं स्पृशते समाधिं ॥ इति ॥

अत्राहु । यद्यपि स्वभावो नास्ति भावानां तथापि परभावस्तावदस्ति तदप्रतिपे-
धात् । सति च परभावे स्वभावोऽपि भविष्यति । स्वभावमत्तरेण परभावाप्रसिद्धिति ॥ 15
उच्यते ।

कुतः स्वभावस्थापावे परभावो भविष्यति ।

1) D'après le tibétain: *taññābhāvātāśkāritvam*.

2) Ponctué d'après le tibétain.

3) D'après le tibétain *sarvathānupūda*: 藏文' དྱା-ନୁ-ତ୍ୱ-ନୁ-.

4) Ms. *ācīryānām*. — Voir la strophe Madh. avatāra (fol. 249a 4) ...
rūpadṛayat *bibrati sareabhrātā*, citée et commentée Bodhic p. 361, 4.

5) Cité ci-dessus p. 183, 9

स्वगावः परमावस्था [परमावो क्षि कथ्यते] ॥ ३

इह स्वगाव एव क्षि सोके कशित्स्वभावात्तरपेतया पर इति व्यपदिश्यते । यदि
 (१) क्षिप्रोपेण्यं स्वभावः स्थात् । इवस्यभावसहितसापेक्षाधा परमाव इति व्यपदिश्यते । पदा
 तु मुमुक्षुभिर्विवार्यमाणस्य कस्य चिह्नस्वभाव एव नास्ति तदा बुतः परत्वं स्थात् । परमा-
 ५ वाच्च स्वभावोऽपि नास्तीति सिद्धे ॥

यत्राहु । यद्यपि स्वगावपरमावो न स्तः । तदापि भावस्तावदस्त्यप्रतिषेधात् । स
 च भावो भवन् स्वभावो वा भवेत्परमावो वा । तस्मात्स्वभावपरमावविभविष्यत इति ॥
 १० उच्यते ।

स्वगावपरमावाभ्यामृते [79b] भावः बुतः पुनः ।

स्वगावे [Tib. 108a] परमावे वा सति भावो क्षि सिद्ध्यते] ॥ ४

भावो क्षि परिकल्प्यमानः स्वभावो वा भवेत्परमावो वा । ती घ पूर्वोक्तविधिना न
 स्त इति तपोरभावादावोऽपि नास्तीत्यवसीपता ॥

यत्राहु । यद्यपि भवते भावः प्रतिष्ठस्तद्याप्यभावोऽपस्ति प्रतिषेधाभावात् ।
 ततश्च भावोऽपि भविष्यति प्रतिष्ठन्दिसदावाद्याववदिति ॥ उच्यते । स्थादावो परमाव
 15 एव स्याम वस्तीत्याहु ।

1) दद्यद्विद् यं द्याम द्विद् द् । गुद्युद्विद् द्विद् यं गुद्युद्विद् द्विद् यं
 द्विद् यं द्विद् द् । गुद्युद्विद् द्विद् यं द्विद् द् द्विद् यं ॥

2) *Maa yadi nāgnar*

3) C'est-à-dire examiné avec le *projétacæstra*; voir Bodhic. p. IX, 93. 161.

4) दद्यद्विद् द्विद् द् । गुद्युद्विद् द्विद् । भावित्यग्नश्च द्विद् यं गुद्युद्विद् द्विद् यं
 द्विद् यद्विद् द्विद् द् । गुद्युद्विद् द्विद् । द्विद् यं द्विद् यं द्विद् यं ॥
 = . . . *parabhāṭee* or . . .

भावस्य वेदप्रसिद्धिरभावो नैव सिद्धति ।

भावस्य कृन्यथाभावमावये व्रुवते जनाः ॥ ५

इह हि यदि भावो नाम काण्डिभविष्टस्यात्स्यान्यवभावाद्गावः । घटाद्यो हि वर्तमानावस्थापाः प्रच्युताः सतोऽन्यथाभावमापन्ना अभावव्यनिवाच्या भवति लोके । यदा तमो घटाद्यो भावद्वप्वेनैवाजिह्वास्तदा कुतोऽविष्मानस्वभावानामन्यथावमिति । यतोः ५ भावोऽपि नास्ति । तदेव सर्ववा स्वभावपरगावभावाभवेष्वनुपवद्यमनेष्वविष्यात्तिमितो- परतमतिनवनलया विवरीतं

स्वभावे परभावं च भावे चभावमेव च ।

ये पश्यति न पश्यति ते तद्वे वृहद्यासने ॥ ६

ये हि तथागत [Tib. 103] प्रवचनाविषयरीतव्याख्यानागमानितया । यौवत्र्याः 10 गाठिण्ये स्वभावः । वेदनापा विषयानुभवः । विश्वानस्य विषयप्रतिविश्वसिः स्वभाव इयेवं स्वभावं भावाना धर्णयति । ग्रन्थद्विज्ञानमन्यदूषपमन्तीव च वेदनेतयेवं परभाव वर्णयति^{१)} । वर्तमानावस्थे च विज्ञानादिको भावतेन पे धर्णयति विज्ञानादिवलेव घातीततामागमगाव इति । न ते परमगणीरस्य [804] प्रतोत्थसमुत्पादस्य तद्वे वर्णपत्ति । यस्मा- प्यवोदितोपपत्तिविरुद्धं स्वभावपरगावादीनामस्तिवं । न चोपपत्तिविरुद्धं पश्वर्थस्यभावम् । 15 मुवर्णयति तथागताः स्वपगविषयरीताशेषपदार्थतद्यासंबोधात् ॥

1) ग्रन्थं न् द्वेष्येऽयं न् तुष्यन् । द्वेष्येऽनेद्य द्वुष्ययस्त्वैः द्वुष्यर्द्दं । द्वेष्येऽयं षष्ठ्यन्तुष्यर्द्दं दै । द्वेष्येऽनेद्य द्वुष्येऽयस्त्वैः द्वुष्यर्द्दं ॥

2) एवं एवं एवं एवं एवं एवं । द्वेष्य द्वेष्य एवं एवं एवं । द्वेष्य द्वेष्य एवं एवं । द्वेष्य द्वेष्य एवं एवं । द्वेष्य द्वेष्य एवं एवं ॥

3) Cf-dessus p. 60 n.

प्राप्तः स्वभावपरम्भावभावधर्षनं तयागतयथनादत्यजिहुद्मास्यात् भगवत्प्रतिपिद्वात् ॥

किंविशिष्टेन भगवता । भावभावविभाविना । भावभावौ विभावपि स्त्रीलभस्येति भावभावविभावौ । पदावस्थितभावाभावाविष्ठीस्त्वग्रावपरिशानाद्वायभावविभावीति ६ भगवत्प्रतिपिद्वात् । तेन भगवता भावभावविभाविना पद्मादस्तिवं च नास्तित्वं चोपमे-तत्प्रतिपिद्वे [Tib. 101b] तस्मात्प्रयुक्तं भावभावधर्षनं तत्त्वगित्यास्यात् ॥

तथा⁽¹⁾ । यस्तीति काश्यप यथमेकोऽतो नास्तीति काश्यप यथमेगतः । यदेत्योर्ध्वपोरत्पर्यार्थ्यं तद्वृत्यग्निदर्शनग्रतिष्ठपनाभासग्निकेत्यविशिष्टाग्नियमुद्यते काश्यप मध्यना प्रतिपद्माणां भूतप्रत्ययेतेति ॥

10 तथा⁽²⁾ ।

यस्तीति नास्तीति उग्रपि पत्ता
शुद्धी यशुद्धीति शेग्मयि पत्ता ।
तस्मादुग्रे प्रत्य विवर्जपित्वा
मयेगमि स्थानं न करोति परित्ता ॥

15

यस्तीति नास्तीति विवाद एषः
शुद्धी यशुद्धीति यत्र विवादः ।
विवादप्राप्त्या न डुये प्रशास्यति
यविगद्प्राप्त्या षडुये निरुद्यते ॥ इति ॥

एवारु । यदि पुनरेवनप्यादीर्यो स्थानत एतास्तिवे स्थानो देष्पः स्थान् ॥

20 उत्तरेयः ।

1) Citation du Rāthakūṭa, voir ci-dessous fol. 101b. — Comparer Sam. N. II, p. 17 = saññam asthit klo Kaccayana nyam elo anto . saññam asthit ayam duñjigo anto . etc te Kaccayana ullo ante anupagamma mayyheva Tathagata dhammam desets.

2) Samādhirāja; voir ci-dessus 133.18 — 136.2

केतुप्रत्ययसंभूतः स्वभावः यृतको भवेत्⁽¹⁾

इत्यादिना ॥ यथि च यद्यपेयामन्यादीना स्वभावः स्यात्स्य विश्वामानस्य सतो न स्यात्पुनरन्यवावस्थिति प्रतिपादयताहु ।

पद्मस्तित्वं प्रकृत्या स्यात् भवेदस्य नास्तित्वा ।

पद्मस्यादेर्भावस्य प्रकृत्या स्वभावतोऽस्तित्वं । तदास्य स्वभावस्य प्रकृत्या विष्णु-
मानस्य पुनरन्यवावते न स्यात् । यस्मात् ।

प्रवृत्तेरन्यवावावो न किञ्चात्पृष्ठयते ॥८

पद्मेयामन्या[81a]दीनामिष्यनेत्र प्रकृतिः स्यात् । [Tib. 105a] स्वभावः स्यात् ।
तदा प्रवृत्तेरविकारिणीत्वात् कादा चित्पुनरन्यवाव उपपेते । न क्षावाशस्यानाविश्वावं
यदा चित्पृष्ठन्यवावं प्रतिपद्यते । एवमन्यादीनामपि प्रकृत्या विश्वामानाना पुनरन्यवावं 10
न स्यात् । उपलभते च भवानेयामन्यवावप्रबन्धोपमलताणि विनाशं । तस्माद्विपरिणा-
मधर्मितादपामीष्यववायमेवा स्वभाव इति प्रतीयतां ॥

यत्राहु । यदि प्रकृत्या विश्वामानस्यान्यवावासंभवादन्यवावस्य चोपलभ्यमान-
वावत्प्रकृतिरेवा भावानां नास्तीत्युच्यते । ननु चैत्रमपि ।

प्रकृतौ कास्य चास्त्यामन्यवावं भविष्यति ॥

15

1) = XV. 1 (p. 259, 13)

2) गृष्म-देव इदं यद्यक्षेषु ष्ट्र्य-दा दै दै ब्रह्म-देव मै वृश्च-दै । इदं
यद्येव गृष्म-दु वृश्च-द्य दै । क्षम-पूर्व वृश्च-द्य मै वृश्च-दै ॥

3) La forme est intéressante. L'auteur prend *acvārīni* comme substantif. *Prakṛiti* est une femme exempte de *cūlāra*; une telle personne peut se nommer correctement que *acvārīñi*. (J. S Speyer).

4) Voir ci-dessus 120, n. 8.

5) MSS. *obhyate bhāro na sūm-*.

6) M. Vyut. § 101, १० *anyathālītra*, ११ *ytalankhojyavata*.

7) MSS. *kasya vāsalyātīm-*

कस्येशनो प्रकृत्या स्वद्वपेणाविद्यमानस्य छयुभ्यस्येवान्यवाते भविष्यति । तस्माद्विद्यमानप्रवृत्तिरास्यान्यवाक्यानुपलभादन्यवाक्यं च दर्शनादस्त्येव स्वभाव इति ॥
उच्यते । परि तावकेन मतेन प्रकृत्या [स्व]भावेन॥[संविद्यमानस्यान्यवाक्याभागदन्यवाक्यस्य च दर्शनात्प्रकृतिरित्युच्यने । एवमपि ।

प्रवृत्ती कस्य च सत्यामन्यवाते भविष्यति ॥ ६

कस्येशनो प्रकृत्या स्वामेन विद्यमानस्य वर्तमानस्येवान्यवाते भविष्यति । तस्मात्प्रवृत्या विद्यमानस्यान्यवाते नास्तीति सर्वयान्यवाक्यासंग्रह एव । ततम् नास्ति [Tib. 105 b] प्रकृतिर्वाचामिति विशेषे ॥

पश्चायुक्तमन्यवाक्यात्यस्य दर्शनामास्ति प्रकृतिरिति³⁾ । तदेषु परप्राप्तिहान्याधाऽतरः 10 शनमधिकृत्योऽस्ते । न तस्माभिः कदा चिदपि करण्य चिदन्यवाक्याभ्युपिते ॥ तदेवगतगततः प्रवृत्यावैविद्यमानाणो सर्वर्थमेव्यतिविद्यमाणाणां⁴⁾ नेत्रस्वामेषु तदन्यगते शास्त्रविद्यमाने पो होशनोमस्तिते नास्तिन् च भावाना परिकल्पयति । तस्यै परिज्ञातान्तो निष्ठतमेव ।

पस्तोति शास्त्रपालो नास्तीत्युद्देशरूपम्⁵⁾

1) *Mss. formātī* क्व?.

2) नृनन्दिनी पूर्णव वर्णिना । नृनन्दिनी वृद्धव वर्णिना । नृनन्दिनी पूर्णव वर्णिना
पूर्णव वर्णिना वर्ण । नृनन्दिनी वृद्धव वर्ण ॥ — *gratuitous fashion of
enjambement.....*

3) Voir ci-dessus 270 10.

4) *Mss. parapramiddhavā*.

5) *प्रत्ययादप्ति* — *Mātra?*; *वृद्धवा* — *vṛddhava?*, *Mātr., III 419 a* — *les
textes abondent sur ce thème; c'est seulement, pour le *वृद्धवा*, *Majjh.* I 226,
pour l'*वृद्धवा*, *Dīghan.*, I 65 — Le *Mātr.* croit, comme les *Nikāyas*, que la
théorie du *प्रत्ययादप्ति* (*prat�ayādapti*) suffit à éteindre les deux autres (*ci-dessus*
I, n. 4). Notre savant va affirmer, et démontrer, qu'elle est insuffisante.*

प्रसव्यत इति वाक्यशेषः । तज्जैनव्विद्वान्थोच्छेदर्दर्शने स्वर्गापवर्गमार्गात्तिरुपकृत्वा-
वस्मान्महानव्यवारं ।

तस्मादस्तिव्वास्तिव्वे नास्तीयत विचरणः ॥ १०

कस्मात्पुनर्भावाभावदर्शने सति शाश्वतोच्छेदर्दर्शनप्रसङ्गो भवतोति । पस्मात् ।

धस्ति यद्हि स्वभावेन न तत्वास्तोति शाश्वतं ।

नास्तीदानीमभूत्पूर्वमित्युच्छेदः प्रसव्यते ॥ ११

यत्स्वभावेनास्तीत्युद्यते स्वभावस्यानपायिवाच तत्वादा र्यदपि नास्तीति । एव
भावस्यास्तिव्वाभ्युपगमे सति शाश्वतदर्शनमापन्नते । पूर्वं च वर्तमानावस्थायां भावस्वद्व-
पमभ्युपेत्येदानो तद्विषष्टवावास्तोति पश्चादभ्युपगच्छन् उच्छेदर्दर्शने प्रसव्यते ॥ पस्य तु
भावस्वभाव एव नोपपन्नते न तस्य शाश्वतोच्छेदर्दर्शनप्रसङ्गो भवति [Tib. 106a]स्वभावानु- 10
पत्तम्भात् ॥

ननु^(१) च भावानो स्वभावो नास्तीत्यभ्युपगच्छनो मा भूद्वावदर्शनभावाच्छाभतदर्शन-
पुच्छेदर्शनं तु निपत्तं प्रसव्यत इति ॥ नैवमभावदर्शनं भवति । यो हि पूर्वं भावस्वभाव-
भ्युपेत्य पश्चात्तिव्वित्यमालम्बते तस्य पूर्वोपलब्धस्वभावापवादत्यस्याद्वायदर्शनं । पस्यु

1) पिंदु डेखुप्पुष्प हुन्यास्त व्वैकु भेदु डेखुप्पुष्प क्युस्त हुा द्वैस्त
पिंदु द्वै भेदुप्पुष्प | अन्यस्याप्प यद्युप्पास्त भेदुप्पुष्प || Mrs asti yad ta yad hi
Cité Pañcakramaj, p 40, l 45, avec de mauvaises lectures asti yac ca.

2) द्वैद्वैकु द्वैद्वैकु हुए पिंदु या द्वैद्वैकु भेदु प्पा हुगु | द्वैद्वै
द्वैद्वैकु भेदु डेखुप्पा | देखुप्पा क्युस्त शश्वस्त्वद्वैकु || — Notre commen-
taire porte यहुप्पा au lieu de हुगु ।

3) Mrs. yad stahkarena nāstītī — L'auteur démontre que toutes les *desires*
ont pour racine la *sastivayuktī*.

4) Objection que nous rencontrons souvent: les *Mādhyamikas* ne sont-
ils pas des *nāstikas*?

तेगिरिकोपलब्धकोरोन्यत्र वित्तिगिरिको न किं चिदुपलभते⁽¹⁾ स नास्तीति ब्रूम् किं चिनास्तीति ब्रूषात्प्रतिषेधाभावात्⁽²⁾। विषयस्तानां तु निष्यामिनिवेशनिवृत्यर्थमैमि-
रिया इव धर्मं ब्रूमो न सत्ति मर्यादा इति । न चैवं ब्रूयताम्[82]स्मार्कं पूर्वकृत्याग-
रपायणानामुच्छेदर्थनप्रसङ्गः ॥

५ पश्चात्⁽³⁾ मूले⁽⁴⁾ । पो हि भगवन् पूर्वं तागदेयमोहमावाभ्युपाप्य कृत्वा पशान्त धाति
रागदेयमोहमावा इति वशोति । स भगवन् वै नास्तिको नवतीति विस्तरः ॥

यस्तु⁽⁵⁾ परतत्त्वचित्तपैतवस्तुमात्रगच्छुयेत्य तस्य⁽⁶⁾ परीक्षित्पत्त्वमावावाश्वस्तिव-

1) Sic Mas. — Tib. དྲྙ་ ༐ མྚྱନྡ ༐ ༐ མྚྱନྡ ༐ མྚྱନྡ ༐ མྚྱନྡ ༐ མྚྱନྡ ༐ མྚྱନྡ ༐ མྚྱନྡ ༐
ସ୍ଵର୍ଗଶୁଣ୍ଡି । དྲྙྡ ༐
ମୟାମ୍ବାଦାରୀରୁହାନ୍ତି । — ce qui n'est guère plus satisfaisant.
On obtient, en déplaçant l'interrogatif ༐ ༐ ༐ ༐ ༐ , un sens très net: *sa nāstīti brūvan
kīm nāstīti brūyāt*. — On peut corriger *sa nāstīti brūvan na kīm cīn nāstīti
brūyāt*.

2) Je ne réussis pas à identifier ce sūtra.

3) Doctrine du Yogācāra (= *Vijñānatādīś*) — «Celui qui, admettant la réalité nue [le fait d'être quelque chose, *vacūmatra*] de la pensée et de ses dérivés (*vittacaitta*) qui sont le *paratantra*, prétend éviter l'hérésie de l'existence (*astitvadargana*) en ayant leur *seabbhāva* qui est *parikalpa*, et l'hérésie de la non-existence (*nāstiteadargana*) en admettant l'existence de la réalité nue de ce *paratantra*, propre à être souillé et purifié (*samklesa*, *vyavādāna*), celui-là n'évite pas en effet ces deux hérésies puisqu'il nie le *parikalpa* et affirme le *paratantra*, sa théorie ne vaut rien, en outre, puisque nous avons établi que [le *paratantra*, c'est-à-dire] ce qui est produit par des causes (*hetupratyayajanita*), n'existe pas en soi. C'est donc le seul *Madhyamaka* qui échappe aux deux rues hérétiques de l'existence et de la non-existence».

Sur le *paratantra*⁽⁷⁾ (ପରାତନ୍ତ୍ର), le *parikalpa*⁽⁸⁾ (ପରିକଳ୍ପା) et le *parinigpanna* *lakṣana* (ପରିନିଗପନ୍ନ ଲକ୍ଷନ) — M. Vyut: § 87), voir notamment Wassilieff, Bouddhisme, pp 292 et suiv et Dogmatique bouddhique II (J. As. 1903, II, 280 et suiv.).

4) *Mas tasya*. — ༐ ༐ ༐ . — C'est-à-dire le *paratantra*.

दर्शनं परिकृति । संकेताधिवदाननिबन्धनस्य ॥¹ प्रत्यक्षतस्तुमात्रसदावाचास्तिवर्द्धनं परिकृति । तस्य परिकल्पतस्याविषयान्वात्प्रत्यक्षस्य च विषयानवाद [T. 16 106b] स्तिवनास्तिवर्द्धनदृष्ट्याप्युपनिषात्त्वतुतोऽज्ञदृष्ट्यपरिकृतः । केतुप्रत्ययविनितस्य च सत्यमावेनापुक्तवप्रतिषिद्धाद्युक्तमेवास्य व्याख्याम । तदेव गच्छमवादर्शनं एवास्तिवर्द्धनास्तिवर्द्धनस्याप्रसङ्गो न विज्ञानवादिर्दर्शनादिविषये विज्ञेये ॥

यत एवोऽप्तमार्पैलवल्यां ।

(१) द्योलक्षणं प्रवृत्तिं स्वादिने ।

पृच्छ लोकं धरि वदत्यस्तिषास्तिव्यतिक्रमे ॥

धर्मयोत्कामित्यस्मादस्तिनर्थस्तव्यतिक्रमे ।

विहि गम्भीरमित्युक्तं बद्धाना शासनामृतं ॥ इति ॥

1) samklesavyaradānānībandhanasya ca paratāntravastumātrāsadbhūtāt
 = དྱନ୍ଦ୍ରଶ୍ରୀଦ୍ୟନ୍ଦ୍ରଶ୍ରୀଶ୍ଵରୀ (sic) བ୍ରଦ୍ରିଷ୍ଟମୁକ୍ତମେତ୍ସଯ ଦ୍ଵାରା ଶ୍ରମ୍ୟମୁକ୍ତମେତ୍ସଦେହି
 କୁଞ୍ଚ ଶୁଦ୍ଧ୍ୟ ଲୋକୀଣ ପିତ୍ତ୍ସରୀ = paratāntrasya vastumātrā samklesavyaradāna-
 ketubhūtamātrasya sadbhūtāt (?).

2) *Mss. strassia*^o, strao. རྒྱତ୍ରିନ୍ଦମ୍ବଶବ୍ଦାକୁଣ୍ଡଳା.

3) Voir p. 185. e, une citation du même texte.

4) D'après le tibétain *sasāṅkhyayulukyanirgrantham* p^o.

ସନ୍ଦର୍ଭା ମୁଦ୍ରିତ ଶ୍ଵରପି। କହିଗିଛେ ଶର୍ଦ୍ଦର୍ଶନ ଉଠିଲୁଗ ନା। ଏଥି
ମେଦ୍ୟାପଥର ଜୀବନେ ଦେଖା। ଫ୍ରିଙ୍ଗମେଦ୍ୟାପଥର ଶ୍ଵରପିଷ୍ଠା ॥ କୁଣ୍ଡଳ ଅନ୍ଧାରୁଯକୁଣ୍ଡଳ
ହେବା ॥ ପଶୁଦ୍ଵାରା ମଳେଲେନ୍ ଫ୍ରିଙ୍ଗମେଦ୍ୟାପଥର ॥ ପଦ୍ମାମା କହିଲେ ଦେଖିଲୁଗ ପଦ୍ମାମା କହି
ବିଲୁଗାମ ଫିଲୁ ଦେଖି ପରିଚ୍ଛା ॥

6) རྩྗ ། ། ། manque dans les lexiques; རྩྗ = owl, རྩྗ = a young one
of animals. 6) *Parus surgranti*.

7) Qui appartient en propre au Dharma. — **प्रभु** = qui embrasse, qui comprend le Dharma.

तथा विद्विनेष्वनयोधानुरोधात् पूर्वार्द्धनस्योपापूर्तवाग्रेणार्थत्वेन भग्यता
महाकरुणापृतवत्तपा विश्वानामिदिवादे ⁽¹⁾ देशितः सामितीष्युद्गलवादवत् । न वोतार्व इति
विशेषे ॥

यद्योक्तमार्यसमाधिरात्रभट्टारके⁽²⁾ ।

5 नीतार्थसूत्रासविशेष ज्ञानति
यद्योपादिदा मुगतेन शून्यता ।
यस्मिन् पुनः पुद्गल सब्ल पूरुषो
नेत्यार्थतो ज्ञानते सर्वधर्मान् ॥

एतद्यार्थान्तिर्निर्देशादिषु विस्तरेण बोह्यमिति ॥ भावाशावद्वन्द्वप्रसङ्गो
10 पायतावत्संसार इत्यवेत्य [Tib. 107a] मुमुक्षुभिरेतद्वर्णनद्वयनिरासेन सहिर्मयमा प्रसि-
पद्मावत्योगा पद्मावादिति [82b] ॥

एतद्योक्तं भग्यता ।

15 भाव घराव विभावयि ज्ञाने
सर्वि घचित्तयि सर्वि घमूर्त ।
पे पुन चित्तवशानुग वालाः
ते उत्तिना भवतोऽप्तेषु⁽³⁾ ॥

1) D'après le tibétain *rījñānatādo*. — Le parallélisme recommande cette lecture.

2) Voir ci-dessus 148, n. 1, 192, n. 3 Vasumitra, Bhavya (Wassilieff et Rockhill) s'accordent avec le Kathāt. pour attribuer aux Sāṃmitiyas la croyance au *pudgala*.

3) Voir ci-dessus p. 44, 2—5.

4) Voir en effet ci-dessus p. 43. 4.

5—6) Samādhīrāja, probablement. — Cité ci-dessous, Chapt. XXI ad finem, avec variantes; mais la version tibétaine est la même. शमश्चर्तुं एवम्

(1) भीवानभावानेति यः प्रजायती
 स सर्वभावेषु न ज्ञातु सल्लते ।
 यः सर्वभावेषु न ज्ञातु सल्लते ।
 स धानिमित्तं स्पृशते समाधिं ॥ हति ॥

तथा १

स्माराम्यहैं पूर्वगतीत धर्मविनि⁽³⁾
 धावित्तिये कालिप्य नराणामुतमः ।
 उत्पन्नु लोकार्थादो महर्यो
 नामेनै सोभावसमुद्रतोभूत् ॥

स ज्ञातमात्रो माने स्थिक्षिता
 सर्वाणा धर्माणमधाव देशयि ।
 तद्यनुद्वये वृत्त नामवेयं
 शब्देन सर्वत्रिस्त्रैष्व विद्ययि ॥

प्रथा ग्रन्थाल्याप्तुद्विद्वया । द्वया द्वयाप्तेन ग्रेयाया द्वयाप्तिर्गया ।
 = sartvācintyateat sartābhūlatrād bhātābhātāyānām tñigaya. — Voir ci-dessus
 p. 269 n. 1 la traduction de tiibhātin.

1—2) = 193 n—ii et 263 ii. — Manque dans le tibétain.

2) = Samādhīraja, p. 26.

3) Met. atitam adhikāni

4) यज्ञेद्युति द्वया = Edārtha, mauvaise lecture du traducteur tibétain?
 — Amar. Koç'a, nifurta in platoch koç'a..

5) L'éditeur de la B. T. S. corrige निष्ठाय अस्ति

6) B. T. S. अभ्यन्तर्याम्. — द्वयाप्त.

7) द्वयाप्त्यस्तुत्याम् = द्वयाप्ति

देवा पि सर्वे प्रमुकोचु शब्द
यनावनमिति गिरो भविष्यति ।
यो ज्ञातनात्रः पदसत् प्रदान-
भावं पर्णाण सर्वं प्रकाशपी⁽¹⁾ ॥

5

⁽²⁾ शुद्धो (पश्च मेष्यति पर्णातः
सर्वाणि पर्णाण पकाशात् मुनिः ।
तृष्णगुल्म शूलीपथिगेत्तर्यते
यमाव पर्णाण इवो भविष्यति ॥

10

पायति शश्वास्तात् लोकपाशी
सर्वे स्थापात् न त्वं कामि गायः ।
तारता इते तस्य तवां⁽³⁾ नाय
हु निश्चरी लोकविनापात्तय ॥ इति ॥

15

भैरवोति भायः सता । न विष्टते सता । स्वावः सर्वानामिकामारः सर्वपानः
शूलगः सर्वर्णा निःस्वधारणेनेति प्रसापारमितागदात्⁽⁴⁾ गारस्यागरयानुररतेः ॥
प्रियापि पर्णाण इवो भविष्यति ॥
इगादिका मूत्रार्थं अग्रस्यते ।

1) B. T. S. dharmaṇa bāvītī nāyakat - दुर्लभात् अभ्याद्यात् दृष्ट्यमें
नेत्रात् दृष्टि = dharmaṇa yuktācayi ज्ञान

2) Voir ci-dessous fol. 110a

3) Manque dans le tilitāla

4-5) Manque dans le tilitāla

5) Je restitue les quatre dernières lignes d'après le tilitāla

अभ्याद्यात् दृष्ट्यदे नेत्रं हेतुं शुभं अवाद्युता । लोकान् दर्शनात्

पावति शब्दास्तहि लोकाधातौ

सर्वे स्यामावा न किं कथि भावः ।

इत्यादि । गूढा घात्रप्रतिषेधविवितितवात् । भावाभावार्थ एव स्यामावाभावार्थः ॥

॥ इत्याचार्पचन्दकोर्तिपादोपर्चितापाठी [Tib. 1076] प्रसमपदापाठी मध्यमकावृत्तौ
स्यामावपरीक्षा नाम पञ्चदशमं प्रकारणं ॥ ५

अद्येति दुष्टं त्वं दुष्टं कुरुष्टं प्राप्तं । उद्दिष्टं हेतु दुष्टं हेतु श्वं प्रद्य । । एवमात्रं
दुष्टं मेदं उद्यदं मेद्यं श्वं । द्वेषं प्राप्तं श्वं श्वं प्राप्तं द्वं । मेदं प्राप्तं
द्वं श्वं प्राप्तं द्वं दुष्टं मेद्यं दुष्टं । दुष्टं श्वं प्राप्तं द्वं । द्वं श्वं मेद्यं दुष्टं
दुष्टं प्राप्तं । श्वं द्वं प्राप्तं ।

XVI.

वन्धनमोक्षपरीक्षा नाम पोटशने प्रकारणं

यत्राहु । विष्ट एव भावानां स्वभावः संसारसदावात् । इह संसरणं संसू[83d]ति-
र्गतेर्गत्यस्त्रगमनं संसार इत्युच्यते । पर्दि भावानां स्वभावो न स्थात्कास्य गतेर्गत्यस्त्रगमनं
६ संसारः स्यात् । न क्षुब्धियमानानो बन्धामूलुसंस्काराणां संसरणं दृष्टं तस्मात्संसारस-
दावाद्विष्ट एव भावानां स्वभाव इति ॥ उच्यते । स्थादावानां स्वभावो पर्दि संसार एव
भवेत् । न चत्तिस । इह पर्दि संसारः स्यात्स निष्टलं संस्काराणां वा भवेत्सवस्य वा । किं
चात उभयथा च देव इत्याहु ।

संस्काराः संसरत्ति चेन्न नित्याः संसरत्ति ते ।

10

संसरत्ति च नानित्याः सज्जेऽप्येष समः क्षमः ॥ १ ॥

तत्र पर्दि संस्काराः संसरत्तीति परिवर्त्यते । किं ते नित्याः संसरत्त्युतानि-
त्याः । तत्र न नित्याः संसरत्ति निष्क्रियतादनित्यानां च घटादीनो सक्षियत्वोपलभ्यात् ।

1) *samskāras* = les cinq *skandhas*, comme l'explique Buddhabhagosa; cf. Childers, 454 a 3. — Childers, 453 b 6, corrige l'interprétation que Harrnouf a donnée (Int. p. 505) du problème *Buddho it ko satto tā sankhāro rū...* «The word *satva* applies to the living and moving being as a person or individual only [pudgala], the separate elements of which the being is composed belonging to the *sankhāralokas*».

2) *Mess. lung rälta*; nous représenté dans le tibétain.

3) यत्प्रदेष द्विष्ट वर्त्तम लेषा देशा हन्ता द भी वर्त्तमेति भैहन्ता द यद्य वर्त्तम भैहन्ता द्विष्टम् । शेषम् ठद्यत्वा यद्य देशम् भैहन्ता वर्त्तम् ॥

4) «Parce que le *nitya* est inactif». Allusion à l'argumentation reproduite dans le *Sarvadarganat* (Muséon, N. S. II), trad. fr. notes 19 et suiv. — Rien n'existe que ce qui est capable d'action (*arthalayūsamarttha*, *Nyāya* et Wass 272) et le *nitya* est *nislasya*, donc inexistant.

यवानित्याः । ये क्षुनित्यास्त उत्पादसमनत्तमेव विनष्टः । ये च विनष्टाः कुतस्त्वेषाम्-
विष्यमानवाहन्यासूनुसंस्काराणामिव द्वाविद्यमनभित्येवमनित्यानामपि नास्ति मैसारः ।

यद्यापि स्पादनित्या एव मतो क्षेत्रफलामंवन्धपरम्परायाविच्छिन्नक्रमाः संतोषेन च

1) «L'anitya disparaît immédiatement après sa naissance», en d'autres termes, *anitya* = *kṣapika*. Il y a de bonnes raisons pour croire que certains sūtras (et le Bouddha lui-même?) entendaient tout autrement l'anityatva: Est *anitya* ce qui n'est pas éternel (*āyatata*, *dhruta*, *ariparināmadharman*), ce qui est destiné à périr; est *kṣapika* ce qui dure le temps d'une pensée (*ekacittalkhanika*), ce qui est momentané (*Abhidh. k. v. Soc. As. 225b 1: kṣapikāḥ kṣane bhavaḥ kṣano 'syāstī tāḥ*) et n'a pas de durée. — Bhagavat enseigne que le *samskṛta* a trois caractères, naissance, durée (*sthūti*), destruction (voir ci-dessus p. 145, n. 1); et ceci rappelle fort la doctrine Jaina. — L'orthodoxie du Kathāvātthu, contre les *Pubbaseliyāparaseliyas*, distingue des degrés dans l'aniccatā, XXII. 8. *eko luku bhujjati eko cireñā ti*. Il est faux que tous les *samkhatadharmmā* soient *ekacittakkhanikā*, car, s'il en était ainsi, l'objet de la connaissance visuelle et la connaissance visuelle naîtraient et mourraient ensemble (voir aussi XI. 6). (*) — Wassilieff (p. 277—8) nous apprend que la même question divisait les *Vaibhūtikas* et les *Sautrāntikas*. «Les *Vaibhūtikas* divisaient les choses (Substanzen) en éternelles et non-éternelles, et bien qu'ils rangent sous cette seconde catégorie tous les composés, ils ne les appellent pas instantanés, «augenblickliche» (mais seulement non-éternels, «nicht-ewige»). Les *Sautrāntikas* disent aussi: Toute chose, en tant que composée par la réunion de causes, est instantanéité: car elle existe seulement au moment de la naissance (c'est-à-dire que l'existence d'une chose est seulement une série de moments de naissance). On ne peut pas distinguer en elle le caractère (कौटुम्बिक) de la naissance de celui de la destruction — Le Kathāvātthu appartient à l'école des *Vibhajjavādins*, et il semble que ce nom caractérise nos secte qui «distingue». Un exemple est fourni par Kathāv. XIX 2. Bhagavat a dit que tous les *samskṛtas* sont vides: il vient dire «vides de personnalités, et non pas «vides de caractères» (voir ci-dessus). — Cp. le *tubhajyaryākaraya* (M. Vyut. § 85. 2).

(a) Je dois avouer que je m'écarte de l'interprétation de M. Rhys Davids, Schools of Buddhist Belief p. 37. — Le texte du commentaire n'est pas sans difficultés: *tathā yasmāt sabbe samkhatadharmmā aniccaḥ tamēt ekacittakkhanikā yera . samānāya hi aniccatāya eka luku bhujjati elo cireñā 'ti lo ettha niyamo 'is yesayi laddhi* — [L'édition: ... cireñā 'ti . ko. .] M. R. D. comprend: «Are all qualities only momentary in thought? No — Je comprends: «La non-éternité étant également [affirmée par Bhagavat], d'où viendrait cette distinction que certaines choses disparaissent vite, d'autres après un temps?». — Le sens de *ekacittakkhanika* me paraît établi par XI. 6 où est rappelé la définition du *samānāhi*: *ekacittakkhanā uppanñi ekaggatā*.

2) *samtāna*, voir ci-dessus p. 85, n. 8 et ci-dessous 283. 1.

प्रवर्तमानाः संस्काराः [Tib. 108a] मंसरूपीति ॥ एतदपि नोपपर्यते । बुतः । यताव-
डत्पर्यते कार्यं तस्य संसारो नास्ति कुतश्चिदनागमनात्माचिज्ञागमनात् । यद्यकारणं नहं
तस्यापि संसारो नास्ति कुतश्चिदनागमनात्माचिज्ञागमनात्⁽¹⁾ । संस्कारमात्रव्यतिरेकेषा-
क्तीतानागतयोरसिद्धत्वात् । नष्टाज्ञात्वेनाविद्यमानव्यात्⁽²⁾ ॥

उत्तरस्मिन् तणा उत्पन्ने पूर्वः संसरतोति चेत् । पदि पूर्वोत्तरपोः तणाशोकव्यं
स्थात्स्त्यदेतदेवं । न लेवत्वमस्ति कार्यकारणभावात् । चक्रत्रूपवचनुर्विज्ञानाना नास्ति च ।
किं च ॥ [४३६] एकत्रे सति पूर्वोत्तरतणावाच्यतैव न स्यात् । न क्षेको देवदत्तं एव द
पूर्वशोत्तरश्चेति व्यपरिश्यते । एवमिहाश्चेकत्वात्पूर्वोत्तरतणाव्यपदेश एव न स्यात् ॥ यथा
च पूर्वतणो नष्ट इति न स्याऽउत्तरतणावद्व्यतिरिक्तावात् । उत्तरतणा उत्पन्न इति न
१० स्यात्पूर्वतणावद्व्यतिरिक्तत्वात् ॥ यथान्यत्रे सति संसरणं स्यात् । एवं सत्यरूपामपि
संसरणं स्यात् । अन्यस्य पृथग्बनस्य संसारोत्पत्तिसदावात् । निर्वृतम् प्रदीपः प्रदीपालो
अबलति अबलतीति स्यात् ।

विं चान्यत् । नष्टादा पूर्वतपादुत्तरस्य तपास्योदयः स्थाननष्टामश्यमानादा ।
 [Tib. 109b] तत्र पदि नष्टादिप्यते वक्षिदग्धादपि बोक्त्रादुकुरोदयः स्थात्ततं ग्रन्तिस्तुकः

ग्रन्थानष्टदेवमपि । ग्रन्थिकृतेऽपि दीक्षित्युरोदयः स्यात् । कार्यकारणपोशं पीगपथं
स्यामिर्णेतुकश्चोत्पादः स्यात् ॥ नश्यमानादिति चेत् । नष्टानष्टव्यतिरेकाण नश्यमानाभा-
वानष्टपोशं विकृतदेवयत्वानश्यमानादपि नास्त्युत्पत्तिरिति ॥ बुतः कार्यकारणव्य-
वस्था [पर्वीत्तर्तुपांच्यवस्था] या भविष्यति । यदा च पर्वीत्तर्तुपांच्यवस्था कार्यकारणव्य-

1) ଯତ୍ତ ଯତ୍ତ ମେନ୍ଦୁସ୍ତବୀପୁରୁଷ

2) D'après le tibétain: *avidyamānatrāc ca*.

3) *Mss. vacyataikena na.*

4) ... དྲ རྒྱྱ གྲྷ ཉ མ དྲ གྲ གྲ ཉ མ ཉ བ ཉ བ ཉ བ ཉ བ ཉ བ ཉ བ
ଶାମ
ଶାମ ଶାମ = ... pārtottaralavānaryavasthā cūpi bharatiyali

वस्था⁽¹⁾ नास्ति । तदु संतानोऽपि नास्ति तदभावानास्ति भवतां संसार इत्यनित्यानामपि संस्काराणां नास्ति संसार इति ॥

ब्रह्मेके वर्णायति । सत्यं संस्कारा न संसरति । उत्पत्तिविधूत्वात् । किं तर्हि सद्वः संसरतीति ॥ उच्यते । सत्त्वेऽप्येष समः क्रमः । सद्वः संसरतीत्युद्यमने किमसौ नित्यः संसरत्युतानित्य इति विधार्घमाणे य एव संस्काराणां संसरणानुपर्यतिक्रमः स [म]मवीत्सद्वेषपि समो [81a] निष्पत्ति । तस्मात्सद्वेषपि न संसरति ॥

ब्रत्राह । नैव किं सद्वसंस्काराणां संसारानुपर्यतिक्रमः समो भवितुमर्हति । यस्मा-
दिदृ संस्काराणां नित्यानित्यभूतानां संसरणं नास्तीत्युत्तं [Tib. 109a] । न घैवमात्मा नित्यानित्यभूतः । तस्य हि स्वान्धेऽप्यस्तद्वान्धलावक्तव्यतायमित्य[वेनानित्य]वेनाप्य-

1) D'après le tibétain [ca].

2) Manque dans le tibétain.

3) Ms. *“kramah sa matyātsaye ‘pi sato ni”* — samatrat manque dans le tibétain.

4) D'après le tibétain. — Ms. *tattvānyateātāpyetācan* — La thèse du saltra «indescriptible» est la thèse des Pudgalavādins, voir Bodhic. p. IX. 60 ad finem (cité partiellement, ci-dessus p. 61, n. 8) *pudgalavādinas tu punar antacearatīrthikāḥ skandhebhyaś tattvānyatrābhyaṁ aracyan puḍgalanāmānātīmānam icchanti, anyathā titthikasiddhāntabhiniṣṭadārjanam syāt* — Comme le remarque le docteur tibétain cité par Wassileff (p. 270), on ne peut admettre l'existence d'un moi personnel, «das Ich als Persönlichkeit», sans cesser d'être bouddhiste; aussi les hérétiques déguisés que sont les Pudgalavādins, antacearatīrthikas, titthiyappakkantakas, saugatamanyas, soutiennent-ils que le *puḍgala* n'est ni différent des *skandhas*, ni identique aux *skandhas*. «Da Buddha, indem er sagte, dass der *puḍgala* das ist, was die Last trägt [Dhāraḥbrasutra, Sam. N., voir J. As. 1902, II, p. 266-8], nicht bestimmt hat, ob es ewig oder nicht ewig ist, so nennen wir diesen *puḍgala* oder das Ich als unausdrückbar, unerklärbar (स्वरूपं यज्ञं दहनं वेद्यं). En ce qui regarde les Vātsalputriyas (Wass. p. 252). «Der *puḍgala* ist weder identisch mit den *skandhas*, noch (etwas) von den *skandhas* Getrennt». — Pour les Samprāntīvādins (Wass. p. 258), «Der *puḍgala* existiert in der absoluten Idee; c'est-à-dire, si je ne me trompe, paramārthaḥ, réellement.

Voir ci-dessus p. 61 to la discussion de l'aracyan.

वत्तव्यता व्यवस्थाप्यते । तस्माद्यत्मैव संसर्तीते न चोक्तदोपप्रसङ्ग इति ॥ उच्यते ।

पुद्गलः संसर्ति चेत्स्वन्धायतनधातुपु

पश्चात् मृग्यमाणोऽसौ नास्ति कः संसरिष्यते ॥ २

पदि पुद्गलो नाम कश्चित्स्थात्सं संसरेत् । न लक्ष्यते । यस्मात्स्कन्धायतनधातुपु
६ पश्चात् मृग्यमाणो नास्ति । कथं कृता ।

इन्धनं पुनरपिर्न नामित्यन्यत्र चेत्यनात् ।

नामित्यन्धनधात्माग्राहित्यन्धनानि न तेषु सः ॥³⁾

घट्योन्धनाभ्यां व्याख्यात घात्मोपादानयोः क्रमः ॥

इत्येवं स्वन्धायतनधातुस्वभाव घात्मा न भवति । नापि तेभ्यो व्यातिरिताः । न स्वन्धा-
१० यतनधातुमान् । न स्वन्धायतनधातुप्यात्मा । नात्मनि स्वन्धायतनधातवः । इत्येवं
पश्चात् मृग्यमाण घात्मा न संभवति पूर्वोदितेन व्यषेण । यद्यदानो स्वन्धायतनधातुन्देवं
विचार्यमाणः पश्चात् न संभवति स कथमविद्यमानः सन् संसरिष्यतीति । एवमात्मनोऽपि
नास्ति संसारो वन्ध्यामुत्पत्तियोविद्यमानवात् ॥ यद्यि चाप्यमात्मा

उपादानाङ्गपादानं संसरन् विभवो भवेत् ।

१५ विभवशानुपादानः कः स किं संसरिष्यते ॥ ३ [Tib. 109b]

1) शब्दे गृह्णन्वा वर्त्तन् देवा तुर्ये शुभकेद्य विष्णवामया देवी
कूपायूषा वर्त्तन्वा वेद्य वेदा गृह्णन्वा वर्त्तन्वस्त्रुतः ॥

2) देव वर्त्तन्वस्त्रुतः — *Mes syāt samsarit.*

3) = X. 14.

4) = X. 15 (212. 16).

5) देव वर्त्तन्वस्त्रुतः वर्त्तन्वस्त्रुतः वर्त्तन्वस्त्रुतः वर्त्तन्वस्त्रुतः वर्त्तन्वस्त्रुतः वर्त्तन्वस्त्रुतः वर्त्तन्वस्त्रुतः ॥

मत्तु काममात्मनः [४६] संसारे पथनुपादानस्य सतोऽस्य संसारे पुक्षः स्यात् ।
कर्यं पुनरस्यानुपादानता प्रसव्यत इति प्रतिपादयन्वाह ।

उपादानाडुपादानं संसारं विभवो भजेत् ।

इति ॥ इह स्ति मनुष्योपादानादेवोपादानं गच्छन् परित्याग्य वा मनुष्योपादानं देवोपादानं
गच्छेदपरित्यग्य वा । यदि तावत्परित्यग्य गच्छतीत्युद्यते । तदा पूर्वोपादानस्य परित्या-
गाडुत्तरस्य चानुपादानात्तद्वशले विभवः स्यात् । विभवो भवो पस्येति विभवः । प्रवाः
पद्मोपादानस्त्वान्धाः । तत्रक्षितः स्यात् । पथं विभवो अनुपादानः [५] स्त्रान्धरक्षितवा-

1) दै-ल्लून् दै-वा नै-यन्स्येक्यान्तिन्नुः श्वय-पद्म = katham punar asyopā-
dānatū ... = «et comment il lui est indispensable de posséder un ou des upā-
dānas, l'auteur l'explique....».

2) निर्वाता, comme adjectif, est nouveau. — Pour le sens *Vernichtung, Untergang* ou mieux néant, que le Dict de St-Pétersbourg marque de l'astérisque, les sources sont nombreuses. — Voir ci-dessous XXV. 10.

3) On a beaucoup écrit sur l'expression *upādānakandha*. — Voir Chil-
ders p. 525: «skandhas springing from n°». — D'après le Visuddhim. (War-
ren p 155) un *skandha*, extérieur ou intérieur, est *upādānak*^o quand il est
«coupled with depravity [klesa] and attachment [upādāna]». — D'après Pitā-
putras. (Cik. 248. a. e) ādhyaātmikas tejodhātuḥ = yad... asmin kāye tegas...
upagatam upāttam, bāhyah = yad... anupagatam anupāttam. La version chinoise
(Muséon, 1904, p. 213) traduit par *sensible, insensible*. — *upātta* = *upādīna*,
p. ex *upādīnaraūpa* *kammaya* (Abhidh. s. VI. 4, J. P. T. S 1884 et Morris,
1887, p 125), M. Vyut. 101.10 *upādāyaraūpa* (cp. *upādā*^o, Walleser, Phil.
Grundlage, p. 107), 101.11 *bhautikarūpa*. — *upāttapāñcaskandhamātra* (Bodhic.
p. VIII. 97. 101); *upāttamahābhūtahetuka*, M. Vyut. 101 58

4) दै-कौं सुर्व-स्व-श्व-य-स्व- ए-स्व-श्व-य-स्व- ए-स्व-श्व-य-स्व-स्व-
कौं-स्व-य-स्व- र-स्व-स्व- | — Nous avons rencontré ci-dessus (X. 16, p. 216 1) l'expres-
sion *upādāyaprājñaptihāna prafityasamutpāda*. — Comparer l'*upādāya-
paññatti-anuyogo* (Kathāv. a, p 25). De même que de l'ombre en raison de
l'arbre, de même que du feu en raison du combustible, de même *rūpādīna* *upādāya*
puggalassa paññattim paññāpanam acabodhanam icchat: [puggalarādi]. — A la
lumière de ce texte, je comprends notre auteur: «La chose qui n'a pas d'*upādāna*
est privée des causes (à savoir les *skandhas* = *upādānas*) de *prajñapti* [laquelle
ne peut exister qu'en raison des *upādānas*]. — Le tibétain ne recommande pas
cette traduction, je l'avoue.

a) ou दै-वा-

त्प्रशन्तुपादानवारणरूपित्वाग्निर्देतुवा: स्यात् ॥ यस्मानुपादानो निरज्जनोऽव्यक्तो नि-
र्देतुवा: वाः स न कश्चित्पः । नास्त्येव स शूर्यर्थः । तस्मिंश्चात्तिति [तद्भावदेवोपादानगम्यि-
निरुपादात्] नास्तीति किं संसरिष्यते । नास्त्येव तद्यत्संसाधिष्यतीत्यर्थः ॥ यद्य वा
निमित्येतत्संसरणक्रिपाविशेषणं ततश्चाविद्यमानवास्त्रे संसरणक्रियां करिष्यति । एव
५ तद्यत्पूर्वोपादानपरित्यगेन संसरणमपक्षः ॥

यद्यपि त्यगेन । तथापि नोपयन्ते । किं कारणं । पूर्वस्थापत्रित्यागादुत्तरस्य
घ भद्राणामादेकस्यात्मनो द्यात्मकता स्यात् । न चेतदिष्यत इति [Tab. 110a] ।
तस्मादुपरीत्यगेनापि संकाशो भास्ति ॥

धृत्युर्विद्यामयी शास्त्राभिकास्तन्त्रमविद्या सोपादानदात्सोपादान-

Sur l'état intermédiaire ལྷ གྱི ། ou ལྷ གྱི མྱି, voir Jäschke p. 367 et Chandra Dās, p. 807: ce terme désigne essentiellement «the intermediate state between death and rebirth», état plus ou moins long, mais qui ne dépasse pas 40 jours (Jäschke), ordinairement de 48 jours (Ch. D.).

Le Bar-do-thos-gral-chen-po, «Direction for the departed soul to find the way to eternal happiness» (J.) enseigne comment on passe directement de cet état dans le *nirvâna*, et aussi comment on l'évite absolument (*bar-do geod-pa*) ; il énumère (Ch. D) diverses catégories de *bar-do* dont l'*antarâbhara* est la sixième. — Ch. D. donne d'autres listes, intéressantes (où il faut lire *skyé-gnas* et non *skye-gnas*)

Voir J. R. A. S. 1897, p. 466, note et J. A. S., 1902, II, p. 299, où est donnée la bibliographie grecque et sanscrite. Les documents principaux sont fournis par le Kathāv., par Wassilieff, par Rockhill (Vasumitra, Bhavya, que j'espère publier prochainement) et par l'Abhidh. k. v.

2) *Mss.* °*sambharat* *isuru* *ca* *sopādānaitoऽ* *ujādānam्* s°. — Peut-être
sambharat *isuru* *ca* *tatoऽ*.

3) upādānam est inadmissible; d'après le tibétain upādāya saṃvraśa...

संमर्तोऽपि न विभवता⁽¹⁾प्रसङ्ग इति ॥ तदपि न पुक्ते पूर्ववपरित्यागापरित्यागाभ्यामा-
त्तराभिवास्कान्धसंसरोऽपि तुल्यप्रसङ्गवात् ॥

पुगपत्यागोपादानादोप इति चेत् । उच्यते । किमेकदेशेन पूर्वोपादानं त्यजत
एकदेशेनात्तरा[85 a]भवोपादानं संचरति । अथ सर्वात्मना । तत्र यद्यवयेनेति परिक-
ल्पयते । तदा ब्राह्मकताप्रसङ्गादित्युक्तदोपः । अथ सर्वात्मना । एवमपि स एव विभव-
ताप्रसङ्ग घापयते । एतावांस्तु विशेषो पदंतराभवसंचयोऽप्तिसामोप्यात्सूहूमं कालमनुपा-
दनः स्यात् । न च सर्वात्मनेकस्य पदर्थस्यापि भिन्नपदार्थस्य विषये पुगपत्यागोपादाने
देष्टे । न च्छेकस्य देवदत्तस्य सर्वात्मना गहनाङ्गृहे संबृहत् एकदा त्यागोपादानक्रिये हे
संभवतः ॥ अविकेन पादेनेकस्य परित्यागादपरस्य चोपादानाव्युगपत्यागोपादाने परिक-
ल्पयते । नन्येवं सति पादद्वयद्वागत्मकतात्मनः स्यात् । व्रेणैन पूर्वत्रावस्थानादेशेन चीत-
त्रावस्थानादेनेकावयवता प्रसंग्येत । तस्माद्यौगपयेनापि [Tib. 110 b] त्यागोपादाने न
संभवत इत्यपरिकार एवापि ॥ तस्मादत्तराभवोपादेष्टि पि स एव दोषप्रसङ्ग इति सर्वधा-
त्मनोऽपि नास्ति संसारः ॥

पदा च संस्काराणामात्मनश्च संमाहो नास्ति । तदा नास्त्येव संसार इति स्थितं ॥

यत्राहु । विषयत एव संसारः प्रतिद्वन्द्वसदावात् । इह पो नास्ति न तस्य प्रति-
द्वन्द्वी विषयते तद्यदा वन्ध्यासूनोरिति । अस्ति च संसारस्य प्रतिद्वन्द्व निर्वाणं । तस्मा-
दस्ति संसार इति ॥ उच्यते । स्यात्संसारे परि तत्प्रतिद्वन्द्व निर्वाणं स्यात् । न वस्ति-
त्याहु ।

1) MSS. vibharati, °ति — vibhavatā^o est recommandé par ci-dessous l. 5.

2) कुं॒ष्ठ — Comparer la discussion Bodhic IX 81 et suiv.

3) शैद्यं॑ यस्म॑द्दुः॒ कुं॑ष्ठः॒

4) MSS. antarābhavaroparyupādānasya sa era ... शैद्यं॑ यस्म॑द्दुः॒ विद्य-
यावः॒ य॒

संस्काराणो न निर्वाणे कर्ये चिदुपपत्तयते ।
मद्वस्थापि न निर्वाणे कर्ये चिदुपपत्तयते ॥ ८

यदि निर्वाण नाम के चित्तस्यात्तप्योरेकल्प्यमानं संक्षात् गृणा नित्याना वा परि-
चलप्येता नित्याना वा । तत्र नित्यानामविज्ञातिशां के निःशब्दवर्णाणं कुर्यात् । पर्महया-
न नामपि | ध्यजसंविद्म्यमानानां विं मिर्गाणं कुर्याद्दिति । सर्वं पूर्वेष तुल्यं । न गाधं चिरिदिति
न वेनापि प्रकारेण तर्यः ॥

घट महास्य भिर्याणे परिकल्प्यते । तद्वि नित्यस्य का[नित्यस्य वा] पूर्ववधोष-
पथ्यते ॥

यद्य निर्वाणनित्यतेनायाम्यस्य परिकल्पयते । भवेवं सति निर्वाणेऽग्न्यात्मगती-
१० त्यभ्युपेतं भगति मेसार् इव । यद्य च सोगदानस्यैगत्मनोऽग्न्यायता पुण्यते न च निर्वाण
[T.६ १११.५] उपादानगत्तोति कुतोऽस्याग्न्यायतो ॥ भगतु चा ताग्न्यताग्न्यताग्ननोर्मि-
तु विषमो निर्वाणेऽप्स्ति । उत नास्ति । गग्नमित । तदा मीते^(३)प्यि तस्य सदावामित्यता-
स्यात् । यद्य नास्ति । तदग्नित्य धात्मा स्यात् । ततश्च तद्यन्तताग्न्यताग्न्यताग्नित्य-
तेनायाम्यनोऽवकल्पयते ति न स्यात् ॥ यद्य निर्वाणेऽग्न्यात्मगतीऽप्स्तितरनास्तितयेनायाम्य-
१५ तेनेभ्यते । एकाग्नि विषमो तत्र वित्तेषोऽप्यै न । यदि विषेषो । न तर्हि निर्हारनोभ्य-
यात्मा निर्वाणे वित्तेयतात्मेसार् इव । यद्य न वित्ताप्ते । तत्रामायविषेषवद्वृपतात्म-
पद्यवद्यस्त्येवेति कुतोऽस्याग्न्यता ॥

ੴ ਪ੍ਰਦਾਨ ਮਿਸ਼ਨ.

5) *Mes. ladiš molca tasya*. — དྲୁଣ୍ଡ གୁରୁତ୍ବ རୁଦ୍ଧ ພାନ ດ ພିତମାନ

4) Muz. talas et la maférité cyclique au m^o.

5) *Mn. rufescens*. — ପିଲ୍ଲାରୀ ଏବଂ ପିଲ୍ଲା।

तदेवं निर्वाणमपि नास्ति तदभावान्वास्ति संसार इति ॥

यत एवोक्तं भगवत्यामप्सां⁽¹⁾ कृत्तिकायां । निर्वाणमप्यायुभ्न् सुभूते मायोपमं स्व-
प्नोपमं । बुद्धधर्मा धायुष्मन् सुभूते मायोपमाः स्वप्रोपमा इत्यादि । स चेत्कुलयुत्र निर्वाणा-
दप्यधिकतरोऽन्यो धर्मेभविष्यत्तमप्यकृं मायोपमं स्वप्रोपममिति वदामि ॥

तथार्थमाधिकारभूत्के ।

5

परमार्थसत्यं सुषिपि[86a]नेन समं

निर्वाणं⁽²⁾ स्वप्रमम[म]पोतर्ती ।

मम एवमोतर्ति येन विडु

मनसंवरः [Tib. 111b] कवितु अस्तु⁽⁴⁾ ग्रंथं ॥

तथा ।

10

निरोपसत्यं सुषिपमं पवैव

स्वप्रस्कावामयं निर्वृतिं च ।

येनेहु⁽⁵⁾ वाचोतारे बोधसन्नो

ग्रंथं खु सो वृच्छति वाचसंवरः ॥

1) Lieu commun de la Prajñāp — Comparer le texte de Rājendralal p. 39—40 et la citation ci-dessous. — La seule différence notable est que l'épithète *adhilatara* est remplacée par *vigīstatara*

2) तु द्वृपद्माय द्वै अमा महूद्माय द्वक्षण । Lire peut-être *nurtāna* su-
प्राप्तामाम.

3) *Mss. otarati, ottarati.* — यद्येष्वामामाद्य द्वै द्वृपद्माय द्वक्षण ।
द्वृपद्माय = *gena tigrūn evam avatarataḥ sa manahramaraha...* — *tideñ*, dans
cette traduction, = *tidu*. — «La contrainte par laquelle le sage donne cette di-
rection à son esprit,

4) == *sefihu*

5) *Mss. ottari.* — यद्येष्वामामाद्य द्वै द्वृपद्माय द्वक्षण ।

यत्राहु । यद्यपि त्वया संसारनिर्वाणे प्रतिपिदेत् तथापि बन्धमोक्षी विभेते । न घातिद्यमानस्य भावस्वभावस्य बन्धमोक्षी संभवतः । तस्माद्बन्धमोक्षसदावद्विषयतः एव भावानां स्वभाव इति ॥ उच्यते । स्याद्बावानां स्वभावो यदि बन्धमोक्षविवर स्याताः । न सुस्त इत्याहु ।

५ न वध्यते न मृत्युत उदयव्ययधर्मिणः ।

संस्काराः पर्यवत्सम्बोधयते न न मुच्यते^(१) ॥ ५

इह य इमे रागादयः ज्ञेशा वद्धनामस्वतत्त्वोकरणे वन्धनमिति व्यवदिस्थृते । पैशा
वद्धा: पूर्वज्ञनात्प्रैधातुकं नातिक्रमसीति व्यवस्थाप्यते । तदेतदागारिकं वन्धनविन
परिकल्प्यमानमुद्यव्यपर्यमिणां तावत्तणिकानां संस्काराणामुत्पादनसरथ्येतिनां न-
10 घानामसत्त्वाभं संभवति । रागादिवन्धनविच्छेलताणेष्वपि मोक्षो उनित्यानां संस्काराणां
मविद्यमानसत्त्वान्वितं संभवति । पूर्वतर्पयोक्तविधिनेत्यर्थः । पद्मा च पूर्वोक्तविधिना संस्का-
रणां वन्धमोक्षो न संभवतः । एवं पूर्ववदेव सत्त्वोगपि न वद्यते [T. b. 112a] नापि मुद्यते ।
इत्येवं वन्धमोक्षाविति न स्तः ॥

प्रतारु । पथ्यपि संस्वाधाणां सद्वस्य वा वन्धो नास्ति । तथापि रणादिकमुपादा-
१५ नाष्ट्ये वन्ध[न]भूतमस्ति तत्सदावाद्यन्धोगपि भविष्यतीति ॥ उच्यते । स्थाडु[६६]पादान
वन्धनं पदि के चित्पदार्थे वधीयाव त वप्राप्ति । वदा च न वप्राप्ति तथा प्रतिपाद्यमाशु ।

बन्धनं चेदुपादानं सोपादानो न बन्धते ।

वद्यते नानुपादानः किमवस्योऽप्य वद्यने ॥ ६

2) Voir p 108, n 2 et 206 à 4

3) *Mas. baddho 'pi.*

४) गुरुं द्वे देवदेवान् एकेन द्वा देवदेवदेवान् एकेन मै देवदेव
देवदेवदेवान् मै एकेन द्वै। गुरुं ज्ञायन् एकेन देवदेवदेव॥

तत्र विष्वमानोपादानः सोपादानः स तावदावो न वद्यते । यो हि सोपादानः स वह एव । तस्य पुनरुपि बन्धनपोगः किं कुर्यात् । यद्याव्यनुपादानो बन्धनरक्षितोऽसावपि बन्धनरक्षितवात्यागतवज्र वद्यते । अनुपादानो बन्धनरक्षितो वद्यत इति परस्परविरुद्धवाचापुक्तमेतत् । पश्चैव निर्दिष्ट्यमाणः सोपादानो निरुपादानो वा न वद्यते । स इदानीं किमवस्थो वद्यतां । नाहत्येवासौ कह चिदपरा ऋत्यावस्था पस्यां वद्यतेत्यभिप्राप्तः । पश्च ५ चैव निर्दिष्ट्यमाणो बन्धनं न कह चिदपि वद्याति । तदा कह चिदप्यब्रह्मत उपादानस्य रागादे वुतो बन्धन[ल]मिति । तस्माद्बन्धनमपि नास्ति ॥

अथपि च [Tib. 112 b] ।

बन्धोपाद्बन्धनं कामं बन्ध्यात्पूर्वं भवेयादि ॥

न चास्ति तस् ।

10

इह बन्धव्यतिकेण बन्धनं निरुद्धिदिकं पूर्वसिद्धं सद्बन्ध्य देवदत्तं वधातीति दृष्टे । एवं पदि बन्धोभ्यः संस्कारेभ्यः पुद्लादा बन्ध्यात्पूर्वं रागादिके बन्धनं सिद्धं स्यातेन पूर्वसिद्धेन बन्धनं स्यात्संस्काराणां पुद्लस्य वा । तच्छ्रैतत्र संभवति निरावयस्य रागादिकास्थासिद्धत्वात् । पूर्वसिद्धस्य च बन्धनस्य पश्चाद्बन्धेन सह संबन्धस्य निष्पुयोजनत्वात् । बन्धस्य च बन्धनात्पूर्वक् सिद्धस्य पूर्वबन्धनपेतानि:प्रयोजनत्वाद्य नास्ति 15 बन्ध्याद्बन्धनस्य पूर्वसिद्धिः ॥ तस्माच्चैव बन्धनं कह चिदपि वद्याति । न च कह चिदप्यब्रह्मतो बन्धनतं युक्तमिति नास्ति बन्धनं । बन्धनमावाच्च बन्धोऽपि नास्तीति सिद्धं पत्पुनरत्र शेषं दूष्यते तत् [१७ a] ।

1) MSS. *nirudhyamānah*

2) *nigada* = नुगाः.

3) MSS. *pūrtaśiddham sa dharmāṇi deva*. — यदैव यद्द्वृष्टिः पुरुषः स्त्रीः
२३५८।

4) Sic MSS. — *bandhabh?*

शेषमुक्त गम्यनानगतागति ॥ ८

घेदितव्य । ज्ञोकपाठपरिवर्तनेन

बहो न वद्यते तान्दवहो नैव वद्यने ।

वहावहविनिर्नक्तो वग्यनानो न वग्यने ॥

५ इत्यादिना पोद्य ॥

सत्रारु । यद्यपि भवना वन्धनं प्रतिषिद्धं तदापि स साधारणावयवहानाम
त्राणानां सहाना मरुमातृष्णिकैस्त्वयगते शीलसमाधिप्रज्ञात्मवस्तु न्यत्रयोपदेशो पर-

1) एवं यहाँ प्राप्ति नूर्मला दक्षिण घट्टना वैदेशिकी के अन्तर्गत लिखा दी। यह दो वर्षों धर्मशास्त्र में विभिन्न विभिन्न विषयों पर विवेचन करता है।

2) Maṣ bhagaratū

8) ପୁର୍ବମନ୍ଦିର ପାଇଁ ମାତ୍ର ପ୍ରକଳ୍ପ

4) Miss °skandha trayo daço 'yam muktah sa — 穏訥彌 呂呂密 トウダ
 沙彌度 三藏經 佛說法華經 十二卷 第一卷 — Sur ces
 trois skandhas, voir notamment Ichihidé I v (Soc As) fol 378a où sont dis-
 cuté les mearanas qui leur sont opposés, le Triskandhaka (skandjour, Mdo
 XXII, fol 82—111) «explanation des trois agrégats mortalié, méditation et
 habileté ou sagesse» (? — Feer, p 274), Itivuttaka § 19 — En y ajoutant le
 rimukishandha, et le rimukhiy anadarpana^a, on obtient le groupe de Dh à XXIII
 dit lolottara (voir ci dessus p 481, Prajñāp 149, Itivuttaka § 10f
 Rettig p 80) — Il y a un autre groupe de trois skandhas qui paraissent appa-
 tenir essentiellement au Vinaya des Bodhisattva sur Gikgaa 200 et Aranya-
 dattapariprcchayam ki tri raites tri darsa va ce quech cintasatrataryaya et
 Triskandhalaj arisarjanam + tam satra trayoh skandhah pipadepanuyun ne
 modanaluddhadhjeevanalkyah , comparer Bodhic p. II cc 1 88, 93, et les
 autres cités dans Gikgaa et J As 1904 II p 457 Ce Triskandhaka est
 probablement celui de M Vyut 65 et de Nanjo 1029, 1106 — L'épithète
 du Bouddha M. Vyat. 1 rs (triskandhopathadisika) se rapporte aux trois
 skandhas classiques, je crois dire, aux uns

On connaît un *Pancasandhi-aka*. — Abbildk. 7 v. (See As.) 263b yatha *Pusacaklanda* || *Histom* *Sathedam* *Orchitayam*. Les cinq sandhis sont ci-
ci, adhimolsa, amrita, amadhi, pra. 5

र्थमुक्तः स तावन्मोक्षोऽस्ति । न चायहस्य पुंसो मोक्षः । तस्माद्बन्धोऽप्यत्तीति ॥ [उच्यते] स्याद्बन्धो [Tib. 118a] यदि मोक्ष एव स्यात् । इत्यापि मोक्षः परिवल्लभमानो बहस्य वा परिवल्लभेताबहस्य वा । किं चात् । उभयथा च न पुण्यत इत्याकृ ।

बहो न मुच्यते तावद्बहो भैत्र मुच्यते ।

स्यातां बहे मुच्यमाने पुगपद्बन्धमोक्षेण ॥ ८

तत्र बहस्य मोक्षो न संभवति धहत्वात् । यथ बहस्योपायेन पश्चामोक्ष इति कृता बह एव मुच्यत इति स्यात् । न तर्हि बहो मुच्यत इति वक्तव्यं तर्हि मोक्षेत इति । वर्तमानसमीक्ष्यदेव मुच्यत इति चेत् । यदि कदा विद्यपि मोक्षः संभवेतदा समीपे स्यात् । यद्य तु कस्यां चिदप्यवस्थायां मोक्ष इत्यमाणे बहस्य मोक्षासंभवेन मोक्षाभावः प्रतिपि-पादपिपितस्तदा कुतो वर्तमानसमीपता । एवं तावद्बहो न मुच्यत इति स्थितं ॥ 10

इत्यानीमबहोऽपि न मुच्यते । स हि मुक्त एव । तस्य पुनरपि मोक्षः किं कुर्यात् । मुक्तानां चार्हतां पुनरपि मोक्षायेतस्माद्बहतैव स्यामतश्चार्हतोऽपि^५ बन्धः स्यात् ॥

Cet emploi du mot *skandha* est ancien, Chānd. Up., *trayo dharmaskandhā yajño 'dhyayanam dānam*. — Par opposition à ces divers *skandhas*, dont le domaine est déterminé (*pratiniyataśayāḥ*), les cinq *skandhas*, *vedanā*, *samjñā*, *sparsa*, *manaslära*, *cetanā* sont dénommés *varavatraga* (Abhidh. k. 4).

1) द्वैषः पठेद्वाय वै शृत्वा ते । मय्यठेद्वाय यद्व शृत्वा वै द्वृत्वा । पठेद्वाय वै शृत्वा यद्व शृत्वा वै । पठेद्वाय द्व शृत्वा वै ॥

2) शृत्वा वै ।

3) MSS. *mokṣata*. शृत्वा यस्तद्वृत्वा ।

4) MSS. *tasyām*.

5) शृत्वा यस्तद्वृत्वा ।

6) MSS. *tataq cārhatataita to 'pi bandhabh*. — द्वैषः पृष्ठद्व द्व यस्तमय यद्व यस्तमय द्व द्वृत्वा ।

यद्य स्थाद्वहस्य मोतासंभवाद्व एव मुच्यते इति । एवं सति वदे मुच्यनाने परिकल्पयमने वद्वत्तामुच्यनानवताज्ञ यीगपदेन व[४७६]न्धगोक्षणे स्थांता । न च पृत्यर्थित्वाद्वल्लोका[Tib. 119६]न्धकार्बद्वकस्मिन् काले वन्धमोक्षणे उपपर्यते ॥ पतश्चैव वद्वावद्ययोर्मेतासंभवस्तस्मान्मोतोऽपि नास्ति तद्भावाज्ञ वन्धनमपि नाश्वतीति सिद्ध ॥

५ यत्राकु । पदि भवते व संसारनिर्वाणे निपिष्टे वन्धमोत्ती च प्रतिपिष्टो । प एष
 संसारविनिर्मुक्तुणामविद्यासान्दाम्बका ॥ विविधजुर्दर्शनकठिनातिर्दीर्घसंक्षेपादितप-
 त्यर्थं ज्ञात्यादिविविधार्थसंब्यस्यानिष्टतरविषुलविद्याकाशपलदानुग्रापविष्टसंखुलं चि-
 शतिशिखरसमुद्रतरातिपृथुसत्काष्ठदृष्टिमरुषीलपरिवेष्टितर्सर्वदिङुले विषयमुदाशात्-
 पिष्टिक्लविपुलमहातर्थविष्ट्रवास्तुभ्यानदीपकरुपरिदृशं संसारमलाटवोकाशारं निष्टित-
 १० तीर्थाणां परमाद्यासकरः कुशलो मरुपमच्छ्रद्धः । कदा नु एत्यवस्थानुपादानो निर्वास्थानि
 कदा नु मे निर्वाणे भविष्यतोति । ननु म व्यर्थं एव संदापते ॥ पशाये मुत्यादेतुपाद-
 लामलविषुलधर्मचक्रदानो वल्लाणिग्रस्तेवादृशोलमृतचित्तभापशादिप्रगो निर्वाण-
 प्राप्तये ननु तस्यापि वैष्टर्यं स्थार्दिति ॥

1) Ce sont les *anuçoyas* qui sont muri le fruit, voir Nettip. p. 14 et 60 où ils sont comparés à un arbre; ci-dessous p. 303 n. 4 et Chap. XXIV, fol. 150b.

2) Voir M. Vyut § 203 रिंगात्तिक्करासमुद्गतः सत्त्वायद्यज्ञिपाला, रु-
ग्नम् द्विम् . . . , रूपतृष्ण द्विम्, etc; Subhेष्टिसंग्र, Muson, N. S. IV,
p 395. & citant Madh avat VI 145. — सत्त्वायद्यज्ञः = ଶତ୍ତ୍ଵାୟଦ୍ୟଜ୍ଞଃ, traduction qui a donné le change à Chandra Dik (p 452), voir Muson, N. S.
I, 234, V, 198.

3) *Mss. °fūnīrō, — tuaya-sulha-ūfū-atupicchhā°.*

4) କୁଦୁମିଲକ୍ଷ୍ମୀଯାନ ସ୍ଵର୍ଗମନ୍ୟ, qui coule sans interruption (କୁଦୁମିଲକ୍ଷ୍ମୀ
= rivière). — *ritara* = Zwischenraum; il faut donc aritara.

5) Sur chanda, ci-dessus 52. 2. — chandabala, un des éléments de la *tiryag-pāramitā*, Bodhic. p. VII, 46. — Je rencontre ici pour la première fois le *mahī-dharmachanda* = *dge-las chos-la hdun-pa chen-po*.

6) D'après le tibétain *‘Olugaladharma chendänüm*.

उच्यते । यो हेतु निःस्वभावेषु सर्वगाचेषु प्रतिविम्बमरीचिकाशतात्त्वयन्त्रस्व-
प्रमाणेन्द्रियालसदृशेभ्यात्मात्मीयस्वभावरक्षितेषु [Tib. 114 a] विर्यात्मात्रानुगमात्मामेव
सत्काषट्टिभूषं मपेत्यहंकारमपकारमनुशुचापरिघेणोत्पाद्य मन्यते ।

निर्वास्याम्यनुपादानो निर्वाणं मे भविष्यति ।

इति पैषां प्रहृष्टेषामुपादानमक्षायकः ॥ ६

5

श्रुमनुपादानः सर्वोपादानरक्षितो निर्वास्यामि यम चैव प्रतिपत्त्वस्य [88a] निर्वाणं
भविष्यतीतेवेष्यो मुमुक्षुणां य[1]हो भवति । ननु तदेवाहंकारमपकाराच्च सत्काषट्टिय-
पादानमेष्यो मक्षायको भवति । न चैवेविधमक्षायकाभिविष्टानां शात्तिः संभाव्यते । नि-
र्व्वेष्यप्रक्षणेनैव मीतावासपे यावदहृ नमेति याहागिनिवेशो यावज्ञ निर्वाणं नामा-
स्त्तोति ⁽³⁾ याक्षाभिर्विवेशो यावज्ञोपादानत्यागाभिनिवेशस्तावविषयतमेवानुपायेन निर्वाणं 10
प्रार्थयतां सर्व एवात्मा व्यार्था भवति । तस्मान्मुक्तूणा सर्वमेतत्परित्याज्य [Tib. 114 b] ॥

पथोत्तं भगवत्तार्पण्यापित्तमुष्टिभूते । यथ खलु भगवान् मञ्जुश्रियं कुमारभूतेतर-

1) मृद्गः दै वेन्मैदै छु द्वृप्त्वृ । छुद्वृप्त्वृ मृद्गचीर्दृ द्वृप्त्वृ द्वृला ।
द्वृप्त्वृ मृद्गचीर्दृ द्वृप्त्वृ दै । द्वृप्त्वृ दै द्वृप्त्वृ दै ।

— *grahah et non grāhah, au troisième pāda, pour le mètre.*

2) MSS. °maḥāgraḥo grahābhī°, °graḥāvadhi°.

3) MSS. grāhō vhinirepo — द्वृप्त्वृप्त्वृ मृद्गप्त्वृप्त्वृप्त्वृप्त्वृ.

4) श्यशुम्पीढायशः.

5) द्वृप्त्वृ द्वृप्त्वृक्त्वृक्त्वृ.

6) Cette citation, que nous retrouverons ci-dessous Chap. XXIV ad finem, manque ici dans le tibétain (voir ci-dessous p. 299 n. 1).

मृद्गचीर्दृ मृद्गचीर्दृप्त्वृप्त्वृ — द्वृप्त्वृप्त्वृप्त्वृ — musfi, retenir, conserver

pour soi; voir M. Vyut § 245 1214, Chandra Dās, p 184, Bodhisattra-

वीघत् । चतुर्णिर्वार्यसत्त्वामां यद्यमूलाद्यादृशानाश्रुभिर्विवर्यासि विवर्यस्त्रिचित्तः सहा एव-
मिमप्रभूतं संसारे नातिक्रामति ॥ एवमुते मञ्जुश्रीः कुर्माभूतो भगवत्समेवद्योवत् । देशयतु
भगवान् कृत्योपलभ्यतः सहा: संसारे नातिक्रामति ॥ भगवान्मारु । यात्मात्मोपेषत्तमा-
नञ्जुश्रीः सहा: संसारे नातिक्रामति । सत्कार्य देतोः । पो हि नञ्जुश्रीरात्मानं परं च
५ समनुपश्यति तस्य कर्माभिसंस्काराभवति । बालो मञ्जुश्रीरभुतवान् पृथग्द्वनो गत्यत्य-
रिनिर्वृत्तान् सर्वधर्मानप्रवानान आत्मानं परं चोपलभ्यते । उपलभ्यति निविषते । घभि-
निविष्टः सन् [एव्यते इष्ट्यते मुक्त्यते] न एको इष्टो मूढः सन् त्रिविधि कर्माभिसंस्कारोति
कार्येन वाचा मनसा । सो ऽसत्सप्तरोपेण विवल्पयति । एव्युर्क्तोऽप्युर्विष्टो इष्टे मूढः
इति । तस्य तवागतशास्त्रे प्रवाचितस्यैव भवति । एव्युर्शीलत्रानर्हं वृत्याचारीति । एव्युर्शी-
१० संसारे समतिकमिष्यामि । एव्युर्शीविर्यामनुप्राप्त्यामि । एव्युर्शीविष्ट्यो मोदियामि । स [४४६]
विवल्पयति । इने बुशला धर्मा इनेजुशला धर्मा ॥ [इने धर्मा] प्रकातव्या इने धर्मा ॥ सा-
क्षात्कर्तव्याः । इष्टेष्व परिशातव्ये । समुदयः प्रकातव्यो । निरोयः सातात्कर्तव्यो । मार्गो
भावपितव्यः । स विवल्पयति । घनित्यः सर्वसंस्काराः । यीदीताः सर्वसंस्काराः । पन्चरु-
सर्वसंस्कारेभ्यः पलायिये । तस्यैवमविकल्पाणस्योत्पत्ते निर्विटसङ्गते^{१)} मनसिग्नारोगि-

bhāṣī I. viii (fol. 46 b) saream ea defayati dharma-mātsaryam akurau n'ācū-
tyamutṣṭim dharmēṣu karoti. — Cp Jāt. II. 221. 20, 250. 17. — Mais, comme le
remarque M. C. Bendall en me communiquant ces références, much n'a pas
nécessairement le sens que lui attribue le traducteur tibétain.

1) MSS. °arthadārçanac. — °artha° manque Chap. XXIV.

2) Voir ci-dessus 30, n. 2, 52, n. 7.

3) Voir ci-dessus p. 106, n. 2 et 290. 6

4) MSS. tasya lasyābhī. — Sur le Larma abhisamīkriya, ci-dessus p. 137,
n. 4, ci-dessous p. 303, n. 4 et 511. 1 la définition de cet an

5) La confusion dresa = dosa entraîne la confusion drīṣṭa = duṣṭa.

6) MSS. mokṣānā

7) «Everything, O Bhikkhus, is burning». — Mahāyāgga I. 21. 1

8) nirodha निरोद्ध

मित्तपुरोगतः ॥ तस्यैवं भवति । एषा सा दुःखपरिक्षा ऐपेषां धर्माणां परिक्षा ॥ तस्यैवं
भवति । यद्यप्तं समुदर्पं प्रक्षेपेत् । स एम्यो धर्मेभ्य श्रीतीर्तीपते क्षेत्रीपते वितरति विज्ञुमुस्त
उच्चारयति संत्रस्थ्यति संत्रासमाप्यते ॥ तस्यैवं भवति ॥ इपेषां धर्माणां साक्षात्क्रिया ।
इरुं समुदयप्रक्षाणां पदिदेशेभ्यो धर्मेभ्योऽतीपते^(२) विज्ञुमुस्तना ॥ तस्यैवं भवति । निरोधः
साक्षात्कर्तव्यः । समुदये वल्पयित्वा निरोधं संवाचाति ॥ [तस्यैवं भवति] एषा सा निरो- ६
धप्राप्तात्क्रिया ॥ तस्यैवं भवति । यज्ञनमहं मार्गं भावयेत् । स एको रक्षोगतस्तान् धर्मान्
मनसि कुर्वन्^(३) शम्भवं प्रतिलभते । तस्य [तेन] निर्वितस्त्वगतेन मनसिकारेण शयथ उत्प-
चते । तस्य सर्वधर्मेषु चिंता प्राप्तिलीपते^(५) प्रतिवक्तुं प्रत्युशावर्तते तिभ्यश्च। तीर्तीपते
क्षेत्रीपते । घनमिन्द्रनाचितमुत्पयते । तस्यैवं भवति । मुक्तोपस्मि^(६) सर्वड़क्षेभ्यो । न सम-

1) MSS. *attiyate*, *ārtiyate* et ci-dessous *attiyana* (voir n. 2) — कैश्चन्द्रै

स्त्रीष्व लेन्द्रप्रसादशुद्धौ | क्षेत्रे द्वैक्षयन् दशुद्धौ | वैद्यन्दयन् दशुद्धौ | शूद्धं
यन् दशुद्धौ | — लेन्द्रय = *ārta*, *āria*; *ārtiyate* = devenir *ārta*. — Voir Morris

J. P. T. S. 1886, p. 104, a. voc. *attiyanti*. te sakena lāyena *attiyanti harāyanti*
siguechanti (Suttav I. 68). See J. A. 292, II 143, Therig. v 140, p. 187. We also find the form *addiyati* (Th. g., Comm. p. 204) et *addito* (Ibid. v. 328, p. 156).
Cp. santi bhagavataḥ grāvakaḥ ye 'nena pūtilāyena ardiyamāna jehṛīyante vij-
gupsamānāḥ castram apy ādhārayant: (Dīg. A. v. 39 7) — [ardiyamāna = distres-
sed about]. — M. Vyut § 99 12

2) कैश्चन्द्रैस्त्रीष्व लेन्द्रय.

3) विज्ञुमुस्त दशुद्धौ | मुक्तोपस्मि दशुद्धौ | — Comp. *cittam na pralivaye prativalahati* — कैश्चस्त्रम्भास्त्रैष्व लेन्द्रय
दशुद्धौ दशुद्धौ | मुक्तोपस्मि दशुद्धौ | — Comp. *cittam patitulyati patitulatati patitassati* (A. g. N. IV. 47 et passim)

4) *paramatha* कैश्चाद्यन्.

5) MSS. *cittam na pralivaye prativalahati* — कैश्चस्त्रम्भास्त्रैष्व लेन्द्रय
दशुद्धौ दशुद्धौ | मुक्तोपस्मि दशुद्धौ | — Comp. *cittam patitulyati patitulatati patitassati* (A. g. N. IV. 47 et passim)

6) Comparer Dīgha N. I 84 et Snm. VII. 225 *timutt' amhiti nākam hoti*,
khināt jāti, *vasitāni brahmacariyam*, *kātāni karanyayam*, *nāparanī vikkhattyāti*

भूय उत्तरि किं वित्करणीयं । अर्हनुपस्थित्यात्मानं संदेशान्ति । स मर्णाकालसमय उत्पत्तिमात्मनो संगनुपश्यति । तस्य काङ्गि च विद्युकित्सा च भवति वुद्वबोधी । स विजितिः^(१) वित्सापातितः कालगतो महानिशेषु प्रपतति ॥ तत्कास्य हेतोः । पदार्थोदमनुपमान् सर्वधर्मान् विकल्पयिदा [तथागते विचिकित्सां विपर्तिं चोत्पादयति ॥]

५ अय एतु मञ्जुष्रीः कुमारभूतो भगवत्तमेतद्वोचत् । कथं पुर्वागवंशावार्यसत्त्वा-
नि इष्टव्यानि ॥ भगवानाकृ । येन मञ्जुष्रीरनुपमा: सर्वसंक्षिरा दृष्टास्तेन डुः^(२)खं
परिद्वातं । येनासमुत्तिवाः सर्वधर्मा दृष्टास्तस्य समुदयः प्रकीर्णः । येनात्यतपदिनिर्वृत्ताः
सर्वधर्मा दृष्टास्तेन निरोधः साकात्कृतः । येनात्यतशून्याः सर्वधर्मा दृष्टास्तेन मर्णो भा-
वितः । येन मञ्जुष्रीरेवं चक्रार्यार्पसत्त्वानि दृष्टानि स न बाल्पयति न विवात्पयति । इमे
१० कुशला धर्माः इमे शुकुशला धर्माः । इमे धर्माः प्रकृतव्या इमे धर्माः साकात्कर्तव्याः । डुः^(३)ख
परिद्वातव्यं । समुदयः प्रकृतव्यो । निरोधः साकात्कर्तव्यो । मर्णो भावयितव्य इति ।
१५ तत्कास्य हेतोः । तथा हि स तं धर्मं [न] समनुपश्यति ये यदिकल्पयेत् । वालपद्यज्ञना-
स्त्वेतान्धर्मान् कल्पयतो रुद्धति च द्वियति च मुहूरति च । स न के चिह्नमाव्यूहति
निर्व्यूहति । तस्यैवमनाव्यूहतोग्निर्व्यूहतस्त्रैपातुके वितं न सद्वाति । घटाते सर्वत्रैधा-

२० तुके समनुपश्यतोति वित्तरः ॥

pajānāti. Toute la description de la conquête des sbautours de l'Arabatibips par la connaissance des vérités, correspond étroitement à notre texte. La conclusion mahāyānaïste du sûtra septentrional n'en est que plus intéressante — Voir Vas-
jracchedikā p. 26, tat kiñ manyase Subhūte apि ne ardhata evam bhavati
mayārhatīcāpī prāptam?

१) लङ्केष्मिदुश्मेद्यन्दिलेः पद्मानुग्रहेऽनुष्ठानं मर्त्येन्मर्त्यः।

२) kāṅkṣā = शेष्मितः.

३) अमर्त्यं शुद्धं शुद्धं.

४) लङ्काद्यमर्त्याव यन्मर्त्याव.

५) द्युमिन्दिलेः पद्मानुग्रहेऽनुष्ठानं लिङ्गेऽनुष्ठानं = . . . decimalis et . . .

११ शत एवास्मादगमात्परमार्थसत्यं उच्यते । सर्वदा

न निर्वाणसमारोपो न संसारापर्यणः ।

यत्र कास्तत्र संसारो निर्वाणं कि विकल्प्यते ॥१०

यत्र हि नाम परमार्थसत्ये नैव^(१) न निर्वाणसमारोपो न निर्वाणाध्यादेषः संभवति ।
अनुपलग्नमानवात् । नापि संसारापवार्यणं संसारापतितयो न संभवति । कास्तत्र संसारो ५
(यो) विकल्प्यते तथार्थं [११६, ११४६] किं वा तत्र निर्वाणं पत्रप्राप्तिर्थं विकल्प्यते ॥ प्रथ
वा । यत्र निर्वाणं कास्य चित्तस्वस्य संसारादप्यार्थणमुपनयनं निर्वाणं च समारोपणं प्रप-
लवतापि न शब्दते कर्तुं संसारनिर्वाणयोर्व्यनुयलन्त्यमानवातत्र किं निर्वाणं विक-
ल्प्यते । नैव किं चिह्निकल्पयितुं पुक्ता[४७६] मविकल्पयतस्य नियतं पदोदितसंसारात्मी-
कात्तात्तिकमो निर्वाणनगरपुराप्राप्तिश्च भविष्यतीति ॥ १०

१२ शत एवोक्तनार्थमार्दमनमूले । प्रथ मञ्जुष्मीः कुमारगूतस्तस्यां वेलाणां तदादृपं
समन्व्याकृतं समन्व्याकृतिं स्म । यन्मात् पापीयासिन्दकीलवस्थनवद्वो धरणीतलप्रपत्तित
उत्क्रोशति स्म । गाढवन्धनवहोऽस्मि ॥ मञ्जुष्मीरात् । यस्ति पापीयनेतस्मादन्धनाज्ञा-

1) Nous retrouvons ici le tibétain, fol. 114a 6. ११३३' मुद्रा कुमार' शमश
ठ्ठ' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु'
प्रथ' भैक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु'
प्रथ' भैक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु'
द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु'
द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु'
द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु'
द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु'
द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु'

2) naître, suspect, manque dans le tibétain.

3) Mss. निर्वाणं ना कास्या.

4) Mss. °karyāṇa apa°, °kareśāṇam upa° — यशश्य' शुभं पश्य' द्वृक्तु'

5) द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु' द्वृक्तु'

जतरं बन्धनं पेन त्वं नित्यवद्दो न पुनर्वर्यसे । तत्पुः वत्सयदिदमस्मि^३मालविष्यात्-
बन्धनं तृष्णादृष्टिबन्धनमिदै पापीपन् बन्धनं । धतो बन्धनाङ्गाजतरं बन्धनं न संविष्यते ।
तेन त्वं नित्यवद्दो न पुनर्वर्यसे । पेत्रालै ॥ धारु । किं त्वं पापीयमात्मना भूया पदि
मुच्येद्याः । धारु । धात्मना भवेत् पृमात्मना भवेत् ॥

५ यद्य इतु सुपांगो देवपुत्रो मञ्जुमिष्ठं बुमारभूतमेतद्योधन् । उत्सव मञ्जुमीमार्हं
पापीयसे । गच्छतु स्वभवनं ॥ यद्य इतु मञ्जुमो बुमारभूतो मारं पापीयसमेतद्योधन् ।
[४९६. 115a] केनासि पापीपन् वद्दो पश्चात्मानमुत्सृजयति ॥ धारु । न ग्राने मञ्जुमोः केना-
स्मि बहु इति ॥ धारु । पवा त्वं पापीयवद्दो वद्दसंक्षो । एवमेव मर्वद्यालपृथग्दावा
घनित्ये नित्यसंसिनः । डुःखे उत्पातसंसिनः । पशुषे द्रुग्संसिनः । घनात्मन्याहनासंसिनः ।
१० यद्यपे द्रुपदसंसिनः । यदेदनायो वेदनासंसिनः । यमेतावा संसासंसिनः । यमेस्तारे मेस्ता-
रसंसिनः । यविज्ञाने विज्ञानसंसिनः ॥ पपि तु इतु युनः पापीपन् यस्तो मोत्यसे युतो
मोत्यसे ॥ धारु । नारु^५ त्रिनि नुनमित्योत्येऽ६ पारु । एवमेव पापीपन् धेमिष्ठं मोत्यसे । न

१) नृकुपुर्सुरुडेत्यन्तीः इकेदाशः

२) Représenté par नृकुपुर्सुरुडे

३) Ms. suyūma d°. — नृकुपुर्सुरुडेत्यन्तीः इकेदाशः — Mahabhrat
= mīthē-ma = jumpan (Chandra Dās, d'après un lexique) — Les Suyūmas
sont une classe de dieux (P. W., Mahābhārata et Vyut) qui, d'après Chandra Dās,
sont délivrés (brah) d'adversaires (Mahab-ya). — Le devaputra Suyūma apparaît
fréquemment dans le Lalita; cp. JBL 1, 63.

४) Ms. yate lato mokkare kuto molkare येत्यस्त्रुद्युक्तं यद्याप्य युन्तु
यन्त्रुद्युक्तं = yate molkyare kuto molkyare

५) jāne manque dans le tableau

६) Ms. molkye, molkye.

७) Ms. ye 'ye te mukhante.

ते कुतश्चिद्गोदयते । यन्यत्र यासावसदूतसंशा तां परिघानति तां परिश्लाप विमुक्ता
श् [90 a] त्यव्यते ॥

धृत एवागमादसर्वादिपर्याप्तकल्पनामात्रतात्त्वबन्धनविद्वेदो विमोक्षो निर्बाणमित्यु-
च्छेऽस्मीप्रोपलभ्यत्यनुज्ञातानिर्वापणवत्तदग्निलैसलिलैरिति ॥

॥ इत्याचार्यवन्दकीर्तिपादोपरचिताणां प्राप्नुपद्युषां पद्यमवत्वृत्तौ वन्धमोक्षपरीक्षा ५
नाम दोउशनं प्रकाशणं ॥

1) Le tibétain a simplement "... མེ བ୍ୟୁତ୍ୟ སୁଦ୍ଧାରୀ དଶ୍ଵାଷୀ དଶ୍ଵାଷୀ དଶ୍ଵାଷୀ" ||

XVII.

कर्मफलपरीका नाम सतदृशमं प्रकरणं

यत्राक् । विद्यत एव संज्ञाः कर्मफलसंबन्धाद्यपत्तात् ॥

यदीहु संतानाविष्टेकमेष्ट जन्ममर्यापरोपैया हेतुपलभावप्रवृत्त्या [Tib. 116b]
५ मंकाराणाभात्मनो वा संसर्णे स्यात् । स्यातयनो कर्मफलसंबन्धः । यदीयिष्ठि संतान-
रभावे तूष्टयनस्त्रियाशित्वाच्चित्तस्य कर्मज्ञिपकाले च विपाकास्थासदावात् कर्मफल-
संबन्धाद्य एव स्यात् । संसारसदावे तु सतीहु कृतस्य कर्मणो जन्मात्मेग्यि विपाकक-

1) *Maraṇaparasparyor hetu*^o. इक्ष्यः गुड्हैः दृष्ट्युर्त्तिष्ठुः वज्राद्य-
देव्युर्त्तिष्ठुः तु... ..

2) *Mss. "saṁbandha yathā pañcītah, " etc. इः शुभं शुभं यदैः वर्ष्यद्यः लेद-
दुर्दैः = yathātarṇīta^o.*

3) *Mss. karmāksayakāle ripākah syāt sadbhārāt. विष्ट द्रष्ट्युर्यदैः तु शुभं*
दृष्ट्युर्यदृष्ट्युर्य वेद्यविष्टुर्य । — *Lākṣeṇa* du vœu du Bodhisattva (voir
ci-dessous fol. 106a init.) produit ses fruits *kulaśakra bhramapākṣepanyāyena*
(Bodhic. p. IX. 26). — On peut entendre le composé *karmākṣepa* comme *kar-*
māka *ākṣepa*; c'est le fruit qui est projeté: *ākṣipya*; cependant *naralesu kula-*
lasya karmāṇas trīḍhāsyairākṣepo na caturecidhāsyā dr̄ḍhādharmaedanīyam
sthāpayitātra narakē īptaripākābhārāt = Il y a, dans les easers, projection
de trois espèces de bon *karman*, mais non de la quatrième (acte dont le fruit
marit dans la même existence) (Abhidh. k. v. Soc. As., 504b) — *ākṣepa* est glossé
par *āradha* (Ms. *āradha*): *karmākṣepataçād, yathoktam karmācedhaçād tāni tāni*
gatim narakādikām gacchanti jeālūyamanayogenā (Ibid. 236b 9) — Sur les divers
phalas voir ci-dessous ad XVII. 33.

4) इः द्रष्ट्युर्यदृष्ट्युर्यः

लसंबन्धात्वर्मणां कलसंबन्धो न विरोधितो भवति । तस्मादियत एव संसारः कर्म-
लसंबन्धाप्यवादिति ॥

कानि पूनस्तानि कर्माणि किं वा तत्फलमिति । तत्प्रभेदविवरणेऽमध्यते ।

आत्मसंपर्क के चेतः परानुप्राहुकं च पत् ।

मैत्रं स धर्मस्तदीदं फलस्य प्रेतय चेह च ॥१

तत्राकृति^(१) उत्पादितो इकमनोऽस्मिन्नित्यात्मा स्वतन्त्रानुपादयुप^(२) प्रत्ययमानः पुदल घातमेत्युद्यते । चिनो[त्युपचिनो]ति शुभमशुभं कर्म विषयाकादानसामर्थ्यं^(३) निपमयतीति चेतः चिह्नं^(४) मनो विज्ञानमिति तत्स्यैव पर्याप्याः । श्रात्मार्थं संप्रयति विषयेष्वस्यैतत्त्वपत्ति

॥ དྲ୍ଯୁତ୍ତିନ ପେଶାର ମହିମାମାତ୍ର ଦୂରା ଶକ୍ତିର ମହିମାମାତ୍ର ପ୍ରମାଣିତ
ଗାନ୍ଧା କେତେ ଦେଖି ଦେଖି ଶକ୍ତିର ଦୂରା ପେଶାର ମହିମାମାତ୍ର ଅନ୍ୟଦି ଘର୍ଷଣ ॥

2) ନୈତିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ

3) Voir ci-dessus 285, n. 4.

4) ପାର୍ଶ୍ଵୀ ହେତୁ କେନ୍ଦ୍ରସଂବନ୍ଧୀୟ ମୃଦ୍ଦ ଦ୍ଵାରା... Cette étymologie de cette
est indiquée Lanck 52 cittena cīyate Larma, auquel on peut comparer le
cittena lolo niyyati, . . . parkissat (Aṅg N. II, p. 177, Atthas § 211).
— Il y a une différence essentielle entre le karma kṛta et le karma upacita. Ce
dernier seul porte des fruits. Exemple. si on donne de l'or en croyant donner
une pierre, on n'a pas donné de l'or: tadyathā atyākṛtena cittena pāśānam dadā-
mīte suvarṇapindam dadyāt ketanī tan na punar upacitam — C'est en raison
des anugayas que les actes sont moralement qualifiés. karmāṇi . . . anugayavatañū
upacayam gacchant, tipālana-yamyenātra uttiṣṭhante, tipākadānāya nyatibha-
vantiḥ arthah (Abhidh. k. v., Soc. As., 334 b 2, 337 b 9), ou, en d'autres termes,
c'est la pensée seule qui opère l'abhisaṃskāra. (Voir XVII 5)

Je crois que cette doctrine s'écarte de l'orthodoxie du Kathīv. XV. II, où l'on lit : *kammam añño kammupacayo ti?*

5) ଦ୍ଵାରା ପାଇଲା ଦ୍ୱାରା ପାଇଲା — Late nus-pa-la

६) यिन् दद्व कुमायस्मेश्वरः = manas ca vijnanam ca — Comp. Abbrev.

k. v. citée Dh.-s p. 69, Muséou, VI. p. 181.

7) རྒྱତ୍ସନ୍ଦେଶମୁଖ୍ୟାଙ୍କୁ. — Voir ci-dessus p. 24, n. 4 et 290. n.

सागादिक्लेश[१०६]वरेन प्रवृत्ति निवापतीत्यार्थसंयमके । तदेतद्यत्मसंयमके कुशले चेतः प्राणातिपातादिषु प्रवृत्तिविधारके उर्गतिगमनाद्वयतीति धर्म इत्युच्यते ॥

धर्मशब्दोर्धर्म प्रवचने त्रिशा व्यवस्थापितः स्वलतण्डार्णार्थेन कुगतिगमनविधारणार्थेन पाचातिक[Tib. 116 a]संसारगमनविधारणार्थेन ॥ तत्र स्वलतण्डार्णार्थेन सर्वे ६ साक्षवा [घ]नास्त्रवाद्य धर्मा इत्युच्यते^(१) ॥ कुगतिगमनविधारणार्थेन दण्डकुशलादपो धर्मा इत्युच्यते^(२) ।

धर्मधारी सुख द्वेषेगस्मिन्होके परत्र च^(३) ॥

पाशगतिकांसंसारगमनविधारणार्थेन निर्वाणे^(४) धर्म इत्युच्यते । धर्मशरण् गच्छतीत्यत्र ॥
इह तु कुगतिगमनविधारणार्थेनैव धर्मशब्दोर्धर्मप्रिपतः ॥

10 किं पुनर्यत्मसंयमकमेवैकं चेतः धर्म इत्यालु । किं तर्द्दृष्टे परानुपालकं धनेत्रे च

1) = *hemmend, zurückhaltend* (P. W.) = वृत्तिषय.

2) वृद्धिमास्त्रेत्यस्तः.

3) Sur le sens du mot *dharma*, voir Atthas § 92 et suiv., Mme Rhys Davids, *Psychology*, p. XXXIII

4) वृद्धिमास्तः.

5) Atthas. § 94 *attano pana sobhāvan dhārenāti dhammā, dhāriyantī vā pacceyekh.....* — Dans le même sens, *dhriyate tieghati rartate yah sa dharmaḥ*, dans la définition *naiyāyika* discutée par M. Walleser, *Phil. Grundlage* p. 98

6) *Mss. ucyante.*

7) Voir *Dhammadapada* 168—9 et Ms. Dutreuil de Rhins, J. AS. 1898 II, 214, 275. — *dharma* a ici le sens de *puna*, comme Atthas. § 92, *adhammo nivayam nellī dhammo pāpeti suggatān ti*.

8) *Mss. nivānam ucp. — वृद्धिमास्त्रेत्यस्तः त्वेष देष*...

9) *Mss. claram eta ca lam | cetah. — वृत्तिषयुः* = *clāntam?*

10) *त्वेष वृद्धिमास्तः देष वृद्धिमास्तः त्वेष त्वेष देष*... — La 10.
gation exige une lecture: *dharma iti . nety āha, tīm tarhi.*

पद्मो भावपि धर्मः । मैत्रमित्यत्र चक्रदो लुप्तनिर्दिष्टो वेदितव्यः । तत्र परमनुग्रहाती-
ति परानुग्रहात्कं चेतः । चतुः संयज्ञवस्तुप्रवृत्तं^(१) भूपराहित्राणप्रवृत्तं च पद्मो भावपि धर्मः ॥
पित्रेभवपमवित्तं सत्त्वेषु पद्मेतत्स्तमैत्रं चेतः । मैत्रं पद्मेतत्स्तमैत्रेषो मैत्रमेव चां^(२) । पद्मो-
तत्त्वविधं चेतो निर्दिष्टं स धर्मं फृथुद्यते विष्वपद्मधर्मं पोद्यः ॥

पद्मेतत्स्तमैत्रं प्रभेदं चेतत्स्तद्वालं फलस्य । व्राणाधारणं पलामिनिर्वृत्तो गत्कारणं ५
तदेव [Tib. 117 b] बोभमित्युद्यते । समया शाल्यङ्कुरस्य शालिवीजं । पतु साधारणं
तिथादि न तद्वालं कारणमेतत् । यदैतदेवमित्यापोटस्य विवाकस्यामिनिर्वृत्तो त्रिविधं
चेतो भवति वीजं । पुरु[91 a]पकारादपत्तु कारणमेव ॥

कास्मिन्युनः काले वीजस्य फलनिष्पत्तिरेत्याल । प्रेत्य चेषु च । प्रेत्येत्यहृषे
वन्मनि । इहेति देष्ट जन्मनीत्यर्थः ॥ एतचामादिस्तरेण वीहव्यां ॥ १०

एवं तावच्छित्तात्पक्षेषैवं धर्मं व्यवस्थाप्य पुनरपि दिविधं भगवता ।

चेतना चेतयिका च वर्त्मतां परमर्थिणीं ।

1) Le tibétain répète le deuxième pada du sutra, — et porte དྲྡྷླྷྲྷ དྲྷྲྷ (stagabda) au lieu de དྲྡྷླྷྲྷ དྷྲྷ (ca^o)

2) Ksa. भारतः. — भारत्याम.

3) Tib. = mitrād bharam.

4) घद्यु उमधयं देः अतेष्यमेष्यत्रैः घीर्णते । यद्गत्य यजुर्वेण्यगत्येः
शेषाः तनुः घीर्णते देष्यत्रैः उमधयविः शेषाः घीर्णते] = *api ea mitratataica*
mitrātām uttarānugṛihātām yne cīlām tad rea mitratātām यजुर्वेण्यं par erreur
pour यजुर्वेण्य?

5) युर्वेण्युर्वेण्युर्वेण्य. — M. Yat. § 114.3 Kāraṇahetu. — Voir ci-dessous,
ad XVII. 83, la note sur les phalas.

6) इद्येवं तत्त्वं शिर व्याहरणं देः । गेशाम तनुः देः वगनपयदं देः ।
— karmen au pluriel.

परमार्थशब्दादृष्टिः । परमशास्त्रविशेषं परमर्थः । सर्वाकारतया परमार्थम्-
 नात्⁽¹⁾ मात्रकप्रत्येकव्युदेष्यो अप्युत्कृष्टतात्परमर्थः संवृद्धो भगवान् । तेन परमर्थिणा
 चेतना कर्म चेतयित्वा च कर्मेत्युक्तं सूत्रे⁽²⁾ ॥ यद्येतदिविष्य कर्मात्मा
तस्यानेकाविधो भेदः कर्माणाः परिकीर्तिः ॥ २

६ यथै यृत्वा ।

तत्र यद्येतमेत्युक्तं कर्म तन्मानते सृते ।

चेतयित्वा च यस्तूतां ततु कायिकवाचिकां ॥ ३

मनसिभवे मानसं । मनोद्वारैर्गौच निर्भागमनात्मापवाक्प्रवृत्तिगिरपेत्तिवाज [Tib.
 118a] मनोविश्वानसंप्रपूकैव चेतना मानसं कर्मेत्युच्यते । तत्रणन्दे निर्भागे ॥ यतु दि-

1) *darśana* = सुन्दर्षणं

2) द्वृत्याम् कृमाय शमश्वर्त्तु शुगश्चुक्त्यामिष्टु वा

3) Bodhic. p IX. 73, init. (cf. V. 6) et Abhidh. k v. 309b 8 ... cetanā
Larma cetayitvā cetacanāt. — Abhidh. k. v., Ibid., anyathā cetanām aham^(a)
blūlsarabha karma radāmi cetayitvā cety etad virudhyate. — Comparer la citation
 Kathāv. p. 393, 5, reprise dans Atthas. § 250 Līpi pan' etam *Kammam nāma?*
cetanā c'era elacce ca^(b) cetanāsampayullakā dhammā. Itthā *cetanāya Kamma-*
bhāre imāni suttāni cetanā'ham, bhikkhave, Kammam radāmi cetayitvā Kammam
karoti lāyena rācāya manasā. — Nettip. 160 ss.

a) Ms. *cetanām antam.*

b) Édition ta. Je corrige d'après une note que M^{sr} Rhys Davids veut
 bien me communiquer

4) वृश्दृत्यामी श्वेषण् दै त्वम् त्वम् अद्विष्वाम्युभ्याम् ॥

५) द्वृत्याम् वृश्दृत्याम् शेषण्याम् देष्या एशुद्विष्वाम्युभ्याम् ॥
 वृश्दृत्याम् देष्या दै वृश्दृत्याम् दै वृश्दृत्याम् ॥

६) निष्ठावृश्दृत्याम् देष्या एव द्विष्वाम्युभ्याम् — *nisthāgata bodhisattva* (Bodhic. bkh.

I, xvii) = *bodhisattva* parfaitement accompli, parvenu à un terme où l'upāya
 finit = *phalastha*. — *atyantamatha nirvāṇa* (ibid I. ii). — Çikṣā, 261. i niṣṭesṭā-
 hy ete dharmū nisthāpārū nirtānasamāh. — Dh.-i CVIII *paranisṭhātiryā*.

तीर्थं चेतपिक्षा । च कर्मतयुक्ता तत्पुनः वायिकं वाचिकं च वैदितव्यं । एवं चैव च कायका-
म्यां प्रवर्त्तिष्य इत्येवं चित्ता संचित्य पतिक्रपते तद्योतणिता कर्मतयुक्ते ॥ तत्पुनर्दि-
विधं वायिकं वाचिकं च । वायवाचोर्पवद्यातद्वारेण च निष्ठागमनात् ॥ एवं च त्रिविधं
वायिकं वाचिकं मानसं ॥ ॥ एतदपि त्रिविधं कर्म पुनः पुनर्भिर्द्यग्मानं तत्त्वविधं संवापत
इत्येवं तत्य कर्मणो भगवता वल्लभकारो भेदोऽन्यविर्यितः । यत्वं वाचा ।

वाग्विष्णवन्दोऽविद्यतयो पाशा विश्वासीं संशिताः ।

यदिग्नात्प एवान्या: स्मृता विग्रहप्रस्त्रया ॥ ४

परिभोगान्वयं पण्डितपण्डयं च तथाविद्यं ।

⁴⁴ चितना चे[११६]ति समिते धर्मः कर्माङ्गाः स्मृताः ॥ ५

तत्र व्यक्तवर्णाद्यार्पणं वाक् । विष्वन्तुः शरोत्त्वेष्टा ॥ तत्र वशलामवशला वा 10

1) Mrs. *elao ea.* དྲୋନ୍ ཀ

2) Miss minasami cū'la tad ayn, cū'la etad ap.

3) དྲྡྷ་ དྲྣ ཡଶ୍ଵର དྲྡྷ ମୀ ଶୁଦ୍ଧିତାରେ | କୁମାରୀଯାଶ୍ଵରମୀନ ଦୀଖାପୁର ଶହି |

ଶୁଣ୍ୟନେ କୁମାରୀଶ୍ଵରମୀଳ୍ୟ । ଯତ୍କଣ୍ଠା ଶୁଦ୍ଧ କେ ଯଦିର ପରି ॥

5) མྒྱུར་ རྗྗྱྙྤྱྲୟ ད୍ୱାରା - Cp. Mde Rhys Davids, Psychology, 103, n. 1 - ຕාච = ຕාච්චාච්චා.

7) शार्टी या.

6) *Mss. nispanda, nispanda, nisyanda*. — 奈譯 = *prakamp*, *isudd*, *cal*, *ñkamp*, *savibram*, *tras*. — Il faut lire *nispanda*, qui est garanti par *kñyarpñandana* (*Attibas.* § 645, et trad. p. 192, n. 3); peut-être *nipyanda*. — La confusion est fréquente entre *syanda*, p. ex. *nisyandaphala* (= 奈譯蘋果).

परमायदेशनादिः । परमश्चात्तावृयिष्यति परमर्थः । सर्वाकारातपा परमायगम्
नात्^(१) मावकप्रत्येकव्युद्धेभ्यो अप्युत्कृष्टवात्परमर्थः संवुद्धो भगवान् । तेन परमर्थिणा
चेतना कर्म चेतयिता च कर्मत्युक्तं सूत्रे^(२) पञ्चैतहिविपं कर्मातोः

तस्यसिकाविधो भेदः कर्मणः परीकार्तितः॥ २

६ गत्वा वृत्ता ।

तत्र यज्ञेतनेत्युक्तं कर्म तन्मानसे स्तुते ।

चेतयिता च यतूत्ता ततु कायिवायाविका^(३) ॥ ३

मनसिभवे मानसे । मनोद्वाहेणीय मिष्ठागपनात्कामयाक्षप्रवृत्तिगृह्मेत्वाच् [Tib.
118 a] मनोविद्वान्संप्रयुक्तैः चेतना मानसे कर्मत्युव्यने । तत्रवद्वे निर्धारणे ॥ पतु दि-

1) *darsana* = सुगमः शुक्लापः.

2) द्वार्गावाच् द्वन्द्वशमशठद्वन्द्वं शुगमशुक्लमनेष्विद् च।

3) Bodhic. p. IX, 73, init. (cf. V, 6) et Abbildh. k. v. 309 b 8 ... *cetanā* *Larma* *cetayitvā* *cetacanāt*. — Abbildh. k. v., Ibid., *anyathā* *cetanāt* *aham* (१) *bhūlakṣaṇa* *Larma* *tadāmī* *cetayitvā* *city* *etad* *vīrudhyate*. — Comparez la citation Kathāv. p. 333, 5, reprise dans Atthas. § 250 *tim pan'* *etam lammam nāmu?* *cetanā* *etra* *ekacce* *ca*^(२) *cetanāvappayuitalik* *dharmāt*, *talha* *cetanāya* *lamma-*
bhūre *timāni* *tuttāni*: *cetanā* *tim*, *bhūlakṣe*, *lammav* *tadāmī* *cetayitvā* *lammam*
kareti *lāyena* *rācāya* *manasā*. — Ne tip. 100, 18.

a) *Na* *cetanāt* *antara*.

b) Édition ea. Je corrige d'après une note que Mme Rhys Davids sent bien me communiquer.

4) पश्चद्वन्द्वावी शुश्रावा दी । द्वन्द्वम् द्वन्द्वशुश्रावाप्यगम॥

५) द्वन्द्वं पश्च गद्य येवायां देवा । गम्भुद्वयां देवौ षिद्विद् द्वन्द्वा ।
येवायां देवौ देवा देवौ गम्भुद्वयां । देवौ पश्च द्वन्द्वावीद् द्वन्द्वा॥

६) मध्यद्वन्द्वयम् द्वन्द्वश्चेष्विद् — *nidhāgata bodhisattva* (Bodhic. Bh.

I, xvii) = *bodhisattva* parfaitement accompli, parvenu à un terme où l'*upāya* fait = *phalastha* — *nyāyanānīgha* *nirvāna* (ibid. I, ii) — *Cikṣā* ss. 251, 1 nūcēpā
ky *ete* *dharmāt* *nidhāpātrā* *nirvānasamāh*. — Dh.-s. CVIII, paramethānīya.

तोर्वे चोपेत्वा च वर्णत्युता तत्पुनः कापिको वाचिको च वेदितव्यं । एवं चैत्रं च कापया-
म्या प्रधार्तिश्च इत्येवं नेत्रसा संचित्य पस्तिग्राप्ते तथेताणिता वर्णत्युत्यते ॥ तत्पुनर्द्वं-
विष्य कापिको वाचिको च । कापयाघोरिवासात्प्रदूरेण च निष्प्रगमनात् ॥ एवं च त्रिविध
वाचिको वाचिको मानसं चैव । एतद्युपि त्रिविधं कार्म पुनः पुनर्भिर्यवानं सप्तविधं संग्राप्त
स्त्रेय तत्य वर्णाणो गमवता वडुप्रकाराः भेदश्चायागितः । कृत्वं कल्या ।

५

वाचिवध्यन्देवग्वितयो पात्याविहारीसंचिताः ।

शविवासस्य एवान्याः स्मृता वित्सपत्त्वा ॥ ४ ॥^(३)

परिगोगान्वयं पुण्यमपुण्यं च तत्त्वाविधे ।

पेतना चेऽ[१६]ति सत्त्वे धर्मः कर्मज्ञानाः स्मृताः ॥ ५ ॥^(४)

तत्र व्यक्तवर्णाद्यादृपां वाक् । विष्वन्दृः शरोरुचेष्टा ॥ तत्र वुशलाम्युशला वा १०

१) MSS. etc. etc. द्वैष्वन्दृ

२) MSS. mānasāpi एवत्रा तद् aya, एत्रा एतद् aya.

३) एवं एवं वक्तुं एवं अस्त्रैष्वन्दृविधे इवास्त्रैष्वन्दृमेव देवता एवं ।
अस्त्रैष्वन्दृविधे इवास्त्रैष्वन्दृविधे य एवं एवं उद्दृष्टे देवतैः वर्णन् ॥

४) विष्वन्दृः शुद्धात्मकात्मकः एवं विष्वन्दृविधे एवं । पर्वत्यात्मकः मात्मिणः कुपित्वे-
विधुः विमयय एवं द्वैष्वन्दृक्त्वा द्वैष्वन्दृविधे एवं विष्वन्दृविधे ॥

५) द्वैष्वन्दृ विष्वन्दृविधे एवं विष्वन्दृविधे — Cp. Mme Rhys Davids, Psychology,
192, n. 1. — वैष्व = वैष्वविधेष्टा.

७) विष्वन्दृम्.

६) MSS. vīṣpanda, vīspanda, nīsyanda — वैष्वन्दृ = prahompi, hūbhi, evi,
प्रहाम्पि, saybhām, त्र्यस् — Il faut lire vīspanda, qui est garanti par Māyāvīp.
प्रहाम्पाना (Aitħas. § 615, et trad. p. 192, n 8); peut-être nīsyanda. — La
confusion est fréquente entre vīyanda, p ex nīsyandapihala (= वैष्वम्पुण्डः).

वाक् सर्वेव विरुद्धयिर्तिलक्षणां¹⁾ विद्यासिसमुत्त्वापिक्ता सामान्येन धारिति गृह्णते । एव
बुशलो ग्रुशलो वा विरुद्धयिर्तिलक्षणां²⁾ विद्यासिसमुत्त्वापको विष्पन्दः सामान्येन
गृह्णते ।

यथा चित्तद्विद्यासिर्द्वयमेद् एवमविद्यासिरपि । यविरुद्धतिलक्षणा यविद्यासिरो विरुति-
6 [Tib. 117b]लक्षणाश्वेति कृत्वा । तत्राविरुद्धतिलक्षणा यविद्यासिरः । तद्यथा । यद्यप्रभृति
मपा प्राणिन् रूपा चौर्यं कृत्वा ग्रोधिका परिकल्पयितव्येति पापकर्माभ्युपगमत्वान्तर-
भृति तद्वारिणोप्युपशक्तिर्भ्युपगमकृत्वाः सततस्तिमितमविद्यासिरः समुपद्यायते ।
केवर्त्तिर्णीनां च शास्त्रादिपृष्ठिकर्मकालात्प्रभृति तद्कारिणामपि पा यविद्यासिरपत्रापत्ते ।
ता एता यविरुद्धतिलक्षणा यविद्यासिरपत्र्युद्यते ॥ पथा धैतास्तथान्या विरुद्धतिलक्षणाः कुश-
10 लस्त्वगावा यविद्यासिरः । तद्यथा । यद्यप्रभृति प्राणातिपत्तादिभ्यः प्रतिविमापोति³⁾
काप्यवाग्यविद्यासिरिसपासिकालंत्वात्प्रभृति तड्डत्वाकालं प्रमताद्यवस्थस्यापियाः कुश-
लोपयैपत्वगावा यविद्यासिरपत्रापत्ते । ता एता यविरुद्धतिलक्षणा यविद्यासिरपत्र्युद्यते ॥

ci-dessous XVII. 33 = pāli *nissanda*), *pūññābhīsanda* et Çikṣīs 180.2 (चिक्षी
de चिक्षी), et *spanda*, p. ex. *nispñhalaspandararjana*, Çikṣīs. 116.2—117.13,
Bodhic. p. V. 54. — Les lectures de ces deux textes sont mauvaises.

1) MSS. °lakṣaṇāḥ ci°, aci°. རྒྱମྔྱୟଦ୍ୱେଷ୍ଟିଣ୍ୱେଦ୍ୱାମ୍ ପୈଦୁଷନ୍ତି ଶ୍ଵର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦ୍ଵଦ୍ବୀ ମୈ
ଶ୍ଵର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟନ୍ତି ମଳ୍ଲେଶ୍ଵର୍ତ୍ତନ୍ତି ଶୁଦ୍ଧବ୍ସନ୍ତିଶ୍ଵର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟନ୍ତି, ce qui donne *arijñapti*.

2) MSS. °laksano tijñapti°. La phrase tibétaine est parallèle à celle qui précède, soit °laksano tijñapti°. Mais on a ci-dessous l. 4 *yathā tijñapti*.....

3) MSS. *yathā caitat*°, *caitat*° ଦ୍ଵଦ୍ବୀ ରୂପ୍ୟଦ୍ୱେଷ୍ଟିଣ୍ୱେଦ୍ୱାମ୍ ଦ୍ଵଦ୍ବୀ ଦ୍ଵଦ୍ବୀ

4) ହିନ୍ଦୀ ଶ୍ଵର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ଵର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟମିଳିକାନ୍ତିଯଦ୍—M. Vyut. § 245.63a.—*satalam* = *abbikṣnam*,
samitam = *mritantaram* (A. k. v. 274 b 5).

5) Cetto tijñapti (*Karmarācana*) constitue le *maula Karmapatha* (Abhidh.
k. v., fol 312a 3).

6) ଦ୍ଵଦ୍ବୀଦ୍ଵଦ୍ବୀଷ୍ଟନ୍ତି; ci-dessous p. 310.2 ଦ୍ଵଦ୍ବୀଦ୍ଵଦ୍ବୀଷ୍ଟ.

एता दृष्टिकोणास्थाया यथि सत्यो विज्ञप्तिवर्त्परात् विद्याप्यतोत्यविद्यतपः ॥
तथा परिभोगान्वये पुण्यं कुशलमित्यर्थः । परिभोगेनान्वयो वस्त्रेति परिभोगा-

१) एतुप्राप्तं द्वन् शुद्धेऽप्यादिकं दीक्षां दुःखं ॥

2) Bien qu'étant rūpa et kriyā, elles n'instruisent pas les autres comme sont les vijñaptis. — Voir Abhidh. k. v., fol. 833a 6 kusalāḥ skandhā iti pañca-skandhāḥ. kāya-rūpijñaptis tadañjñaptir apि ca rūpaskendho drastasyaḥ. — La kāya-ruci-tiññatti est rūpam bāhiram cittasamutthānam, cittasahabha (Dh-sūt 764, 767, 770). — Voir XXVI. 8 et Mūśon, VI. p. 188.

3) M. Vynt. 101, si rūpijñapti, रूपज्ञप्ति. Definition et opinions orthodoxes, Atthas. § 645-6, Dh.-sūt § 636-7: abduly and verbal intimation, wrong and rights, Mil. p. 229 et suiv. — Définition hérétique, Kathāv. X. 10. kāyatāññatti kāyakammam tacitāññatti vacīdhammam. — La tiññatti n'est pas sīla, ni l'arūpāññatti dussīlyā; car la moralité consiste dans la tirāti et n'est pas un rūpadhamma. — Abhidh. k. v., fol. 810a 9. Le samādānaçila (pratimokṣasamvara) est tijñaptiyadhiña (tad hi parasmād ādiyate); le dharmañcila (dhyānāññatavasamvara), au contraire, na tijñaptiyadhiña (cittamātrādhinātrāt). Ibid. 809a 3 (sur la définition du mauna) acālīṣam kāyakarmāññapissabhaṇam kāyamānumānam evam cūnmaunam. atha kasmīd arññaptir api. rūpijñaptieś sārurūptocenāññasute 'sambhārāt.

4) Sur le paribhoga, voir surtout Qīkṣās, Kārikās 5, 6. — Les notions du paribhogānneya (ou °maya) punya est orthodoxe, étant explicitement définie Ang. N. II p. 54 (IV. 51): « Si on donne à un moine un vêtement, un vase à amboës etc., et que le moine, employant (paribhūjanātā) ces objets, se fixe dans la concentration de la pensée, on obtient mérite, etc » (*) (cp. III. p. 61). — Mais il semble que ce sūtra soit inconciliable avec quelques-unes des tendances de la dogmatique, et cela résulte de la discussion Kathāv. VII. 5. Le mérite qui provient de la jouissance d'autrui ne saurait être indépendant de la pensée (cittātpayutta) de celui qui est censé mériter; il suppose l'intention, le puṇḍhāna; et si l'objet donné reste inemployé, étant brûlé, dérobé, etc., le donateur (dāyaka) en est-il moins méritant? — Le mérite ne peut venir d'autrui, comme il est dit Bodhic. p. IX. 39 na hi punyam parānugrahaḥ; il vient de la pensée (vacītād bhāte) punyam), notamment de la satisfaction qu'on éprouve en pensant. Un moine si distingué se sert de mon cœurs (anumodana, Kathāv. VII. 5).

L'Abhidh. k. v. et la Bodhic. p. traitent cette question à peu près dans les mêmes termes, au sujet d'un point particulièrement intéressant. Quel est le mérite du culte rendu au Bouddha? devīdham hi punyam, tyāgānrayam ca, tyāgād eva yad utpadyate, paribhogānrayam ca, devalharmaparibhogād yad utpadyate (B. c p.). — scilicet pratigrāhatari yuktum tyāgānrayam punyam. tatra hi pratyonugraheya grahitā yujyata iti. maityrādīcād agrhnātītī maityrādīcād maityrādīcād (†). agrhnātītī, scilicet pratigrāhakē, punyam bhavati. asaly api parānugrahaḥ kugalamātādibhādhanāt. tathā eyalite lpi guravati tathāgatādau tad-

न्वयं परिगोगः परित्यजास्य वस्तुनः संघादिगिरुकोगः । पञ्चयोऽनुगमो दायकसंवासनः
कुशलोपचय [Tib. 118a] इत्यर्थः ॥ यद्युपेष्ठं च तवाविधं परिगोगमेगान्वयमित्यर्थः ।
तद्यथा देवकुलादिप्रतिष्ठापने पत्र सहा रूप्यते । यदा यदा हि तत्कालौ प्राणिनो
रूप्यते तथा तथा तदेवकुलाल्पुण्डिगात्तकर्त्ता संताने परिभेणान्वयनयुण्णमयि वापत
६ इत्येवमयुपेष्ठं च तवाविधं भवति ॥

bhaktiklāmī caitye dānam punyam bhavati — Objection: *dānamūnalriyā tarhi
tyarthā prāpnoliti . yadi etacittād era punyam bhavet cittenaiva dānamānāo
anuśtehyau, tata era punyaprāpteh, na talkarmasamutthāpikāyā bhakteh.* — Ilépouse: *pralaystataratrāt, nastad etiam. Larmāt, yasmād dānamānau cittamā-
trena cintayato yā bhaktis tata iyam dānamānau kurtalo bhaktih pralaystatarū*
La raison en est évidente: on tue bien plus son ennemi en le tuant en effet qu'en
disant: «Je tue mon ennemi». (A. k. v. 334b).

(a) *yassa bhikkhave bhikkhu cīaram paribhūjāmāno appamānāpi ecto-
sumādhīm upasampajja cīharati appamāṇo tassa puññābhīsando kusalābhi-
sando.....* Il n'est pas sans intérêt de constater comment ce texte a été
mis à contribution par les rédacteurs du Ratnarakṣas. (ap. Cīksās. 138 e)
*tatra Kūcīyapa yo bhikkur dāyakasya dānapate antikāc cītarapindapālān
paribhūjāframānām cītahsamādhīm somāpadye pratimāpas tasya dāy-
akasya dānapateh punyakṛtyācīpākāḥ pratikānkātacyāk ... na tv eto tasya
punyantasyandnsya lapeit ksayā iti* — Voir Abhidh. k. v. 277b 5 *yat tarhi
sūtram eti cītarah, apramāṇam cītahsamādhīm iti.*

(b) Le mérite de la maîtrī ne dépend pas de l'aceeillant fait au bienveillant.

1) Sur les dons faits au Samgha, leurs mérites, voir la théorie des *anpa-
diklapunyakṛityāvastus*, dans Minayeff, Recherches, 169 et suiv.; Cīksās
138, Morris, J. P. T S. 1885, p. 38; Abhidh. k. v. 277b — Les anciennes
écoles ne sont pas d'accord sur le mérite des dons faits au Bouddha et au Samgha,
voir Vasumitra et Bhavya. —

2) *Ms .. yathā hi talkirtiā prānino .., talkirtiśo....* — Le tibétain n'a
rien qui corresponde à *kṛiti*, gloire, renom, mais il repète le mot *deekula*
དྲୟକୁଳ ད୍ୱାରାଦ୍ଵାରା ༄ ར୍ୱାଣାଲ୍ୱାଣା ༄ ར୍ୱାଣାଲ୍ୱାଣା — On pense à la
glose très douteuse de Hem, *kṛiti* = *prāsāda* (Mod = *prasāda*), mais *prāsāda*
correspond à peine à *deekula*. — Fait-on dans les temples des sacrifices à la
gloire du donateur?

3) = *cittasamāne*, dans le moi. — Comp. Abhidh. k. v., fol. 277b 8 —
Voir ci-dessus 281, n° 1 (2)

चित्ताभिसंस्कारेभनस्वार्थलताणा चेतेना चेति ॥

सेतिपैषौत्तमसविधं कर्म भवति । कुशलाकुशला वाक् । कुशलाकुशलो विष्वन्दः ।
कुशलमविश्वसिलताणे । स्वकुशलमविश्वसिलताणे । परिभोगान्वयं पुण्यं । परिभोगान्वयम-
पुण्यं । चेतना चेति ॥

एते च सप्त धर्माः कर्माङ्गनाः कर्मविनाभिव्यक्ताः कर्मलताणाः स्मृताः ॥

घन्त्रिके परिचोदयन्ति ॥ पदेतत्कर्म घञ्जविधमुक्तं तत्किमाविपाककालाद्वतिष्ठते
ज्ञ न तिष्ठत्युत्पत्त्यनन्तरविनाशितात् । पदे ताधत् ।

तिष्ठत्याविपाककालाचेत्कर्म तवित्यतामित्यात् ।

निरुद्धं चेत्विरुद्धं सत्त्विं फलं बनयिष्यति⁽²⁾ ॥ ६

यग्नुत्पत्तं सत्कर्माविपाककाले स्वद्विषेणावतिष्ठत इति परिकल्पयते तदिष्टतं वा- 10
लगमय नित्यतापद्धते विनाशरहितवात् । पश्चाद्विनाशसङ्गावान् नित्यवमिति चेत्तै-
तदेव [Tib. 118 b] । पूर्वं विनाशरहितस्याकाशाद्वित्पश्चाद्धिविनाशेन संबन्धाभावात् ।
विनाशरहितस्य चासंस्कृतवप्रसङ्गादसंस्कृतानां च विपाकार्द्धनादविपाकत्वेन सदैवा-
[य]स्यानामित्यताभ्युपगम एव कर्मणामुपयमते । ह्येवं ताववित्यते हेषः ॥ यद्योत्या-
दानन्तरविनाशित्वा [92 b] मेव कर्मणामिवप्यभ्युपेतं । नव्येवं सति ।

निरुद्धं चेत्विरुद्धं सत्त्विं फलं बनयिष्यति ।

धारीभूतं सत्कर्माविष्यमानस्वभाववाच्चेत् फलं बनयिष्यतीत्यभिप्राप्तः ॥

1) फिन्दूर्गु' व्यष्टिर्गु' मक्कूर्गु'र्गु' शेम्शा' मर्दू'मर्दू'स्त्रू'य' शेम्श'य'.

— Voir ci-dessus p. 137, n. 4, 296 n. 4 et 303, n. 4.

2) ग्रन्थं शैदू'यति' त्रुष्ट' यम्नु' ग्रन्थाक् व्यष्ट' दे' हन्त्यद्वश्च
न्यथां व्यनुष्ट' व्यनुष्ट' व्यनुष्ट' व्यनुष्ट' व्यनुष्ट' व्यनुष्ट' ॥

तत्रैके निकापीत्तरोणः परिल्लरं वर्णपति । उत्पत्त्वनस्त्रविनागित्वात्संस्कारा-
यामनित्यतदेयस्तावद्स्माकं नोपपत्ते । पश्चात्युक्तं ।

निरुद्धं चेनिरुद्धं सतिकं फलं भ्रमणिश्यतीति ।

घत्रापि परिल्लरं ब्रूमः ।

५ पोऽङ्गुरप्रभृतिर्वीत्तात्संतानो भिप्रवर्तते ।

ततः एलमते वीत्तात्स च भाभिप्रवर्तते ॥^३ ७

इह वीत्तं लग्निग्रामपि सत्त्वव्यातीभाविफलविशेषनिव्यत्तिसामर्थ्यविशेषयुक्तस्यैव
संतानस्याङ्गुरवाणिडनालपच्चाच्छाभिधानस्य केतुभावमयुपगम्य निरुद्धते । गद्यापङ्गुर-
प्रभृतिर्वीत्तात्संतानः प्रवर्तते । तस्मात्क्लिमेण सङ्क्षिप्तिकारणावैकल्ये सति स्वल्पादिपि
१० केतुर्विषुलपलप्रचय उपजापते ॥ सत्त्व [Tib. 119a] वीत्तादिना वीत्तात्स वाङ्गुरादिसंतानो
नाभिप्रवर्तते । तदेवं तद्वावे भावितेन तद्वावे चाभावितेन वीत्तेकेतुवायमङ्गुरादिसंता-
नस्य फलस्योपर्यदिर्शितं भवति । तदेवं ।

1) श्रेया नवदृग्गं प्रिठ्णा । — Voir ci-dessus 76, n. 1 et 274, n. 3.

2) एव । — Mrs. Kramam, voir ci-dessous 313 n. 6.

3) सुनुव्वर्णेषां शुद्धं यद् द्वै विद्याव्यादे मर्त्यायस्त्वुद्दा देवया
दश्यु श्वेद् द्वै वेद्यद् द्वै यद् दश्यु द्वै गुणूद् ॥ — Cette comparaison
du *samtāna* végétal et du *citasamtāna* (*triśisamtānasañdharmya*) nous est connue
par plusieurs textes, voyez Sarvadarçanas, note 186 (Muséon, N. S. III p. 46)
et Abhidh. k. v., cité dans J. A. s. 1893, II, p. 299. Guṇamati et Vasumitra
(*Vaibhāṣikas*) rejettent ces explications. — La succession *ālūra*, *lūṇḍa* etc.,
est classique dans l'exposé du *bāhya pratītyasamutpāda* (*Gālistambas*).

4) Le grand fruit d'une petite cause; c'est un des caractères (*ālūro*) du
pratītyasamutpāda (*Gālistambas*). Comp Sam. VII. 230 ss *ajyakālāya* *ji-*
kārānām *ripulaphalapāñcālākārānena*....; *wāme doctrine* dans Bodhisatt-
vabhiṣṭi I. xvii.

5) ou *ādarçitam*. — *samtāna* = *phala* शुद्धविद्या दश्यु ।

बीजाच्च यस्मात्संतानः संतानाच्च पलोद्दवः ।
बीजपूर्वं पालं तस्माद्वोच्छ्रितं नामि शाश्वतं ॥८

यदीहु बीजमप्रसूणाङ्गरादेसंतानं ज्ञाताङ्गापादेविरोधिप्रत्यपानिध्याच्चिरुद्येत् ।
तदा तत्र कार्यसंतानप्रवृत्त्यदर्थनात्स्याङ्गच्छेददर्शनं । पदि च बीजं न निरुद्येताङ्गरादिसं-
तानाश्च प्रवर्तते तदा बीजस्यानिरोधाभ्युगणमाव्यायतदर्थने स्यात् । न चैतदेवमित्यतो ५
नास्ति बीजस्य शाश्वतोच्छ्रितप्रसङ्गः ॥ यथा च बीजे एवं क्रमो अनुवर्णित एवं
यस्तस्माच्चित्संतानशेत्सो ऽग्निप्रवर्तते ।

ततः [93a] पालमृते चित्तात्स च नाभिप्रवर्तते ॥९

तस्मात्क्षुशलाकुशलप्रेतनाविशेषसंप्रयुक्ताच्चित्ताश्चित्तसंतानस्तद्देतुकः प्रवर्तते ।
तस्मात्क्षुशलाकुशलचेत्सापरिग्रहिविताच्चित्तसंतानात्सहकारिकारणसंनिधानाधैकल्पे स- 10
तोष्टमनिष्टं पलमुपशापते मुगतिङ्गतिषु । श्वेते तु तच्चित्ताच्चित्तमन्तरेण स च नाभिप्र-
वर्तते । तदेवं ।

1) गृद्धैर्दृष्टे शर्मेष्वाप्त्वा कुरु द्वा । कुरु अप्त्वा द्वृष्ट्वा गृद्धैर्दृष्ट्वा गृद्धैर्दृष्ट्वा ।
शर्मेष्वा द्वृष्ट्वा गृद्धैर्दृष्ट्वा गृद्धैर्दृष्ट्वा । द्वृष्ट्वा गृद्धैर्दृष्ट्वा गृद्धैर्दृष्ट्वा । — XVII Abra-
bu snon

2) Ms. *javālamgārādīvirodhah pātayayasānnidhyanī*.

3) Ms. *°uechedarçanapradā*.

4) शेमस्तु तु द्वृष्ट्वा गृद्धैर्दृष्ट्वा । शेमस्तु तु द्वृष्ट्वा गृद्धैर्दृष्ट्वा ।
द्वृष्ट्वा गृद्धैर्दृष्ट्वा शेमस्तु तु द्वृष्ट्वा । गृद्धैर्दृष्ट्वा द्वृष्ट्वा गृद्धैर्दृष्ट्वा ॥

5) Ms. *mat tasyā cittasamitiāṇag...*

6) akūcala manque dans le tibétain

7) Ms. *°cetanāya ribhātita cittasamitiāṇat — घृद्धैर्दृष्ट्वा गृद्धैर्दृष्ट्वा* — Fou-
caux (d'après M. Vyat) *bsgos-pa* = *paribhārta*. — *bsgos-pa* a le même sens.
— *bsgos-pa* (to stain, to anoint, to infect with disease) ne se prend, d'après Jäschke, que dans un mauvais sens; mais to anoint donne *rāśīta* (Foucaux), un des termes consacrés pour indiquer que la série intellectuelle est «parfumée», imprégnée par les *samskāras*. (Voir Sarvadarś. traduction dans Muséon, N. S. II. p. 102, note 118)

चित्ताद्य परमात्मसंतानः संनानाद्य फलोद्देवः ।

कर्मपूर्वं फलं तस्माद्विच्छ्रवं नापि शास्त्रं ॥ १०

यदा [Tib. 119 b] लुच्छ्रमवित्तमिति तदेतुकलपार्थपर्याविच्छ्रवकनवर्तिनो भास्ति^(१)। द्वितीयसंतानस्य लेतुभावमनुभगम्य कुशलं चित्तं निरुद्येत् । तदेविच्छ्रवं तत्कर्म स्यात् । ५ अथाव्यनामतसंतानस्य लेतुभावमनुभगम्य स्वद्वपादप्रध्युतं स्यात् । स्यात्तदनो वर्गं शास्त्रं । न चैतेवमिति । तस्मात्काणिकवर्माभ्युपासेष्वि तास्त्युद्देश्यात्तदर्थानव्यप्रसङ्गं श्रुति ॥

तत्र यदोदितकर्मभेदव्याख्याने दश कुशलाः कर्मपदा व्याप्त्याताः । ते च

धर्मस्य साधनोपायाः शुल्काः कर्मपदा दश ।

फलं कानगुणाः पंच धर्मस्य प्रेत्य चेह च ॥ ११

१० त एते दश कुशलाः कर्मपदा धर्मस्य माधनोपाया नियतिलुभूता इत्यर्थः ॥ कः पुरुषो कुशलकर्मपदव्याप्तिरिक्तो धर्मो नाम पस्थिते^(२) साधनोपायत्रेन व्यवस्थाप्यस्ते । उच्यते । चित्तविद्येष एव कश्चिहर्मगवेत्तोताः ।

यात्मसंयमको चित्तः परातुमारुण्यं च पत् ।

मैत्र स धर्म

१) गृन्त्युद्देश्यव्याप्त्य लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम
व्याप्त्य लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम ॥

२) Comparer Sum VII p. 226. 11 idem: cattamānollkhandhasantāna āparam
lhandhasantānam mayham n'althī.

३) MSS. bhāratina citta°. — d'un futur cittañavatāna

४) ucchinna लुच्छ्रम लुच्छ्रम.

५) लुच्छ्रमविदे लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम
क्षेत्राणि लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम लुच्छ्रम ॥

६) MSS. yasyaiha.

इत्यनेन । यथा वा परिनिष्ठितदृष्ट्वा एते दश कुशलाः कर्मयथा धर्मशब्दवा [93 b] च्या भवति । क्रियमाणाद्वपास्तु कुशलकर्मयवशब्दवाच्या भवति । तदस्योऽतालक्षणस्य एते दश कुशलाः कर्मयथा निष्पत्ती क्षुद्रवेन व्यवस्थाप्यते ॥ कथं पुनरेत्र प्रकारते वर्तमिभागे दश कुशलाः कर्मयथा इति । [Tib. 120 a] उच्यते ।

वाग्निवग्न्ये ऽविरूपो पाण्डाविदामिसंसिता

इत्यादिना वाग्निकास्त्रयः कर्मयथा वाचिकाश्वताहो व्याख्याताः । चेतना चेत्यनेनागेद्या-
व्यापादासम्यदद्याख्यास्त्रयो मानसा व्याख्याताः । इत्येवं इत्यापि कुशलाः कर्मयथा अत्र
व्याख्याताः ।

ते च प्रोदितस्य धर्मस्य निष्पत्तिक्षेत्रे भवति ॥ यस्य च धर्मस्य द्वयशब्दगन्ध-
रसस्त्रष्टव्यलक्षणाः पद्य वामगुणाः प्रेत्य चादृष्टं परलोकः इत्यर्थः । इहैततीक्ष्णोऽपि इत्यर्थः । 10
पलामुखमुद्यत इति ॥

एवं सावदैवानिकार्पितोऽपेषपरिदृष्टे वर्णानि सति तान्प्रत्यभे दोषगुदाव्याप्ता-
क्षेपयरिदृष्टे वर्णवत्त याङ्गः ।

1) *athā* cā est représenté par 藏文 'य' शैंग' तु' त्र

2) 雷音 'शु' वैशम्य 'कुण्ड' यथै 'द' यै 'द'

3) 藏文 'कृ' यथै 'द' यै 'द'

4) 雷音 'शु' वैशम्य 'कृ' यै

5) यद्युर्गोऽप्यनेत्र्यः द्वा । यद्युर्गोऽप्यनेत्र्यः द्वा । यद्युर्गोऽप्यनेत्र्यः
द्वा = *anabhidhyū-aryāpāda samyagdūsty-ākhyāt*, lecture correcte.

6) *Mes etam tōrad eliniklýor ākṣepayatshūre.....* लापत्रे अपरा दो-
ग्म उद्धार्यां यात्रेतः । लापत्रे... उद्धार्यातः । — Le tibétain traduit
लापत्रे अपरा दो-ग्म उद्धार्यां यात्रेतः । लापत्रे उद्धार्यातः । लापत्रे उद्धार्यातः ।

वरुणश्च महात्मश्च दीपाः स्युपि वल्पना ।

यदेपा तेन नैवैया वल्पनात्रोपपद्यते ॥ १२

परि वीजाङ्कुरसाधर्म्येण घितसंताने शाश्वतोऽक्षदर्शनद्वयदोषप्रसङ्गपरिदृष्टः
स्यात् । तदा वरुणश्च दीपाः मंष्यावङ्गसेन महात्मश्च दृष्टादृष्टिरेधेन परपते प्राप्युचति ।
५ वाचं कृत्वा । परि हि वीजसंतानदृष्टसेन शालिवोजाङ्काल्पङ्कुरादिसंतान एव प्रवर्तते न
विज्ञातीयः । शाल्पङ्कुरादिसंतानाच्च शालिपञ्चमेवपश्चापते । न विल्वकलं भिज्ञातीय-
तात् ॥ एवमिहापि कुशलचित्तात्कुशलाचित्तसंतान एव स्यात्सा॑॥५॥ मानशातीयपश्चात्ता-
कुशलाव्याख्यातृत[चित्त]संतानो [Tib. 120b] विज्ञातीयतात् । एवमकुशलाव्याख्यातिचित्ताद-
कुशलाव्याख्यातिचित्तसंतान एव स्यामांन्यो भिज्ञातीयपश्चात् । कामद्वपाद्वप्यावचरनामव-
१० धितेभ्यः सदृशानमेव घितानां कामद्वपाद्विव्याप्त्वा यथानामवदाण्यामुत्पादः स्याव भिज्ञा-
तीयानां । मनुभ्यचित्तान्मनुभ्यचित्तमेव स्यान्न देवनारकातिर्फगाम्यन्यचित्तं । ततश्च पो देवः
स देव एव स्यायो मनुभ्यः स मनुभ्य एव स्यादित्यादि । ततश्चाकुशलमपि कुर्वतां देवम-
नुभ्याणां गतिषेमिवर्षवृद्धोन्निष्पवलद्वप्मोगादिवैचित्यं न स्यादपापततं च । इत्येते
घितसर्वमिति ॥ एवं वरुणश्च महात्मश्च दीपा पस्माद्वीजसंतानसाधर्म्यकल्पनायां प्रसव्यते
१५ तस्मावैया वल्पनात्रोपपद्यते ॥

1) पृथं देः पह्नाश दृद्दं पशुसु | तेष्य लैद्यं वद्येद्दं पशुसु | तैल्ल-
श्य दुः पह्नाम श्वे | लैद्यं देः पशुसु वर्पेद्यं ||

2) *Un des caractères (plaro) du prasityasamutpāda est de procéder tat-sadṛśūnuprabandhataḥ (Gālistamba)*

3) D'après le tibétain.

4) अुद्दुम्यासङ्गुम् । — *citta manque ici dans le tibétain comme dans les MSS.*

5) Paris et Camb. °manasyānām rāgari... nīvaraṇa°; Calc. rāgarisāga...
वैश्यं दृद्दं पशुसु दृद्दं वैश्यं दृद्दं त्वं दृद्दः — Voir ci-dessous ad XVI 20

स्मां पुनः प्रवत्त्यामि कल्प्यनां यात्र योध्यते ।

बुद्धेः प्रत्येकबुद्धेश्च भावकैश्चानुवर्णिताः ॥ १३

का चासी वल्पनेत्याहु ।

पत्तं पदाग्विप्रणाशस्तथार्णमिव कर्म च ।

चतुर्विधो धातुतः स प्रवृत्या ज्व्याकृतश्च सः ॥ १४

इह कुशलं कर्म कृतं मडुत्पादानस्तरमेव निरुद्धयते न च तस्मिन्निरुद्धे पालाभाव-
प्रसङ्गः । पस्मायदेव [Tib. 121a] तत्वार्थोत्पद्यते तदैतस्य कर्मणो गविप्रणाशो नाम वि-
प्रिपुक्तो धर्मः करुः संसारे ममुपज्ञायते शापपञ्चस्थानीयः । तदेवं पत्तं पदा गविप्रणाशस्तथा
वेदितव्यः । पस्य चासाधविप्रणाशाद्यो धर्म उत्पद्यते । शापमिव तत्वर्त्म वेदितव्यं । पदा
घ शापत्तावस्थानात्प्रिपुक्ते गपि धने धनिनो न धनवाशो भवति संवद्यते एव स काला-

1) अद्वा॑कुश्छुम्बा॒ द्वा॑ द्वद्वु॒क्षुम्बा॑ द्वा॑ । त्रृ॒श्वश्छुम्बात्रृ॒ गद्वा॑ गुद्वात्रृ॒
यै । यद्वा॑ गद्विद्वा॑ द्वृ॒द्वृ॒ वद्वात्रृ॒ । दै॒ कै॑ द्वा॑ द्वृ॒ द्वृ॒ यद्वात्रृ॒ ॥

2) द्वयद्वु॑ द्वै॒द्वृ॑ दै॒ यद्वै॑ द्वु॑ । नै॑ व॑ व॑ व॑ दै॒ दै॒ दै॒ यद्वै॑ दै॒ दै॒
स्म॑ व॑ व॑ व॑ व॑ व॑ व॑ । दै॒ दै॒ दै॒ दै॒ दै॒ दै॒ । — Comme, par erreur,
clu-mu-za — द्वयद्वु॑ = témoin; दै॒ = mudrā, etc. — लुद्व॑ व॑ य॑ = to be fruitless
in any work or action — Ms. dhātūtaq ca; voir p. 319 a.

3) Ms. atiprāñācālo (= °ālhyo) nāma. — L'atiprāñāpa (P. W. das nicht
spurlose Vorübergehen) ressemble fort à l'adṛṣṭa (apūrta).

4) द्वृ॒द्वृ॑ व॑ व॑ व॑ व॑ ।

5) ग्रपत्त्रा, manque dans P. W.

6) Ms. °sthānād apayukte. — « Bien que l'argent soit prêté.... »
(P. W., Harṣac 147. 4). — शुद्ध॑ द्व॑ = bhukte 'pti.

त्तेरण पंथः [१८] मेन ^(१) धनस्वल्पेनः तया विनष्टे इपि कर्नेष्यविप्रणाशाद्यग्नातिरूपस्या-
नात्तमितिकेन पलेनाभिसंबद्ध्यत एव कर्ता । यदा च सणापत्रं दातुर्यनाभ्याग्ने वृद्धा
निर्मुकोऽस्तिपुनरपि विष्यमानं वापविष्यमानं वा न पश्याग्ने समवेक्षविप्रणाशोऽपि
दत्तविष्याः सम् विष्यमानो वाऽविष्यमानो धा] न शक्तिरिति निर्मुकपत्तवत्कर्तुः पुनरपि
६ विष्यकासंबन्धे कर्तु ॥

पश्यमविप्रणाशो इत्ताभिहृतः सूत्रात्तरोऽक्षिच्छुर्विधो धातुतः स कामद्वापाद्यप्य-
वचरामासक्षेदत् ^(२) ॥ प्रवृत्त्या व्यापृतेष्व सः । वुग्लावुग्लावेनाव्याग्नात्ताद्व्याग्नात्
एवाविप्रणाशः । पश्यसाववुग्लानां वर्णणामवुग्लानां स्यात् । तदा यानि धीतिर्णाणां न
स्पात् । पदि च वुग्लानां वुग्लानां स्यात् । समुच्छ्रमयुग्लालमूलानां स न स्यात् । तस्मा-
१० त्प्रकृत्यव्याकृत एवासौ ॥ किं च ।

1) Le tibétain ne traduit pas *पश्यमविप्रणाश*; il porte 虚無・*पश्यमविप्रणाश* उत्तिरूप
द्वारा वित्तिरूपे द्वारा उत्तिरूपे.

2) *अन्तरा*^० manque dans le tibétain.

3) *nirbhulta*, manque dans P. W. — 空無・*स्तुत्यस्य* = ayant été gouté.

4) *स्त्रिलभि लक्ष* (स्त्रिलभि) *स्त्रिलभिलक्ष* (स्त्रिलभि लक्ष).

5) *वित्तिरूपा* appartient soit au *लामद्वात्त*..., soit à *लंकिरात्*.

6) *वित्तिरूपा* est *त्यक्ता*, car, résultant d'une action antérieure *लक्षणा*,
il existe dans la suite du *वित्तिरूपा*, et réciproquement.

7) Les *वित्तिरूपा* sont de plusieurs classes *लामद्वात्त* *धारिग्राह* तथा *त्वा-
रूपा* इति. *लामद्वात्तरूपा* *लोऽग्नी*, *धारिग्राहितरूपा* *क्षेत्र* (Abhidh. k. 7, ap. Mi-
nayeff, p. 217, note, qui cite Itit. § 96).

8) Le *लक्षणमित्तिरूपा* est discuté dans Abhidh. k. 7, see. As fol.
217 et suiv.; il est parallèle au *लक्षणविप्रणाश*; il résulte des deux erreuses (*mithyā-
dristi*), notamment de la pignation du fruit de l'urucu; il se produit dans le Jambu-
dipika, dans le *पात्रविद्धा*, mais non point dans le monde des dieux (car,
à peine nés, ils pensent: D'où viens-je? Où arrive-je? Par quel acte? — Il y a
donc *लक्षणमित्तिरूपालक्षणा*, si chez les damnés (*स्पृयुताः*), car leur esprit est
trop faible (*लिङ्गमित्तिरूपायोगाद्यज्ञात्रात्*)

प्रहृष्टातो^(१) न प्रहेयो भावनाद्युय एव वा।

स चायमविप्रणाशः प्रहृष्टातो न प्रेत्येः^(२) [Tib. 121b] पार्वग्नभिकानि कर्माणि
दर्शनपर्गेनैव प्रहीयते^(३) मा भूर्धार्थः पृथग्नकर्मसमन्वयात् इति^(४) घविप्रणाशस्तु तत्वा-

1) = *darganamārgapraheyaprahāñataḥ* = en rejetant ce qui peut être
rejeté par la vue des vérités. (Voir la note 3).

2) *Akutobhaya* (fol. 77a 6) = *so 'yam aviprāñāgo duḥkhādīdarśana-*
prahēyaprahāñān na prahīyate. phalavyatikrame (३३३'३३'३'३') *bhāvanā-*
mārgena prahīyate phalotpādanāc cāpi prahīyata era. tasmād aviprāñāgena
jāyate karmanām phalam. — *Buddhapāśita* (f. 265a 7) *so 'yam duḥkhāsa-*
mudayanirodhamārgadarśanapraheyaprahāñān na prahīyate. so 'yam phala-
anyatra-ryatikrame (३३३'३३'३३'३'३') *bhāvanayā prahēyah. tasmād*
aviprāñāgena.... — ३३३'३' traduit ci-dessous (320, n. 8) *samkrama*, *ryatikrama*,
on ailleurs *samkrānti*. — Comp. *samatikram*, M. Vyut. § 68. 2.

phalavyatikrama = dépasser la conséquence, y échapper; comme quand, par
exemple, avant d'avoir goûté le fruit d'un acte, on s'élève par la *bhāvanā* à l'état
d'Arhat. Dans ce cas, l'*aviprāñāga* n'agit pas. De même, il n'agit plus quand il a
produit le fruit: on dit donc qu'il est abandonné soit par le *phalotpādana*, soit
par le *phalavyatikrama*.

र्मप्रकृणिष्ठि दर्शनगमेण न प्रकृष्टते । किं सु भावनागमेण वी^(१) तस्य प्रकृण्णं भवति ।
पातुसमितिक्षमणप्रकृण्ण^(२) एवेति वाशव्वो विकल्पार्थः ॥ यत्स्वेवमविप्रणाशः कर्मविनाशे
अपि न नश्यति । कर्मप्रकृण्णो अपि न प्रकृष्टते ।

तस्माद्विप्रणाशेन द्वापते धर्मणा पत्नं ॥ १५

- ६ यदि पुनरप्यस्याविप्रणाशस्य कर्मणः प्रकृष्णेन प्रकृष्णात्प्रकृष्णतः प्रकृष्ण स्थात्।
कर्मणाद्य संक्रमिण कर्मणो विनाशेन कर्मात्तर[१५४]संमुद्दीभावेन विनाशः स्यात्क्षेत्रे देशः
स्थारिति । उच्यते ।

प्रहृणतः प्रहृयः स्थात्कर्मणः संक्रमेण वा ।

पदि दोषाः प्रसच्येऽस्त्रं वर्मवधाद् ॥ १६

- १० यदि दर्शनमार्गेण पार्वतिनिकर्मवद्विप्रणाशः प्रक्षेपेत् । तदा कर्मणो [विज]नात् एव स्थानं । कर्मविनाशाचार्याणामिष्टानिष्टकर्मपत्तिविपासनं पूर्वकर्मफलस्तुतो न स्थान् ।

1) = $\frac{1}{2} \pi^2$ comme ci-dessous note 4.

2) ཚོས་འཇམ་དཔེ' ཡིད་ཀྱང ພ୍ରଦୀପକୁ ຢଶ' ໂດନ' ສ୍ରମାଣିତ ହେବାରେ

3) era est traduit par अत् — Quand l'agent passe d'un dhātu dans un dhātu supérieur, la conséquence des actes anciens ne l'accompagne plus mais ce passage suppose la bhāvanā

4) རྒྱྲ ດ ད ག བ ན ཕ མ བ

$$5) = \boxed{5.2}.$$

6) Manque dans le tibétain — *larmāṇah prahāṇataḥ?*

7) = ପ୍ରକାଶ: